EEN SOCIAAL-ECONOMISCH ONDERZOEK IN HET RUIL-VERKAVELINGSGEBIED ZIJLROE

BIJLAGEN

Rapport 336

Landbouw-Economisch Instituut
Afdeling Streekonderzoek

's-Gravenhage, oktober 1959

LIJST VAN BIJLAGEN

Bijlage I

BIJLAGE BIJ HOOFDSTUK II

De demografische gegevens, die ten grondslag liggen aan de beschouwingen in hoofdstuk II C zijn vermeld in onderstaande tabellen.

Tabel I-1

INWONERTAL GEMEENTE GROOTEGAST

31 dec. van het jaar	Aantal inwoners	Indexcijfer (1890=100)	
		Grootegast	Zuidelijk Westerkwartier
1850	3146	64	76
1880	4550	92	98
1890	4945	100	100
1900	5268	106	106
1910	5843	118	120
1920	6659	135	141
1930	7429	150	153
1940	7950	161	162
1945	8543	173	176
1950	8594	174	175
1955	8425	170	173
1956	8409	170	173
1957	8361	169	172
1958	8323	168	173

Bron: C.B.S.

Tabel I-2

GEBOORTE- EN VESTIGINGSOVERSCHOT IN DE GEMEENTE GROOTEGAST

	Geboorte-overschot x)	Vestigings-overschot x)	Bevolkings-aanwas x)
1881 - 1885	14,1	- 4,8	9,3
1886 - 1890	14,1	- 7,2	6,9
1891 - 1895	12,0	- 9,5	2,5
1896 - 1900	19,5	- 8,9	10,6
1901 - 1905	15,1	- 4,0	11,1
1906 - 1910	16,6	- 5,7	10,9
1911 - 1915	17,1	- 2,6	14,5
1916 - 1920	16,0	- 4,8	11,2
1921 - 1925	20,4	- 6,7	13,7
1926 - 1930	17,1	- 9,0	8,1
1931 - 1935	16,4	- 7,1	9,3
1936 - 1940	15,9	-11,7	4,2
1941 - 1945	15,9	- 1,6	14,3
1946 - 1950	19,2	-17,0	2,2
1951 - 1955	14,6	-18,4	- 3,8

Bron: C.B.S.
x) Per 1000 van het gemiddelde aantal inwoners.

Een illustratie van de grote omvang van de landverhuizing uit Grootegast in de laatste jaren van de vorige eeuw geeft tabel I-3.

Tabel I-3

LANDVERHUIZING IN DE JAREN NEGENTIG UIT GROOTEGAST

	Aantal landverhuizers x)			
	mannen	vrouwen	kinderen	totaal
1880 - 1884	20	17	45	82
1885 - 1889	22	15	59	96
1890 - 1894	15	14	41	70
1895 - 1899	6	7	7	20

x) Uitsluitend naar overzeese landen, niet onder Nederlands bestuur staande.

Enige kwantitatieve gegevens over de economische structuur volgen hieronder.

Tabel I-4

DE BEROEPSBEVOLKING IN GROOTEGAST (1899-1947)

	Procentuele verdeling van de beroepsbevolking in		
	1899	1930	1947
Industrie	14,0	17,8	17,8
Landbouw	65,1	60,0	54,3
Handel en verkeer	9,9	12,7	15,2
Overige beroepscategorieën	11,0	9,5	12,7

Bron: C.B.S.
Ontleend aan N.E.T.O.-rapport 226

De samenstelling van de beroepsbevolking is sedert 1947 verder veranderd. Hierover zijn per gemeente alleen enkele cijfers uit de C.B.S.-woningtelling beschikbaar (zie tabel I-5).

Tabel I-5

SAMENSTELLING BEROEPSBEVOLKING IN 1956
(gemeente Grootegast)

	Aantal werkend in de landbouw		Aantal werkend buiten de landbouw		Aantal niet werkenden	Aantal inwoners
	zelfstandigen	totaal	zelfstandigen	totaal		
Mannen	644	1069	326	1328	72	4317
Vrouwen	27	123	15	327	-	4027
Totaal	671	1192	341	1655	72	8344
In % van totale beroepsbevolking	.	41	.	57	2	.

Bron: C.B.S. 1956

Geheel te vergelijken zijn de gegevens van 1947 en 1956 helaas niet. Niettemin mag geconstateerd worden dat het agrarische bevolkingsdeel in de gemeente Grootegast in betekenis afneemt. Dat de ontwikkeling in Grootegast niet verschilt van die in de drie gemeenten van het Zuidelijk Westerkwartier als geheel, blijkt uit tabel I-6.

Tabel I-6

BEROEPSSTRUCTUUR ZUIDELIJK WESTERKWARTIER

	Beroepsbevolking in			
	1947		1956	
	aantal	%	aantal	%
Landbouw	5531	54	3467	40
Industrie	2091	20	)	)
Handel en verkeer	1496	14	) 5268	) 60
Overige beroepen	1213	12	)	)

Bron: C.B.S. volks- en beroepstelling
C.B.S. woningtelling

Ontleend aan N.E.T.O.-rapport 226.

Onderstaande cijfers uit de 6e Industrialisatienota geven een somber beeld van de werkgelegenheidssituatie in het Zuidelijk Westerkwartier.

Tabel I-7

ONTWIKKELING MANNELIJKE ARBEIDSRESERVE IN ZUIDELIJK WESTERKWARTIER

	Geschatte mannelijke beroeps-bevolking	Mannelijke arbeidsreserve		
		jaargemid-delde	structuur-werklozen (raming)	in °/oo van mann. beroeps-bevolking
1950	8707	192	40	22
1951	.	285	70	33
1952	.	483	100	56
1953	.	351	100	41
1954	8645	365	120	42
1955	.	372	120	43
1956	.	308	80	36
1957	8587	358	100	42

Bron: 6e Industrialisatienota.

Tabel I-8

INDUSTRIELE WERKGELEGENHEID IN BEDRIJVEN MET 10 OF MEER PERSONEELSLEDEN

Bedrijfsklasse	Oktober 1950		Oktober 1957	
	aantal bedrij-ven	totale per-soneelsbe-zetting	aantal bedrij-ven	totale per-soneelsbe-zetting
Voedings- en genot-middelenindustrie	8	390	8	439
Houtwerkende industrie	4	257	3	173
Metaalnijverheid	2	31	6	155
Overige bedrijfsklas-sen	5	201	5	196
Totaal	19	879	22	963

Bron: 6e Industrialisatienota

Bijlage II

BIJLAGE BIJ HOOFDSTUK III A

Grondgebruikers met minder dan 1 ha

75 van de 574 geregistreerde grondgebruikers hebben minder dan 1 ha in gebruik en zijn buiten de enquête gebleven (zie tabel 1 op blz.14). Enige gegevens over deze groep volgen hieronder.

Tabel II-1

"BEDRIJVEN" MET MINDER DAN 1 HA GROND

		Aantal bedrijven	In de grootteklassen			
			<25a	25-50a	50-75a	75-100a
Gehele gebied		75	5	21	15	34
Dorp	Opende	44	1	9	8	26
	Doezum	10	1	2	2	5
	Lutjegast-Grootegast	21	3	10	5	3
Beroep grondgebruiker	landarbeider	15	-	5	3	7
	grondwerker	14	-	1	3	10
	direct afhankelijk beroep	4	1	1	1	1
	verzorgend beroep	10	1	4	1	4
	industrie-arbeider	4	-	1	2	1
	ander beroep	6	1	1	-	4
	geen beroep opgegeven	22	2	8	5	7
Eigendom/pacht	100% eigendom	60	3	14	14	29
	50-100% eigendom	2	-	-	-	2
	>50-100% gepacht	1	-	1	-	-
	100% gepacht	12	2	6	1	3
Grondgebruik	met bouwland	18	-	7	5	6
	met grasland	62	-	15	13	34
Veestapel	met rundvee	55	1	13	12	29
	met varkens	15	2	2	4	7
	met kippen	55	3	19	9	24
	met paarden	1	-	-	1	-
	met schapen	5	1	1	1	2

Het is voor deze groep mensen niet mogelijk een volledig bestaan in hun landbouwbedrijfje te vinden. Daarvoor is de oppervlakte grond te klein. De meesten hebben dan ook een ander hoofdberoep: 42 werken in loondienst, terwijl 11 een zelfstandig

beroep in de handel hebben. Deze 53 grondgebruikers kunnen dus tot de C-groep worden gerekend. Van 22 personen was geen beroep opgegeven. Waarschijnlijk betreft het hier hoofdzakelijk oudere personen, die vroeger een ander beroep of een groter bedrijf hebben gehad. Deze horen dus in de D-groep thuis.

80% van deze grondgebruikers heeft alle grond in eigendom. Bij de allerkleinste zijn echter in verhouding iets meer pachters. Deze hebben kennelijk kans gezien ergens een hoekje land te huren en zijn zo tot de groep grondgebruikers gaan behoren.

Slechts 9% van de grond is bouwland. Hierop worden granen en hakvruchten verbouwd. Iets meer dan de helft van de oppervlakte bouwland was met hakvruchten bezet, 62 bedrijfjes hebben grasland. Op de bedrijfjes < 25 are komt geen cultuurgrond voor. De opgegeven oppervlakte heeft hier kennelijk betrekking op erf en moestuin.

In tabel II-2 wordt een overzicht gegeven van de veestapel op deze bedrijfjes.

Tabel II-2

VEESTAPEL

Grootte-klasse	Aantal bedrijven	Rundvee aantal			Varkens aantal			Kippen aantal	
		melkkoeien	pinken	kalveren	fokzeugen	biggen	mestvarkens	leghennen	kuikens
< 25 a	5	1	-	-	2	12	4	400	150
25-50 a	21	13	1	-	1	-	13	887	938
50-75 a	15	17	4	6	4	14	10	615	1078
75-100 a	34	39	8	20	22	21	5	926	730
Totaal	75	70	13	26	29	47	32	2828	2896

Ongeveer driekwart van deze groep houdt een of meer melkkoeien. Het gedeelte hiervan dat ook jongvee aanhoudt is echter maar klein. Ook worden er niet veel varkens gehouden. Op de 15 bedrijven, waar deze dieren voorkomen, worden gemiddeld twee fokzeugen en twee mestvarkens gehouden. De mogelijkheden voor het houden van varkens zijn vaak beperkt door ruimtegebrek. Dit geldt echter in mindere mate voor de kippenhouderij. Dat een klein gedeelte van deze personen dit heeft ingezien blijkt wel hieruit, dat op 7 bedrijfjes meer dan 200 kippen en kuikens werden gehouden en op 12 tussen de 100 en 200. Twintig personen bleken in het geheel geen kippen te houden.

Weigeraars Op 15% van de bezochte bedrijven werd geweigerd medewerking aan de enquête te verlenen. In tabel II-3 wordt een overzicht van deze bedrijven gegeven.

Tabel II-3

DE WEIGERAARS

		Aantal geënquêteerde bedrijven	Aantal weigeraars						
			in totaal	in de grootteklassen					
				1-5 ha	5-10 ha	10-15 ha	15-20 ha	20-25 ha	≥ 25 ha
Opende	A+B	150	15	3	1	7	2	2	-
	C	44	17	13	3	-	1	-	-
	D	29	4	4	-	-	-	-	-
	totaal	223	36	20	4	7	3	2	-
Doezum	A+B	53	10	2	3	2	2	-	1
	C	19	4	3	1	-	-	-	-
	D	9	-	-	-	-	-	-	-
	totaal	81	14	5	4	2	2	-	1
Lutjegast-Grootegast	A+B	93	14	2	6	2	1	1	2
	C	19	8	7	1	-	-	-	-
	D	6	5	4	1	-	-	-	-
	totaal	118	27	13	8	2	1	1	2
Zijlroe	A+B	296	39	7	10	11	5	3	3
	C	82	29	23	5	-	1	-	-
	D	44	9	8	1	-	-	-	-
	totaal	422	77	38	16	11	6	3	3

Vooral in de C-groep waren veel weigeraars. In deze groep heerst een zekere angst dat men zijn, veelal kleine, landbouwbedrijf kwijt zal raken, als de ruilverkaveling doorgaat. Ook in de andere gevallen waren bezwaren tegen de ruilverkaveling meestal de redenen om medewerking te weigeren.

De "weigeraars" wonen over het gehele gebied verspreid. In een aantal gevallen was het duidelijk, dat buren over het onderzoek hadden gesproken en daarna gezamenlijk tot weigering besloten. Anderzijds was het opmerkelijk dat in een aantal buurten, die van tevoren als "moeilijk" waren gebrandmerkt, praktisch iedereen medewerking verleende.

Beroepsindeling van geënquêteerden

Bij de beroepsindeling geldt als criterium de tijd, die aan het landbouwbedrijf wordt besteed.

A. Zuivere landbouwers.

B. Landbouwers met een nevenberoep. In deze groep wordt minder dan de helft van de werktijd aan het nevenberoep besteed.

C. Niet-landbouwers met enig grondgebruik voor neveninkomsten. Hier wordt minder dan de helft van de werktijd aan het eigen landbouwbedrijf besteed.

D. Rustende boeren en niet-agrariërs met enig grondgebruik. In deze groep zijn ook de vroegere arbeiders geplaatst, die op latere leeftijd hun hoofdberoep hebben laten varen en zich nu uitsluitend met hun eigen "bedrijf" bezighouden. Verder zijn hierin enkele bedrijven ondergebracht, waarvan de structuur sterk afwijkt van de in deze streek gebruikelijke, bij voorbeeld een varkensmester, die zijn cultuurgrond niet gebruikt.

In tabel II-4 wordt een overzicht gegeven van het aantal grondgebruikers per dorp en beroepsgroep (zie grafiek 5).

Tabel II-4

GEËNQUÊTEERDE BEDRIJVEN EN OPPERVLAKTE GROND (KADASTRALE MAAT)

		Totaal	Aantal bedrijven in de grootteklassen						Opp. cult. grond in ha
			1-5 ha	5-10 ha	10-15 ha	15-20 ha	20-25 ha	≥ 25 ha	
Opende	A	132	27	53	28	12	8	4	1352
	B	18	9	5	-	3	1	-	127
	C	44	39	5	-	-	-	-	114
	D	29	27	2	-	-	-	-	73
	A+B	150	36	58	28	15	9	4	1479
	totaal	223	102	65	28	15	9	4	1666
Doezum	A	49	7	18	15	6	2	1	509
	B	4	3	1	-	-	-	-	19
	C	19	15	4	-	-	-	-	57
	D	9	8	1	-	-	-	-	29
	A+B	53	10	19	15	6	2	1	528
	totaal	81	33	24	15	6	2	1	614
Lutjegast-Grootegast	A	80	7	30	13	10	7	13	1146
	B	13	8	4	-	-	1	-	73
	C	19	16	3	-	-	-	-	51
	D	6	5	1	-	-	-	-	18
	A+B	93	15	34	13	10	8	13	1219
	totaal	118	36	38	13	10	8	13	1288
Zijlroe	A	261	41	101	56	28	17	18	3007
	B	35	20	10	-	3	2	-	219
	C	82	70	12	-	-	-	-	222
	D	44	40	4	-	-	-	-	120
	A+B	296	61	111	56	31	19	18	3226
	totaal	422	171	127	56	31	19	18	3568

Beroepen van geënquêteerden uit de groepen B en C

In onderstaande tabel wordt een overzicht gegeven van de beroepen van de B- en C-grondgebruikers.

Tabel II-5

DE NEVEN- EN HOOFDBEROEPEN VAN DE B- EN C-GRONDGEBRUIKERS

		Aantal grondgebruikers								
		totaal	met neven-/hoofdberoep							
			melkrijder, melkcontroleur	landarbeider	grondwerker enz.	direct afhankelijk beroep	verzorgend beroep	industriearbeider	loonwerker, arb. loonbedr.	een ander beroep
B	Opende	18	-	5	1	5	3	1	1	2
	Doezum	4	1	-	-	3	-	-	-	-
	Lutjegast-Grootegast	13	3	2	2	3	-	-	2	1
	Zijlroe	35	4	7	3	11	3	1	3	3
C	Opende	44	3	15	13	8	1	3	-	1
	Doezum	19	1	6	6	1	2	3	-	-
	Lutjegast-Grootegast	19	-	10	3	4	-	-	-	2
	Zijlroe	82	4	31	22	13	3	6	-	3

In deze tabel zijn de op het Landbouw-Economisch Instituut gebruikelijke omschrijvingen van de beroepen gebruikt. Een paar hiervan behoeven wellicht enige toelichting. Zo zijn bij de grondwerkers ook de slikarbeiders geteld. Onder direct afhankelijke beroepen worden bij voorbeeld veehandelaren, inseminatoren, veevoederhandelaars en molenaars geteld. Dit zijn dus beroepen, die direct afhankelijk zijn van, of verbonden met het agrarische bedrijf. Verzorgende beroepen zijn bakker, timmerman, caféhouder e.d., dus personen, die een verzorgend beroep in de dorpsgemeenschap hebben.

Sociaal-economische stratificatie van grondgebruikers

Met behulp van de gebruikelijke indeling is een scheiding te maken tussen de personen, die de landbouw als hoofdberoep uitoefenen en hen die dit slechts als nevenberoep doen. Deze indeling is geheel gebaseerd op het beroep van het gezinshoofd. In gebieden waar in de landbouw het gezinsbedrijf overheerst, kan het echter gewenst zijn ook de agrarische en/of niet-agrarische werkzaamheden van de andere gezinsleden in de beschouwing te betrekken. In het gezinsbedrijf zijn immers gezin en landbouwbedrijf nauw met elkaar verweven. Dit komt op tal van wijzen tot uiting: zo is er vaak slechts één gemeenschappelijke kas; in drukke tijden of bij bepaalde werkzaamheden helpen alle gezinsleden een handje, ook al liggen hun eigenlijke beroepswerkzaamheden elders.

Op grond van deze overwegingen is gezocht naar een verdergaande beroepsindeling. De oude indeling onderscheidde in eerste instantie de bedrijfshoofden, terwijl deze nieuwe indeling behalve naar het bedrijfshoofd ook naar het gezin als produktieve eenheid ziet en daarmee het gehele gezinsbedrijf in ogenschouw neemt.

De indeling, die in dit rapport bij wijze van proef is gemaakt, zal door verdere onderzoekingen moeten worden getoetst. Het begrip "sociaal-economische stratificatie" duidt op het min of meer gemengde tweeledige karakter van de bij de indeling gebruikte criteria. Uit de tabel 2 op blz. 16 van het rapport die, behalve de aantallen grondgebruikers in de verschillende onderscheiden groepen, een korte omschrijving van de indelingscriteria vermeldt, blijkt dat op de volgende drie aspecten is gelet:

1. de wijze waarop de arbeid in het bedrijf geleverd wordt, met name of al of niet met niet tot het gezin behorend personeel wordt gewerkt;
2. de aard van de door alle werkende gezinsleden uitgeoefende beroepen, met name of een of meer gezinsleden (waaronder ook het gezinshoofd kan zijn) niet-agrarische werkzaamheden verricht;
3. de structuur van het gezin, met name in de D-groep.

Uitdrukkelijk zij hier vermeld dat deze indeling niet bedoeld is om de arbeidsvoorziening op de bedrijven te beschouwen. Daarvoor wordt verwezen naar hoofdstuk III Ee en bijlage XV.

BIJLAGE BIJ HOOFDSTUK III B

De grondgebruikers uit groep C

In deze bijlage zijn de gegevens verwerkt van de 82 geënquêteerden in de C-groep. De bedrijfstechnische gegevens zijn te vinden in bijlage XIII Op vier na zijn al deze geënquêteerden gehuwd. Ongeveer de helft is in het huwelijksjaar met het landbouwbedrijf begonnen, slechts een enkeling voordat hij getrouwd was. Gemiddeld hebben zij op dertigjarige leeftijd een bedrijf gekregen, terwijl de gemiddelde leeftijd op het tijdstip van de enquête 47 jaar was.

Meer dan de helft van de C-grondgebruikers zijn zoons van landbouwers. In het verleden hebben dus een vrij groot aantal boerenzoons een ander beroep gezocht. Dit is in overeenstemming met de eerder geconstateerde vermindering van het percentage agrarische beroepspersonen. Het is alleszins mogelijk, dat deze vermindering in de toekomst verder zal gaan, zo werkt ± 30% van de zoons van A- en B-grondgebruikers nu buiten de landbouw. De meeste van de C-bedrijfshoofden voelen er niet voor de landbouw geheel vaarwel te zeggen. Misschien ook door hun agrarische afkomst voelen velen zich nauw verbonden met hun grond. In dit verband is van belang, dat op de C-bedrijven 68% van de grond eigendom is, tegen 51% op de A- en B-bedrijven. Bovendien hebben 32 van deze personen nog kans gezien hun bedrijfje in de loop der jaren te vergroten, door aankopen of pachten van grond.

In tabel III-1 is een overzicht opgenomen van de zelfstandige en niet-zelfstandige C-grondgebruikers.

Tabel III-1

GRONDGEBRUIKERS UIT GROEP C

	Aantal grondgebruikers		
	met bedrijven van		totaal
	< 1 ha	≥ 1 ha (geënq.)	
Zelfstandigen	12	20	32
Niet-zelfstandigen	42	62	104
C-grondgebruikers	54	82	136

Van de 82 geënquêteerde grondgebruikers uit groep C werken er 20 niet in loondienst. In tabel III-2 wordt een overzicht gegeven van de beroepen van deze zelfstandigen.

Tabel III-2

ZELFSTANDIGEN IN GROEP C

	Aantal grondgebruikers							
	vee-handel	foura-gehan-del,mo-lenaar	melk-rij-der	sloop-be-drijf	manu-factu-renhan-del	eier-han-del	hout-han-del	to-taal
Opende	4	2	3	-	-	1	1	11
Doezum	2	-	1	-	1	-	-	4
Lutjegast-Grootegast	1	3	-	1	-	-	-	5
Zijlroe	7	5	4	1	1	1	1	20

De melkrijders zijn als zelfstandigen beschouwd. In deze streek worden de melkritten namelijk aangenomen; in het algemeen wordt er met eigen materieel gereden.

De overige 62 bedrijfshoofden uit groep C werken in loondienst. Slechts 15 hiervan zijn in vaste dienst bij hun werkgever, waaronder 4 fabrieksarbeiders, 3 landarbeiders, 2 slikwerkers en 2 gemeente-arbeiders. Verder zijn er nog 13 arbeiders, die, hoewel niet in vaste dienst, toch het hele jaar 1957 bij dezelfde baas hebben gewerkt. Hierbij zijn 6 grondwerkers en 4 landarbeiders.

In totaal zijn dus slechts 7 van de werknemers landarbeider, waarvan één buiten het gebied werkt. Op de geënquêteerde landbouwbedrijven in het blok werken echter in totaal een vijftigtal "vaste" landarbeiders, waarvan 9 als inwonend knecht, terwijl 5 buiten het gebied wonen. Hieruit kan worden opgemaakt, dat verscheidene landarbeiders niet zijn geënquêteerd en evenmin geregistreerd omdat ze geen grondgebruik hebben. Het totale aantal geregistreerde en geënquêteerde echte landarbeiders bedraagt namelijk 22.

De andere 34 werknemers zijn allen korter dan een jaar bij dezelfde werkgever. Twaalf hiervan werken tijdens de campagnes op de suikerfabrieken te Hoogkerk en Vierverlaten, meestal als ongeschoolde arbeiders (sjouwer e.d.) en vier gaan 's winters dorsen bij loondorsers. De rest van het jaar werken deze mensen in de oogstvoorziening of de hooioogst en/of in het grondwerk. Een tiental is afwisselend landarbeider en grondwerker, terwijl de rest allerlei beroepen uitoefent, waaronder losse landarbeid (soms gedeeltelijk in akkoordwerk). Bij deze 34 werknemers zijn er verschillende, die een gedeelte van het jaar

werkloos zijn.

De tijd, gedurende welke de hier besproken groepen werknemers bij hun laatste werkgever hebben gewerkt loopt sterk uiteen. Bij de grondwerkers varieert het van 1-10 jaar. Ook van degenen, die op de suikerfabrieken werken, doen sommigen dit al voor het vijfde of zesde seizoen. Eén landarbeider is al sinds 1928 bij dezelfde baas, terwijl anderen pas in 1957 bij hun laatste werkgever zijn gekomen. Hetzelfde geldt voor de andere beroepen. Terwijl sommige mensen dus zeer vast in hun beroep werkzaam zijn is er anderzijds een grote groep werknemers, die van de ene baas naar de andere trekt en bij wie de vraag, waar op een gegeven ogenblik het meeste is te verdienen, een grote rol speelt. Dat op die manier aan de ontwikkeling van een speciale vakbekwaamheid niet veel gedaan wordt, spreekt voor zichzelf. Slechts één der werknemers bleek enig vakonderwijs te hebben gevolgd. Het betreft hier een omscholingscursus. Verder zijn er enige arbeiders, die een landbouwcursus hebben gevolgd.

De grondwerkers, ook zij die dit werk slechts een deel van het jaar doen, werken bijna allemaal bij de Heide Mij en de Grontmij in de verschillende ruilverkavelingsobjecten en andere grote werken (Zuidpolder, Lucaswolde, Tolberterpetten, Marum, enz.). Enkelen werken bij wegenbouwers of bij de gemeente.

Van de fabrieksarbeiders werken er twee in Surhuisterveen, één in Drachten en één op een klompenfabriek in Noordwijk.

Bij de overige beroepen spreekt de aard van de werkgever voor zichzelf. De slikwerkers zijn in de Wadden of aan de dijkbouw werkzaam, terwijl de landarbeiders meestal in hun eigen omgeving op de grotere bedrijven werken. Slechts één landarbeider werkt op een akkerbouwbedrijf te Visvliet.

Alle fabrieksarbeiders, degenen die op de suikerfabrieken werken, die gaan dorsen, de slikwerkers, het grootste deel van de grondwerkers en nog enige anderen pendelen, zij het soms slechts een gedeelte van het jaar. Het totale aantal pendelaars onder de geënquêteerden is 49. Hierbij is ook een aantal gerekend, dat in de ruilverkaveling Zuidpolder werkt. Voor de werknemers op de suikerfabrieken en voor de slikwerkers rijden speciale bussen. Dit komt neer op een reisduur van $1\frac{1}{2}$ - $2\frac{1}{2}$ uur per dag afhankelijk van de woonplaats. Een keer werd zelfs 4 uur opgegeven. De meeste andere pendelaars maken gebruik van fietsen of bromfietsen. De reisduur komt voor deze mensen neer op $\frac{1}{2}$ - 1 uur per dag.

Aan de pendelaars zijn, behalve over de reisduur en de wijze van vervoer ook vragen gesteld over verhuizingswensen

naar de plaats van het werk; wat al gedaan is om tot verhuizing te komen en de mening van de echtgenote hierover.

Velen veranderen geregeld van werkkring en plaats waar gewerkt wordt; voor dezen heeft het dan ook geen zin om naar de huidige werkplaats te verhuizen. Maar ook de anderen, die veel langere tijd in één plaats werken, voelden er niet voor om te gaan verhuizen. De wens het landbouwbedrijf te willen behouden was wel het voornaamste argument tegen verhuizing. Daarnaast werden nog opmerkingen gehoord, zoals: "ik voel me te oud om nog te gaan verhuizen" en "ik wil op de ruimte wonen". Ook van de echtgenoten voelde niemand voor verhuizing en dus afstand doen van het bedrijf, terwijl toch op deze bedrijven een behoorlijk deel van het landbouwwerk door de vrouw wordt verricht. Illustratief is in dit verband tabel III-3 waarin het grote aandeel van de vrouwen in het landbouwwerk op de kleine bedrijven van werknemers tot uiting komt.

Tabel III-3

ARBEIDSAANBOD OP DE C- EN D-BEDRIJVEN

	Procentuele verdeling van het arbeidsaanbod over			
	bedrijfshoofden	echtgenoten	kinderen	anderen
Werknemers in groep C	45	40	12	3
Zelfstandigen in groep C	39	8	41	12
D-grondgebruikers	63	9	19	9

In tabel III-4 wordt een overzicht gegeven van de bezigheden van de zoons van 15 jaar en ouder. Ter vergelijking zijn overeenkomstige gegevens over de zoons van A- en B-boeren opgenomen.

Tabel III-4

BEZIGHEDEN VAN DE ZOONS ≥ 15 JAAR

	Totaal aantal zoons ≥ 15 jaar	Inwonende zoons				Uitwonende zoons			
		aantal	werkend		niet werkend	aantal	werkend		niet werkend
			in de landbouw	buiten landbouw			in de landbouw	buiten landbouw	
A- en B-bedrijven	281	178	116	33	29	103	52	49	2
C-bedrijven	98	67	23	31	13	31	9	21	1
D-bedrijven	84	26	9	15	2	58	19	36	3

Uit de C-groep werken in verhouding veel minder zoons in de landbouw, dan uit de A- en B-groepen. Voor zover dit de inwonende zoons betreft, zijn 11 hiervan in loondienst, de rest werkt geheel of gedeeltelijk op het ouderlijke bedrijf. Van de 9 uitwonende, in de landbouw werkende zoons hebben 3 een eigen bedrijf, de anderen zijn in loondienst.

Het grootste deel van de buiten de landbouw werkende zoons uit de C-groep werkt in industrie of ambacht. Slechts enkelen zijn grondwerker of los arbeider geworden. Hier is dus een duidelijk verschil met de beroepen van de vaders.

Ook het vervolgonderwijs van de zoons ziet er iets beter uit dan dat van de vaders, hoewel toch nog veel zoons geen vervolgonderwijs hebben gevolgd (tabel III-5).

Tabel III-5

ONDERWIJS

	Aantal bedrijfshoofden/zoons					
	totaal	met agrar.		met niet-agr.		zonder voortgezet onderw.
		dagonderwijs	cursussen	dagonderwijs	cursussen	
Bedrijfshoofden zelf	82	3	19	-	2	58
In de landbouw werkende zoons	32	7	5	-	3	20
Buiten de landbouw werkende zoons	52	2	1	13	7	29

Dit zou de eerste stap kunnen zijn op het pad naar minder ongeschoolde beroepen. Hoe het met het onderwijs zal gaan van de nog schoolgaande zoons van 12 jaar en ouder komt later aan de orde.

Van de niet in de landbouw werkende zoons zijn 12 eerst nog in de landbouw werkzaam geweest. Twee hiervan hadden lagere landbouwschool en zes hadden geen voortgezet onderwijs gevolgd, zodat gezegd kan worden, dat 2/3 deel van deze secundair afgevloeiden geen voor hun beroep passend voortgezet onderwijs heeft gehad.

Op de geënquêteerde C-bedrijven waren 37 inwonende dochters van 15 jaar en ouder. Hiervan werken 11 als dienstbode en eveneens 11 hebben geen beroep. Van de rest is het grootste deel thuis werkzaam, soms gedeeltelijk in het landbouwbedrijf. Er zijn 16 ongehuwde uitwonende dochters. Een derde deel hiervan is verpleegster, een vrij veel gezocht beroep voor de meisjes uit deze streek, de rest werkt als dienstbode.

Van de 41 gehuwde dochters zijn de beroepen van de echtgenoten nagegaan. 15 hiervan werken in de landbouw, van wie 6 in loondienst. Van de overigen werken, evenals dit bij de zoons het geval was, de meesten in ambacht of industrie. Ook voor de schoonzoons geldt dus, dat het percentage ongeschoolde beroepen minder groot is, dan bij de huidige bedrijfshoofden op de C-bedrijven.

Bijlage IV

BIJLAGE BIJ HOOFDSTUK III C

Het agrarische gezin

De boeren en hun echtgenoten, de kinderen en de inwonende familieleden vormen tezamen het agrarische gezin. In het navolgende zijn bovendien nog enkele inwonende knechts en dienstboden tot de huishouding gerekend (11 gezinnen waar een knecht inwoont en 7 waar een dienstbode inwoont). Over het gezin als geheel volgen hier een aantal gegevens.

Tabel IV-1

DE GROOTTE VAN DE HUISHOUDINGEN

		Aantal huishoudingen	% huishoudingen bestaande uit echtpaar of alleenstaande en				
			zonder andere pers.	met 1-2 pers.	met 3-4 pers.	met 5-6 pers.	met meer dan 6 pers.
A + B	Opende	150	12	44	32	9	3
	Doezum	53	4	50	30	8	8
	Lutjegast/ Grootegast	93	12	45	31	9	3
	Zijlroe	296	10	46	31	9	4
C	Zijlroe	82	2	42	30	20	6
D	Zijlroe	44	48	39	11	-	2
A+B+C+D	Zijlroe	422	13	44	29	10	4
A+B+C+D	gereformeerd	238	12	39	29	14	6
	Ned.hervormd	151	13	49	33	4	1
	ander of geen kerkgen.	33	18	64	12	6	-

8 personen bleken geheel alleen te wonen. Het merendeel van de huishoudingen bestaat uit de boer, zijn echtgenote en de kinderen. In 71 huishoudingen behoren ook anderen tot het gezin. De grote huishoudingen treffen wij vooral onder het gereformeerde bevolkingsdeel aan, hetgeen samenhangt met het relatief hoge kindertal in deze groep. Zie tabel IV-2.

Merkwaardig is het in alle groepen hoge kindertal bij de geënquêteerden uit de C-groep.

In het navolgende wordt de z.g. gezinscyclus besproken. Dit begrip hangt samen met het verschijnsel dat een normaal gezin, dat aanvankelijk uit man en

Tabel IV-2

KINDERTAL VAN VOLGROEIDE GEZINNEN

	Ned.hervormd		Gereformeerd		Overig of geen kerkgenootschap		Totaal	
	I	II	I	II	I	II	I	II
A + B	46	3,0	94	3,8	7	2,4	147	3,5
C	11	4,8	23	5,7	2	4,5	36	5,4
D	11	3,0	14	3,4	5	3,4	30	3,2

I = aantal gezinnen
II = gemiddeld kindertal

vrouw bestaat, in de loop der jaren een ontwikkeling doormaakt van kleine naar grotere gemeenschap waarna weer een verandering in de richting van kleine gemeenschap optreedt, als namelijk de kinderen, groot geworden, het gezin verlaten. In een samenleving verkeren de gezinnen in allerlei stadia van deze gezinscyclus. Het is van belang te weten in welke verhoudingen de verschillende stadia, fasen,voorkomen met andere woorden, of er veel jonge gezinnen met kleine kinderen zijn of oude gezinnen waar geen kinderen meer in huis zijn. Op het landbouwbedrijf, waar immers de gezinshuishouding zo nauw aan de bedrijfshuishouding is gekoppeld, is een inzicht in de gezinscyclus derhalve van grote betekenis te achten (zie tabel IV-3).

Tabel IV-3

FASEN IN DE GEZINSCYCLUS

		Aantal gezinnen	% gezinnen in de fase x)					
			I	II	III	IV	V	VI
A + B	bedr. < 10 ha	172	9	10	28	21	17	15
	bedr. ≥ 10 ha	124	6	3	31	29	20	11
	alle gezinnen	296	8	7	29	25	18	13
C	alle gezinnen	82	5	4	32	37	17	5
D	alle gezinnen	44	5	11	2	5	23	54
A+B+C+D	alle gezinnen	422	7	7	27	25	18	16

x) I ongehuwden
II gehuwden of gehuwd geweest zijnden zonder kinderen
III gezinnen, waar alle kinderen jonger dan 15 jaar zijn
IV gezinnen, waar zowel kinderen jonger als ouder dan 15 jaar zijn
V gezinnen waar alle kinderen 15 jaar of ouder zijn, maar nog niet allen ouder dan 25 jaar
VI gezinnen waar alle kinderen ouder dan 25 jaar zijn.

Men dient de stadia van de gezinscyclus voornamelijk te zien als aanduiding van de duur van het huwelijk en de wisselende grootte van het gezin (echtpaar met kinderen). De samenhang van de gezinscyclus met het landbouwbedrijf blijkt onder meer reeds uit de gegevens over de A- en B-groepen naar bedrijfsgrootte. De jongere gezinnen met kleine kinderen (fase III) en de gezinnen zonder kinderen komen relatief meer op de kleinere bedrijven voor. Deze bedrijven zijn naar alle waarschijnlijkheid nog in opbouw; naarmate wij verder gaan in de gezinscyclus zien wij dat het landbouwbedrijf groter wordt (fasen IV en V), terwijl bij de gezinnen die aan het eind van de cyclus staan (fase VI) weer wat meer kleinere bedrijven worden gevonden. Uiteraard is per definitie de beroepsgroep D sterk in fase VI vertegenwoordigd. Een zekere samenhang tussen bedrijfsoppervlakte en gezinscyclus mag hieruit wel worden geconstateerd. In verband met het arbeidsaanbod op het gezinsbedrijf is de grootte van het gezin en de fase in de gezinscyclus van betekenis. Men dient de situatie in de verschillende gezinscyclusfasen elk op zichzelf te beschouwen.

De grootte van de huishoudingen staat uiteraard niet geheel los van de fase in de gezinscyclus. Een rechtstreeks verband is er niet omdat tot de huishouding ook niet-gezinsleden worden gerekend. In onderstaande tabel IV-4 is voor de geënquêteerde huishoudingen het verband met de gezinscyclus nagegaan.

Tabel IV-4

GROOTTE VAN DE HUISHOUDING NAAR FASE IN DE GEZINSCYCLUS

Fase in de gezinscyclus	Aantal huishoudingen	Aantal huishoudingen bestaande uit echtpaar of alleenstaande en						
		zonder andere pers.	met 1 pers.	met 2 pers.	met 3 pers.	met 4 pers.	met 5 pers.	met ≥ 5 pers.
I	29	4	9	12	3	-	-	1
II	29	22	4	3	-	-	-	-
III	112	-	23	38	31	12	6	2
IV	107	-	3	14	27	17	15	31
V	78	1	24	24	25	3	1	-
VI	67	25	22	11	7	-	1	1
Totaal	422	52	85	102	93	32	23	35

Uit deze tabel blijkt de grote spreiding in het aantal personen per huishouding in de verschillende gezinscyclusstadia. Alleen de binnen het omlijnde tabeldeel voorkomende huishoudingen bestaan in elk geval uit 2 of meer personen van 15 jaar en ouder; dat is 28% van alle geënquêteerde huidhoudingen. Overigens blijkt uit deze tabel wel dat de latere fasen in de gezinscyclus kleinere huishoudingen omvatten.

Bijlage V

BIJLAGE BIJ HOOFDSTUK III C.a

Tabel V-1

HERKOMST VAN DE MANNELIJKE BEDRIJFSHOOFDEN EN ECHTGENOTEN

		Aantal	Aantal afkomstig						
			uit gemeente Grootegast	uit Friesland		uit Groningen		van elders	onbekend
				aangrenzende gemeente	andere gemeente	aangrenzende gemeente	andere gemeente		
Mannelijke bedrijfshoofden	Opende	212	120	47	10	18	9	6	2
	Doezum	80	53	12	3	6	3	2	1
	Lutjegast-Grootegast	116	67	10	6	18	10	1	4
	Zijlroe	408	240	69	19	42	22	9	7
	A + B	287	169	50	8	32	16	6	6
	C	82	51	9	3	9	6	3	1
	D	39	20	10	8	1	-	-	-
Echtgenoten	Opende	188	68	44	14	39	12	8	3
	Doezum	73	36	14	10	4	8	1	-
	Lutjegast-Grootegast	105	34	10	13	20	20	3	5
	Zijlroe	366	138	68	37	63	40	12	8
	A + B	255	90	48	29	43	28	11	6
	C	78	35	14	3	14	9	1	2
	D	33	13	6	5	6	3	-	-

<u>Leeftijd, leeftijd bij zelfstandig worden, abdicatieleeftijd</u>

De gemiddelde leeftijd, waarop de vorige generatie afstand doet van het bedrijf is 66 jaar. Het is de vraag of men in de toekomst op jongere leeftijd gaat "rentenieren". Hoewel tijdens de enquête de betreffende vraag vaak met een schouderophalen werd beantwoord, kon uit daarbij gemaakte opmerkingen wel worden afgeleid, dat er in de naaste toekomst niet veel verandering in zal komen. Vooral de kleinere boeren zijn blijkbaar dikwijls van plan tot hun dood het bedrijf te houden. Daar hier vaak de benodigde middelen om te gaan rentenieren ontbreken, is het mogelijk dat de Algemene Ouderdomswet in de toekomst hierin enige verandering zal brengen. Voor gegevens zie tabel V-2.

LEEFTIJDSOPBOUW EN LEEFTIJD BIJ ZELFSTANDIG WORDEN Tabel V-2

		Bedrijfshoofden								Gehuwde mannelijke bedrijfshoofden						Gem. leeftijd waarop vorig bedrijfshoofd afstand deed	
		aantal	in de leeftijdsklasse van < 25 jaar	25-34 jaar	35-44 jaar	45-54 jaar	55-64 jaar	≥ 65 jaar	gem. leeft. bij enquête in jr	aantal	aantal met tijdstip van zelfstandig worden t.o.v. 1e huwelijk: ervoor	gelijk ermee	erna	onbekend	gem. leeft. bij zelfst. worden in jr	(schoon) vaders	anderen
A en B	1-5 ha	61	-	8	16	28	36	12	52	50	8	23	18	1	30	69	53
	5-10 ha	111	1	14	16	36	24	9	50	98	18	56	22	2	29	66	48
	10-15 ha	56	-	9	30	41	13	7	48	49	5	28	15	1	29	65	50
	15-20 ha	31	-	10	10	26	48	6	54	25	3	18	4	-	28	67	51
	20-25 ha	19	-	-	42	26	32	-	49	16	1	8	5	2	29	66	58
	≥ 25 ha	18	-	11	28	11	50	-	50	17	1	12	4	-	31	66	57
	Totaal	296	0	11	20	32	29	8	50	255	36	145	68	6	29	66	50
C	totaal	82	-	16	32	21	29	2	47	78	5	40	31	2	30	66	51
D	totaal	44	-	-	2	5	34	59	66	33	3	10	20	-	33	71	54

Tabel V-3

ONDERWIJS VAN DE MANNELIJKE BEDRIJFSHOOFDEN

		Aantal	% mannelijke bedrijfshoofden					
			met voortgezet onderwijs in de vorm van					zonder voortgezet onderw.
			m.l.s. of hoger	l.l.s.	a.l.c.	spec. lb.-curs.	niet-agr. onderwijs	
A + B	1-5 ha	58	-	2	28	7	2	61
	5-10 ha	108	3	6	33	3	3	52
	10-15 ha	55	2	13	33	5	-	47
	15-20 ha	31	10	6	23	6	-	55
	20-25 ha	18	-	11	67	-	-	22
	≥ 25 ha	17	12	12	41	6	-	29
	Totaal	287	3	7	33	5	1	51
C	totaal	82	-	4	12	11	2	71
D	totaal	39	-	-	3	-	3	94

Tabel V-4

ONDERWIJS VAN DE ECHTGENOTEN

		Aantal	% echtgenoten			
			met voortgezet onderwijs in de vorm van			zonder voortgezet onderwijs
			h.h.s.	h.h.c.	ander onderwijs	
A + B	1-5 ha	50	6	22	2	70
	5-10 ha	98	9	19	1	71
	10-15 ha	49	6	29	6	59
	15-20 ha	25	8	12	4	76
	20-25 ha	16	31	19	-	50
	≥ 25 ha	17	29	12	-	59
	Totaal	255	11	20	2	67
C	totaal	78	15	15	2	68
D	totaal	33	-	3	3	94

Bijlage VI

BIJLAGE BIJ HOOFDSTUK III C.b

In deze bijlage zijn een aantal verzamelstaten opgenomen met de gegevens over de zoons, de dochters en de bedrijfsopvolgingssituatie. De beschouwingen in hoofdstuk III C.b zijn gebaseerd op de hier vermelde gegevens.

De kinderen. In onderstaande tabel is het totale aantal kinderen van de geënquêteerde grondgebruikers vermeld.

Tabel VI-1

KINDEREN VAN 15 JAAR EN OUDER

Beroepsgroep van de vader	Aantal zoons					Aantal dochters				
	totaal	inwonend	uitwonend	gehuwd	ongehuwd	totaal	inwonend	uitwonend	gehuwd	ongehuwd
A en B	281	178	103	82	199	272	137	135	112	160
C	98	67	31	25	73	94	37	57	42	52
D	84	26	58	54	30	71	10	61	59	12
Totaal	463	271	192	161	302	437	184	253	213	224

Zoons van 15 jaar en ouder Tabel VI-2 is een weergave van grafiek 10.

Tabel VI-2

BEROEPSVERANDERINGEN VAN ZOONS

Beroepsgroep vaders	Aantal werkende zoons ≥ 15 jr	Aantal zoons, wier eerste beroep was							
		werkend op ouderlijke bedrijf		in loondienst in de landbouw		met een aan landb.verwant beroep		met niet-agrarisch beroep	
		I	II	I	II	I	II	I	II
A en B	250	158	104	41	13	2	2	49	47
C	84	14	10	24	10	11	1	35	34
D	79	14	4	25	9	1	-	39	37

I = totaal aantal zoons
II = aantal zoons wier huidige beroep gelijk is aan het eerste beroep (d.w.z. degenen die geen beroepsverandering hebben gehad).

ZOONS VAN 1

		Aantal zoons					Aantal zoons werkend			
		totaal	inwonend	uitwonend	gehuwd	ongehuwd	totaal	zelfstandig	zelfst. + inloond.	op volledig
Ouderlijk bedrijf:										
	1 - 5 ha	65	29	36	27	38	21	2	1	5
	5 - 10 ha	81	52	29	26	55	50	9	3	19
A + B	10 - 15 ha	57	47	10	7	50	36	3	-	16
	15 - 20 ha	40	23	17	13	27	28	7	1	17
	20 - 25 ha	20	15	5	4	16	16	3	-	7
	≥ 25 ha	18	12	6	5	13	13	1	-	6
	totaal	281	178	103	82	199	164	25	5	70
C	totaal	98	67	31	25	73	31	2	1	8
D	totaal	84	26	58	54	30	28	13	-	2
Leeftijdsklasse zoon:										
	15 - 19 jr.	126	118	8	-	126	55	-	-	16
	20 - 24 jr.	106	84	22	3	103	60	1	-	37
	25 - 29 jr.	77	36	41	36	41	37	6	2	13
A+B+C+D	30 - 34 jr.	76	10	66	66	10	28	15	3	3
	35 - 39 jr.	34	12	22	22	12	18	6	1	6
	≥ 40 jr.	44	11	33	34	10	25	12	-	5
Inwonend		271	271	-	3	268	146	-	-	80
Uitwonend		192	-	192	158	34	77	40	6	-
Gehuwd		161	3	158	161	-	65	40	6	1
Ongehuwd		302	268	34	-	302	158	-	-	79
Alle zoons		463	271	192	161	302	223	40	6	80
Landbouw:	dagonderwijs	111	.	.	.	.	93	10	1	35
	cursussen	34	.	.	.	.	26	6	3	11
Technisch dagonderwijs		50	.	.	.	.	-	-	-	-
Administratief en ander dagonderwijs		51	.	.	.	.	8	2	-	4
Niet-agrarische cursussen		18	.	.	.	.	2	-	-	1
Zonder voortgezet onderwijs		199 *)	.	.	.	.	94	22	2	29

*) Incl. 4, die nog lager onderwijs volgen.

Tabel VI-3

AR EN OUDER

de landbouw			Aantal in aan landb. verw. beroep	Aantal zoons buiten de landbouw werkend									Aantal niet werkende zoons
derlijk bedrijf				totaal	in industrie	in verkeer	in handel		in ambacht	kantoor, onderwijs	grondwerk, los arb.	in ander beroep	
deeltel.		in loondienst					zelfstandig	in loondienst					
lb.-nd.	+ een beroep												
1	3	9	1	42	15	4	-	4	7	6	3	3	1
4	10	5	2	21	4	2	1	1	8	4	-	1	8
10	2	5	-	12	5	-	-	-	5	2	-	-	9
1	-	2	-	6	-	2	1	-	1	1	-	1	6
4	1	1	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	3
3	-	3	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	4
23	16	25	3	83	24	9	2	5	21	14	3	5	31
2	2	16	1	52	23	2	4	4	12	1	3	3	14
-	3	10	-	51	16	3	4	4	7	3	7	7	5
21	6	12	1	34	15	2	-	3	13	-	-	1	36
4	4	14	-	38	13	2	-	2	10	7	3	1	8
-	7	9	1	36	13	2	4	-	11	2	1	3	3
-	1	6	2	45	15	6	3	3	4	7	3	4	1
-	1	4	-	15	2	2	1	3	1	1	4	1	1
-	2	6	-	18	5	-	2	2	1	1	2	5	1
25	21	20	2	79	28	5	3	6	23	7	6	1	44
-	-	31	2	107	35	9	7	7	17	11	7	14	6
-	1	17	1	93	28	9	7	7	16	6	9	11	2
25	20	34	3	93	35	5	3	6	24	12	4	4	48
25	21	51	4	186	63	14	10	13	40	18	13	15	50
25	4	18	-	16	9	1	1	1	3	-	-	1	2
-	4	2	-	8	1	1	1	3	-	2	-	-	-
-	-	-	-	31	3	1	-	2	23	-	1	1	19
-	-	2	1	24	3	-	2	2	2	10	-	5	18
-	1	-	-	16	6	-	5	-	1	3	-	1	-
-	12	29	3	91	41	11	19	5	11	3	12	7	11 *)

AFVLOEIING VAN DE ZOONS VAN 15 JAAR EN OUDER

		Aantal zoons (vader:groep A+B)					Aantal zoons(vader:groep C)					Aantal zoons(vader:groep D)				
		totaal	met een beroep: in de landbouw	met een beroep: buiten landb.: van school af	met een beroep: buiten landb.: eerst wel in landb.	niet werkend	totaal	met een beroep: in de landbouw	met een beroep: buiten landb.: van school af	met een beroep: buiten landb.: eerst wel in landb.	niet werkend	totaal	met een beroep: in de landbouw	met een beroep: buiten landb.: van school af	met een beroep: buiten landb.: eerst wel in landb.	niet werkend
Alle zoons		281	164	49	37	31	98	31	41	12	14	84	28	37	14	5
Grootte-klasse ouderlijk bedrijf	1-5 ha	65	21	22	21	1	81	23	34	12	12	72	24	30	14	4
	5-10 ha	81	50	14	9	8	17	8	7	-	2	12	4	7	-	1
	10-15 ha	57	36	9	3	9	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	15-20 ha	40	28	3	3	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	20-25 ha	20	16	1	-	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	≥ 25 ha	18	13	-	1	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Leeftijds-klasse zoons	15-19 jr.	81	40	15	3	23	41	14	15	-	12	4	1	2	-	1
	20-24 jr.	69	48	13	4	4	26	9	12	4	1	11	3	4	1	3
	25-29 jr.	57	33	11	10	3	14	3	8	3	-	6	1	3	2	-
	30-34 jr.	40	18	8	13	1	14	3	6	5	-	22	7	9	6	-
	35-39 jr.	17	12	1	4	-	3	2	-	-	1	14	4	9	1	-
	≥ 40 jr.	17	13	1	3	-	-	-	-	-	-	27	12	10	4	1
Voortgezet onderwijs	m.l.s. of hoger	26	20	1	2	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	l.l.s.	77	65	2	9	1	9	7	-	2	-	1	1	-	-	-
	landb.cursus	27	20	4	3	-	3	2	1	-	-	4	4	-	-	-
	techn.dagond.	25	-	16	-	9	16	-	6	1	9	10	-	8	-	2
	techn.cursus	1	-	-	1	-	7	-	4	3	-	-	-	-	-	-
	ander dagond.	35	6	15	-	14	10	2	6	-	2	3	-	2	1	-
	overig onderw.	2	-	-	2	-	1	1	-	-	-	8	1	5	2	-
	geen onderw.	88	53	11	20	4	52	19	24	6	6	58	22	22	11	3
Burg.staat zoon	gehuwd	82	44	15	22	1	25	3	15	7	-	54	18	25	10	1
	ongehuwd	199	120	34	15	30	73	28	26	5	14	30	10	12	4	4
Fase in gezins-cyclus ouderlijk gezin:	kinderen < en ≥ 15 jr.	113	66	13	12	22	60	16	22	12	10	4	1	2	-	1
	alle kinderen ≥ 15 jr.	106	59	26	15	6	34	11	19	-	4	30	5	16	6	3
	alle kinderen ≥ 25 jr.	62	39	10	10	3	4	4	-	-	-	50	22	19	8	1

Tabel VI-5

HET ONDERWIJS VAN DE ZOONS ≥ 15 JAAR

	Aantal gezinnen met zoons ≥ 15 jr.	In de landbouw werkende zoons							Buiten de landbouw werkende zoons							Aantal niet werk. zoons	
		aantal	% met voortg.onderw.in de vorm van					% zonder voortg. onderw.	aantal	% met voortg.onderw.in de vorm van					% zonder voortg. onderw.	studerend	ziek, inval., enz.
			m.l.s. of hoger	l.l.s.	a.l.c.	spec.-cursus	niet-agrar. onderw.			landbouw-dag-onderw.	landbouw-cursussen	techn. dag-onderw.	adm.en ander dagond.	cursussen			
A en B gr.kl. in ha																	
1-5	28	21	-	29	9	-	-	62	43	9	12	12	16	2	49	-	1
5-10	43	50	6	30	16	2	2	44	23	13	9	26	17	4	31	8	-
10-15	28	36	14	44	11	3	6	22	12	25	-	33	17	-	25	8	1
15-20	20	28	21	36	11	-	7	25	6	50	-	17	33	-	-	6	-
20-25	11	16	13	62	6	-	6	13	1	-	-	-	100	-	-	3	-
≥ 25	9	13	31	62	-	-	-	7	1	100	-	-	-	-	-	4	-
totaal	139	164	12	40	11	1	4	32	86	16	8	19	19	2	36	29	2
C totaal	37	31	-	23	-	6	10	61	53	4	2	13	11	13	57	12	2
D totaal	32	28	-	3	12	3	3	79	51	-	-	15	6	14	65	2	3
A+B+C+D leeft. in jr.																	
15-19		55	2	52	2	2	2	40	35	11	-	29	17	-	43	36	-
20-24		60	22	30	5	2	6	35	38	13	-	32	16	8	31	5	3
25-29		37	13	35	11	3	3	35	37	11	3	10	3	11	62	2	1
30-34		28	4	36	7	-	7	46	47	6	13	6	19	9	47	-	1
35-39		18	-	11	22	6	6	55	15	-	7	7	7	7	72	-	1
≥ 40		25	-	4	28	4	4	60	18	-	-	6	11	22	61	-	1

Onderstaande tabel ligt ten grondslag aan grafiek 12.

Tabel VI-6

ONDERWIJS EN OPLEIDING VAN BOERENZOONS (A EN B)

		Aantal zoons				
		totaal	met landbouwdagonderwijs	met landbouwcursusonderwijs	met niet-agrarisch onderwijs	zonder onderwijs na de lagere sch.
In de landbouw werkende zoons	Opende	77	25	12	1	39
	Doezum	38	23	4	3	8
	Lutjegast/G.	49	37	4	2	6
	Zijlroe	164	85	20	6	53
Buiten de landbouw werkende zoons	Opende	50	8	4	16	22
	Doezum	15	2	3	7	3
	Lutjegast/G.	21	4	-	11	6
	Zijlroe	86	14	7	34	31

In een aantal gevallen heeft de op het bedrijf meewerkende zoon wel landbouwonderwijs gevolgd in tegenstelling tot zijn vader; zie hiervoor tabel VI-7.

Tabel VI-7

LANDBOUWONDERWIJS VAN VADERS EN ZOONS

	Aantal bedrijfshoofden					
	zonder voortgezet onderwijs	met meewerkende zoons				zonder meewerkende zoons
		met voortgezet onderwijs in de vorm van			zonder voortgezet onderwijs	
		m.l.s.	l.l.s.	landb.-cursus		
A en B	146	5	28	6	15	92
C	58	-	5	-	4	47
D	37	-	-	1	5	30

Het bedrijfsopvolgingsprobleem en de afvloeiing

In het kader van het bedrijfsopvolgingsprobleem en de afvloeiing van boerenzoons is eerst nagegaan hoeveel zoons op het bedrijf meewerken (zie tabel VI-8).

Tabel VI-8

AANTAL ZOONS ≥ 15 JAAR PER GEZIN

		Aantal gezinnen						
		totaal	met ..... zoon(s)			met ..... meew. zoon(s)		
			0	1	≥ 2	0	1	≥ 2
A en B	1 - 5 ha	61	33	7	21	50	11	-
	5 - 10 ha	111	67	19	25	82	24	5
	10 - 15 ha	56	28	11	17	34	17	5
	15 - 20 ha	31	11	9	11	16	11	4
	20 - 25 ha	19	8	5	6	10	5	4
	≥ 25 ha	18	9	3	6	9	3	6
A en B	alle bedrijven	296	156	54	86	201	71	24
C	alle bedrijven	82	43	13	26	55	26	1
D	alle bedrijven	44	12	10	22	34	10	-

Tabel VI-9 is een verzamelstaat met gegevens over de bedrijfsopvolgingssituatie, zoals die uit de enquête viel te beoordelen.

BEDRIJFSOPVOLGING (OP BEDRIJVEN WAAR DE SITUATIE DUIDELIJK IS) Tabel VI-9

		Aantal bedrijven	Bedrijven met opvolger(s)					Bedrijven zonder opvolger					
			totaal	aantal			opp. grond in ha	totaal	aantal				opp. grond in ha
				met 1 opvolger		met meer opvolgers			bedrijfsh. gehuwd geen kinderen		bedrijfshoofd ongehuwd		
				reeds meewerkend	(nog)niet meewerkend				< 45 jr.	≥ 45 jr.	< 45 jr.	≥ 45 jr.	
A en B	1-5 ha	61	16	10	6	-	55	14	1	7	3	3	44
	5-10 ha	111	31	22	5	4	230	17	4	5	1	7	127
	10-15 ha	56	26	18	4	4	326	4	-	1	1	2	52
	15-20 ha	31	17	14	-	3	288	3	-	1	-	2	53
	20-25 ha	19	7	4	-	3	151	2	-	-	-	2	43
	≥ 25 ha	18	9	5	-	4	283	1	-	1	-	-	35
	totaal	296	106	73	15	18		41	5	15	5	16	
	opp.grond	3229	1333	901	110	322	1333	354	34	128	30	162	354
C	totaal	82	16	11	5	-	-	7	2	1	2	2	
	opp.grond	217	58	43	15	-	58	16	4	1	3	8	16
D	totaal	44	16	10	3	3		7	-	5	-	2	-
	opp.grond	121	49	29	11	9	49	20	-	13	-	7	20

BEDRIJFSOPVOLGING (OP BEDRIJVEN WAAR DE SITUATIE NOG NIET DUIDELIJK IS)

		Aantal bedrijven	Aantal bedrijfshoofden met									Opp. grond in ha
			alle kinderen <15 jr.	kinderen < en ≥ 15 jaar				alle kinderen ≥ 15 jr.				
				totaal	onder de kinderen ≥ 15 jr.			totaal	waaronder vermoedelijk			
					vermoedelijk geen opvolger	mogelijk 1 opvolger	mogelijk meer opvolgers		geen opvolger	1 opvolger	meer opvolgers	
A en B	1-5 ha	31	11	7	2	1	4	13	6	7	-	101
	5-10 ha	63	36	18	6	8	4	9	4	4	1	449
	10-15 ha	26	18	6	3	1	2	2	2	-	-	323
	15-20 ha	11	6	1	-	-	1	4	4	-	-	187
	20-25 ha	10	5	3	1	2	-	2	1	1	-	224
	≥ 25 ha	8	8	-	-	-	-	-	-	-	-	258
	totaal	149	84	35	12	12	11	30	17	12	1	
	opp.grond	1542	986	314	114	116	84	242	157	75	10	1542
C	totaal	59	26	26	17	6	3	7	4	1	2	
	opp.grond	143	71	59	98	15	9	13	9	1	3	143
D	totaal	21	1	1	1	-	-	19	13	1	5	-
	opp.grond	62	2	1	1	-	-	49	32	2	15	62

Woon- en werkplaatsen van de kinderen

Forenzen of pendelen

In tabel VI-11 wordt een overzicht gegeven van de beroepen van de pendelende zoons en dochters.

Tabel VI-11

BEROEPEN VAN DE PENDELAARS

	Aantal pendelaars						
	totaal	beroep					
		lager techn. beroep	fabrieksarbeider	zuivelarbeider	kantoorbediende	dienstbode	andere beroepen
Zoons ≥ 15 jr.	47	16	14	4	6	-	7
Dochters ≥ 15 jr.	21	-	9	-	6	4	2
Totaal	68	16	23	4	12	4	9

Alle pendelaars werken in loondienst. Er bevindt zich slechts één landarbeider onder, de anderen hebben niet-agrarische beroepen. De werkgemeenten zijn ingedeeld naar de typologie van de Nederlandse gemeenten volgens de algemene woningtelling 1956 van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Hierbij zijn drie hoofdklassen onderscheiden:
A. gemeenten met een overwegend plattelandskarakter;
B. gemeenten, behorend tot het verstedelijkte platteland;
C. gemeenten met een stedelijk karakter.

De jongens pendelen meest naar A-gemeenten en wel voornamelijk naar Achtkarspelen. Hier werken vooral ambachtslieden en fabrieksarbeiders, evenals in Smallingerland (B-gemeente). In deze gemeenten gaat het hoofdzakelijk om Surhuisterveen en Drachten. Cok werken enige jongens in Groningen (kantoor) en Marum (ambacht).

Voor de meisjes zijn vier werkgemeenten van belang en wel Achtkarspelen, Smallingerland, Marum en Groningen. In de laatste gemeente werken vooral fabrieksarbeidsters en kantoorbedienden; evenals in Drachten.

Behalve voor twee personen, die in Wolvega werken, is de grootste afstand voor de pendelaars die tot Groningen. Naar Groningen en Drachten gaat men per bus; de dichtbij liggende plaatsen zijn per fiets of bromfiets te bereiken.

DOCHTERS VAN 1!

Aantal

	totaal	inwonend	uitwonend	gehuwd	ongehuwd	thuis meewerkend: alleen in huish.	thuis meewerkend: huish. + op bedr.	thuis meewerkend: huish. +werkster	met als: dienstbode + werkst.	met als: verpleegster	met als: kant. bed., onderw
Ouderlijk bedrijf:											
A en B 1-5 ha	71	27	44	34	37	7	3	6	8	2	3
A en B 5-10 ha	79	44	35	31	48	7	15	3	8	-	3
A en B 10-15 ha	53	29	24	22	31	7	7	6	2	2	-
A en B 15-20 ha	38	19	19	14	24	5	11	-	2	3	2
A en B 20-25 ha	14	10	4	3	11	1	4	-	-	-	2
A en B ≥ 25 ha	17	8	9	8	9	1	1	3	-	1	1
A en B totaal	272	137	135	112	160	28	41	18	20	8	11
C totaal	94	37	57	42	52	3	5	2	21	5	1
D totaal	71	10	61	59	12	4	2	-	1	1	1
Leeftijdskl. dochter:											
A+B+C+D 15-19 jr.	98	87	11	-	98	13	20	9	13	4	5
A+B+C+D 20-24 jr.	103	67	36	18	85	15	20	5	23	4	5
A+B+C+D 25-29 jr.	95	15	80	78	17	3	5	4	3	1	-
A+B+C+D 30-34 jr.	52	5	47	43	9	2	-	-	-	4	1
A+B+C+D 35-39 jr.	48	4	44	40	8	1	-	1	1	1	2
A+B+C+D ≥ 40 jr.	41	6	35	34	7	1	3	1	2	-	-
Inwonend	184	184	-	4	180	35	48	20	19	-	8
Uitwonend	253	-	253	209	44	-	-	-	23	14	5
Gehuwd	213	4	209	213	-	3	1	-	-	-	-
Ongehuwd	224	180	44	-	224	32	47	20	42	14	13
Voortgezet onderwijs:											
h.h.s.	129	75	54	45	84	16	23	8	19	2	-
h.h.c.	51	21	30	29	22	5	4	3	5	-	-
verpleegstercurs.	11	1	10	-	11	-	-	-	1	9	-
ulo	40	27	13	8	32	1	4	1	1	1	9
kweekschool	11	4	7	4	7	-	-	-	-	-	3
overig	2	1	1	1	1	-	-	-	-	-	1
zonder	193	55	138	126	67	13	17	8	16	2	-
Alle dochters	437	184	253	213	224	35	48	20	42	14	13

JAAR EN OUDER

Tabel VI-10

dochters												
beroep			niet werkend	huisvrouw, echtgenoot met als beroep								
				landbouw		grondwerker	industriearb.	ambacht en middenstand		inverkeer	ander beroep	niet werkend
naaister	atelier-naais.	ander beroep		zelfst.	in loond.			zelfst.	loond.			
1	4	-	3	9	4	2	7	3	5	2	2	-
1	2	3	6	11	-	3	6	3	5	-	3	-
1	-	1	7	7	2	3	-	1	3	-	4	-
-	-	1	1	3	1	-	3	3	1	1	1	-
-	-	-	4	-	-	-	1	1	1	-	-	-
-	-	-	2	3	1	-	-	1	2	-	-	1
3	6	5	23	33	8	8	17	12	17	3	10	1
1	2	1	12	9	6	4	6	3	9	1	3	-
-	3	-	-	8	6	8	13	14	3	2	4	1
2	3	2	27	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	4	4	5	3	4	3	3	-	3	1	1	-
2	1	-	1	20	6	2	13	8	14	3	9	-
-	2	-	1	10	4	2	9	8	4	1	4	-
-	1	-	1	7	4	5	10	5	5	1	2	1
-	-	-	-	10	2	8	1	8	3	-	1	1
4	11	5	34	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	1	1	50	20	20	36	29	29	6	17	2
-	-	-	-	50	20	20	36	29	29	6	17	2
4	11	6	35	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2	3	1	13	12	4	1	8	8	5	-	4	-
2	1	2	-	7	2	-	6	4	6	2	3	-
-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	2	13	2	-	-	-	3	2	-	1	-
-	-	-	4	-	-	-	-	1	1	-	2	-
-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
-	7	1	4	29	14	19	22	13	15	4	7	1
4	11	6	35	50	20	20	36	29	29	6	17	2

Migratie van de kinderen

Tabel VI-12

DE BUITEN GROOTEGAST WONENDE KINDEREN

	% kinderen wonend in				Aantal buiten Grootegast wonende kinderen
	platte-landsgemeenten	verstedelijkte platteland	stedelijke gemeenten	buitenland	
Zoons	50	14	17	19	118
Dochters gehuwd	59	16	15	10	138
Dochters ongehuwd	36	13	46	5	39

61% van de niet meer thuis wonende zoons van 15 jaar en ouder woont buiten de gemeente Grootegast. Zoals uit tabel VI-13 blijkt, betreft dit zowel personen met een agrarisch als met een niet-agrarisch beroep.

Tabel VI-13

BEROEPEN VAN DE UITWONENDE ZOONS

	Aantal uitwonende zoons	
	totaal	buiten gem. Grootegast wonend
Landbouw zelfstandig	46	24
Landbouw loondienst	31	19
Aan de landbouw verwant	2	-
Industrie	35	22
Verkeer	9	5
Handel	14	14
Ambacht	17	11
Kantoor, onderwijs, enz.	11	11
Los arbeider	7	4
Vrij beroep	1	1
Ander beroep	13	4
Niet werkend	6	3
Totaal	192	118

MIGRATIE VAN DE ZOONS IN DE DRIE NOORDELIJKE PROVINCIES

KAART 6-1

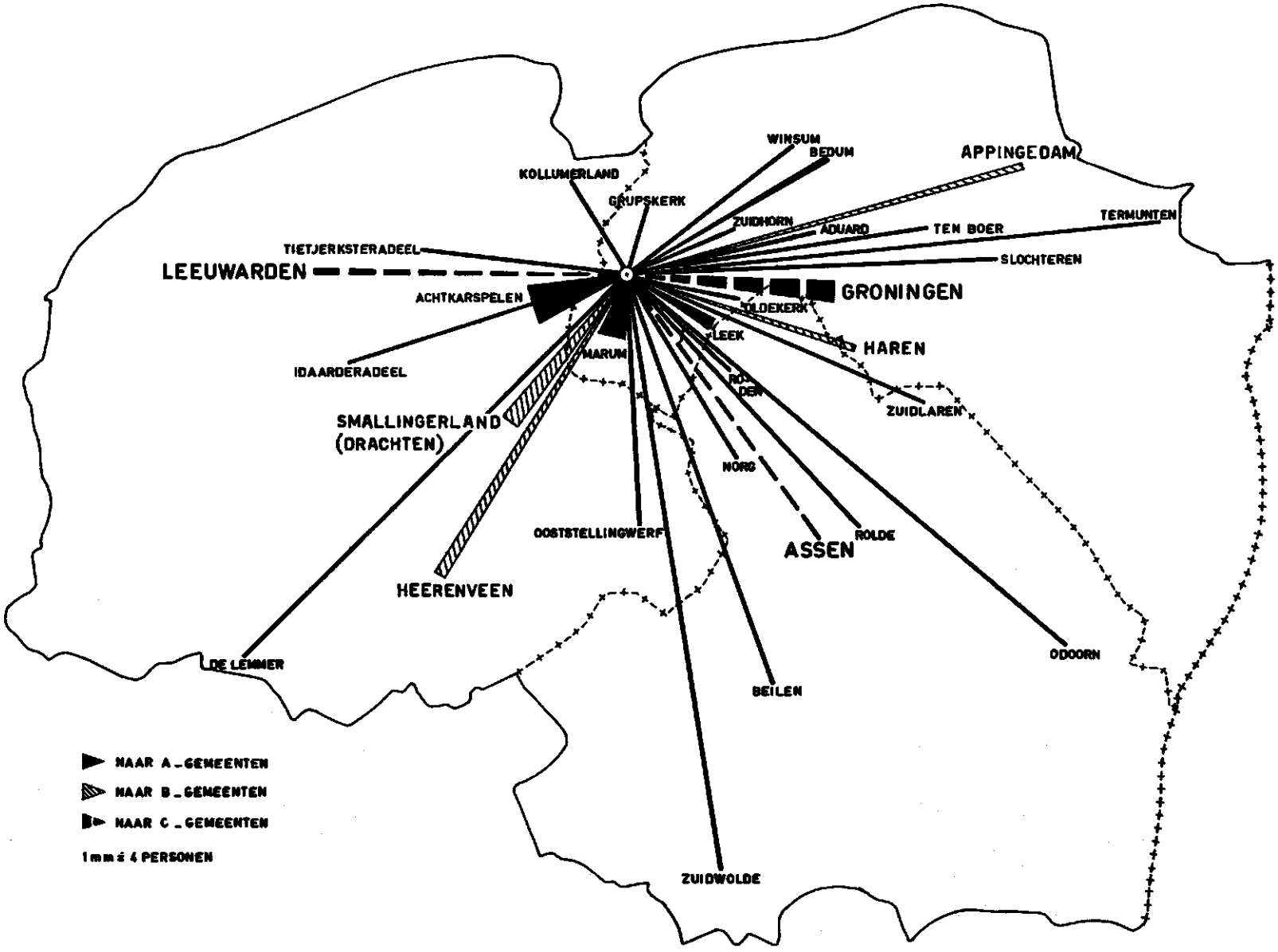

Het grote aantal vertrokkenen wijst er wel op, dat de werkgelegenheid in hun geboortestreek niet ruim is.

De meeste zoons zijn naar plaatsen in de provinvies Groningen en Friesland vertrokken. Verder valt het grote aantal emigranten op, namelijk 11% van de uitwonende zoons. 19 van de emigranten zijn naar Canada vertrokken, waar zij nu in de landbouw of in de industrie werken. Verder zijn er twee zoons naar Duitsland gegaan en een naar Argentinië. Deze vele emigranten vormen een bewijs te meer, dat de mogelijkheden in de eigen streek niet groot zijn.

De migratie in de drie noordelijke provincies is nader gespecificeerd in kaart VI-1. Het blijkt dat de meesten in gemeenten dicht bij Grootegast zijn terechtgekomen, zoals Achtkarspelen, Smallingerland en Marum. Van een echte migratie kan hier eigenlijk niet worden gesproken. Ook de stad Groningen heeft een vrij groot aantal opgenomen.

Voor de uitwonende zoons is een verdeling gemaakt naar de aard van de woongemeenten. In tabel VI-14 is hiervan een overzicht gegeven.

Tabel VI-14

AARD VAN DE WOONGEMEENTE

	Aantal uitwonende zoons 1)				
	totaal	wonend buiten gemeente Grootegast	van wie wonend		
			in drie noord. provincies	in de andere provincies	in de provincie Groningen
A-gemeente	133	59	52	7	25
B-gemeente	17	17	12	5	5
C-gemeente	20	20	10	10	7
Totaal	170	96	74	22	37

1) Exclusief 22 emigranten.

Het grootste deel van de vertrokkenen is naar een andere plattelandsgemeente gegaan. De trek naar de stad is minder groot. Het zijn vooral mensen met administratieve functies of met beroepen in ambacht of handel, die naar de stedelijke gemeenten zijn gegaan. De helft van hen is verder

weggetrokken dan de drie noordelijke provincies. Hieronder zijn enige beroepsmilitairen. De in de B-gemeenten wonenden zijn hoofdzakelijk fabrieksarbeiders (onder meer in Drachten) en kantoorbedienden. Ook zijn hierbij nog enigen, die in de landbouw werken.

In totaal werken 43 uit Grootegast vertrokken zoons in de landbouw, van wie 24 als zelfstandig boer. Meer dan de helft van de zoons die boer geworden zijn, heeft het gebied moeten verlaten om zich een bedrijf te verwerven. De herkomst van deze bedrijven is niet nagegaan, zodat niet kan worden gezegd, in hoeverre het hier bijvoorbeeld bedrijven betreft die van schoonvaders zijn overgenomen.

Evenals dat bij de zoons het geval is hebben ook vele dochters de gemeente Grootegast verlaten. De meeste hunner zijn gehuwd.

In kaart VI-2 wordt een overzicht gegeven van de streken, waarheen de gehuwde dochters zijn verhuisd. Hoewel het grootste deel in het noorden is gebleven, in de naaste omgeving van Grootegast valt bij deze groep toch een zekere trek naar het westen te onderkennen; 9% van hen woont in de westelijke provincies. De echtgenoten van deze vrouwen hebben allen niet-agrarische beroepen, de meesten werken in fabrieken of in het ambacht of middenstand. Ook van de gehuwde dochters zijn er geëmigreerd, namelijk bijna 10%. Dit is dus hetzelfde beeld, dat bij de zoons werd gevonden.

39 ongehuwde dochters wonen buiten de gemeente van onderzoek. Kaart VI-3 geeft een overzicht van de woonplaatsen. Bij deze groep is de trek vooral naar stedelijke gemeenten geweest. Een derde deel woont in de stad Groningen, een viertal is naar het westen getrokken en twee zijn geëmigreerd. De meest voorkomende beroepen in deze groep zijn dienstbode en verpleegster. Ook werken enigen bij het onderwijs of op kantoor.

Kinderen jonger dan 15 jaar

Onderstaande tabel ligt ten grondslag aan de grafiek 13.

Tabel VI-15

VERVOLGONDERWIJS JONGENS VAN 10 - 14 JAAR

	Aantal jongens dat vervolgonderwijs volgt	Procentuele verdeling naar vorm van onderwijs			
		l.l.s. en m.l.s.	l.t.s.	u.l.o.	ander
A en B	64	45	19	22	14
C	19	16	68	16	-
D	1	-	100	-	-

MIGRATIE VAN DE GEHUWDE DOCHTERS IN DE DRIE NOORDELIJKE PROVINCIES

KAART 6-2

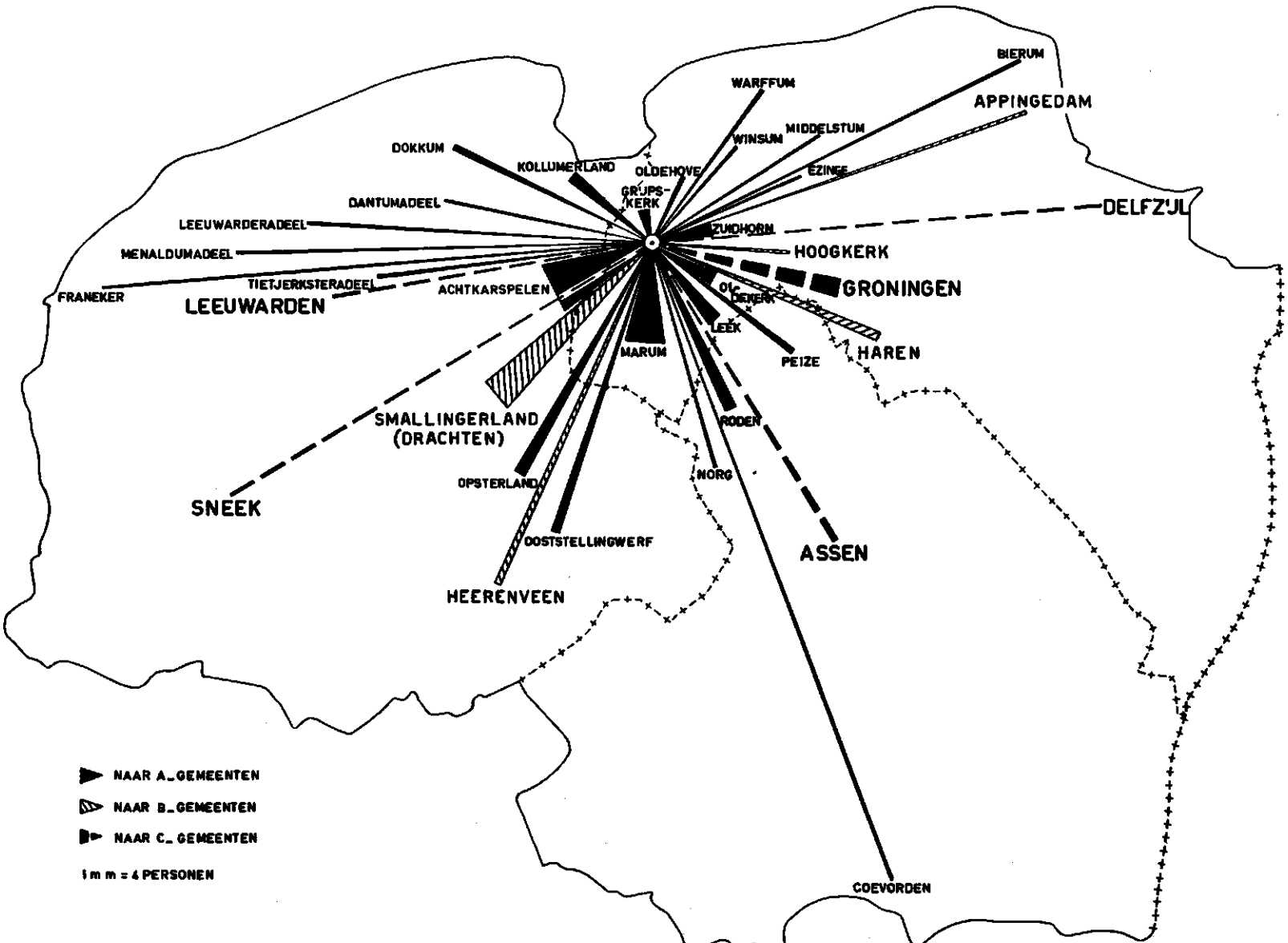

MIGRATIE VAN DE ONGEHUWDE DOCHTERS

KAART 6-3

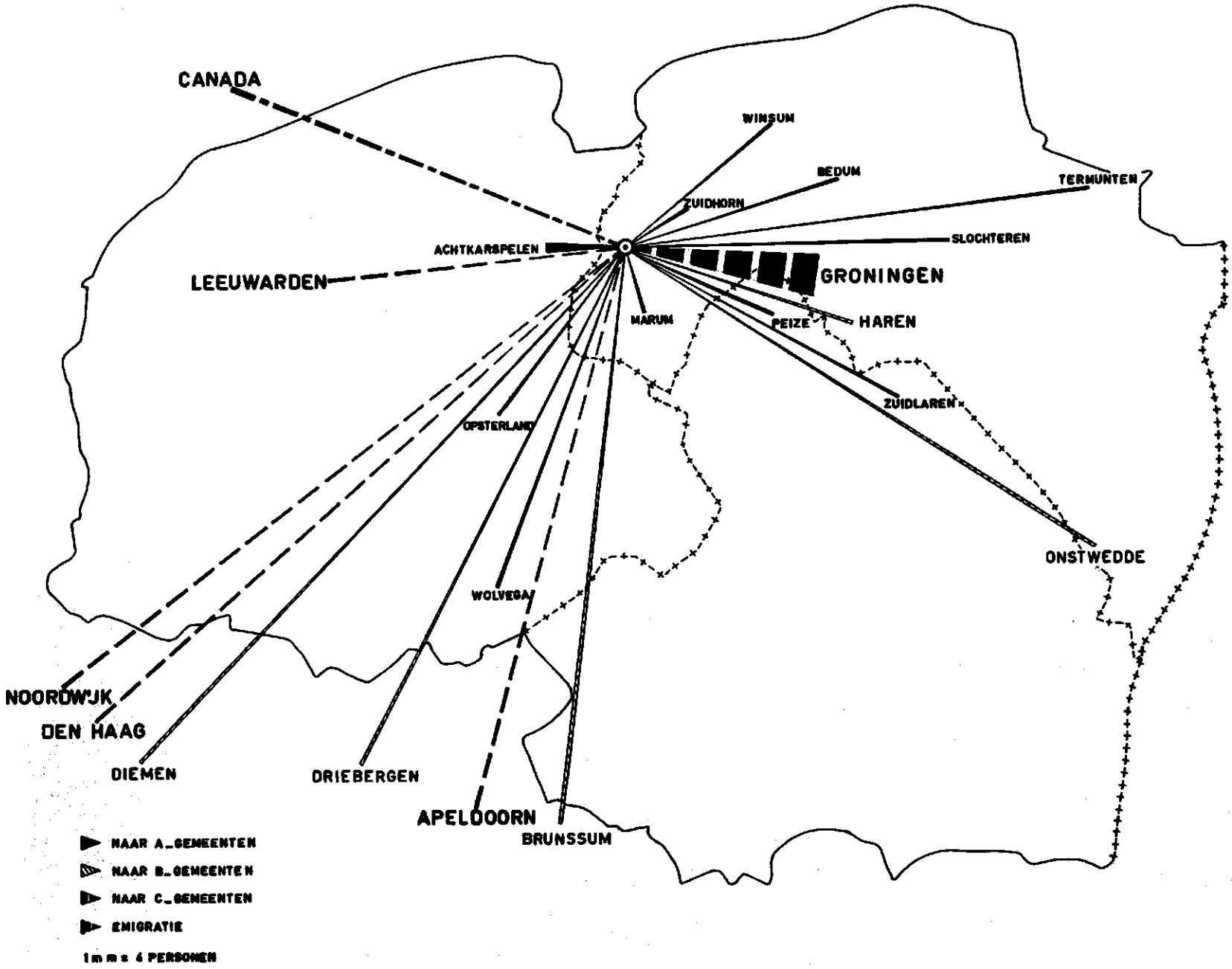

Bijlage VII

BIJLAGE BIJ HOOFDSTUK III C.c

Onderstaande gegevens hebben betrekking op de beschouwing op blz. 28.

Tabel VII-1

INWONENDE FAMILIELEDEN

	Aantal gezinnen	Aantal gezinnen met inwonende familieleden				
		beide (schoon-) ouders	een der (schoon-) ouders	schoonzoon of -dochter	broer(s) en/of zuster(s)	ooms
A en B	296	3	26	6	13	1
C	82	1	4	1	-	-
D	44	-	-	-	1	-

Bijlage VIII

BIJLAGE BIJ HOOFDSTUK III D.b en d

Tabel VIII-1

STANDSORGANISATIES

		Aantal bedr. hoofden	% bedrijfshoofden lid van				Aantal leden	% leden dat ..x per jaar vergaderingen bezoekt			
			G.M.vL.	CBTB	NCLB	ANAB		nooit	1 of 2	3 of 4	≥ 5
A en B	Opende	150	23	37	-	-	91	10	26	47	17
	Doezum	53	6	58	2	-	35	20	26	23	31
	Lutjegast/ Grootegast	93	12	41	1	-	50	22	38	16	24
	Zijlroe	296	17	42	1	-	176	15	30	33	22
	1 - 5 ha	61	5	28	3	-	22	9	46	27	18
	5 - 10 ha	111	10	43	-	-	59	17	25	36	22
	10 - 15 ha	56	25	55	-	-	45	18	24	38	20
	15 - 20 ha	31	32	52	-	-	26	19	39	19	23
	20 - 25 ha	19	47	26	-	-	14	7	21	43	29
	≥ 25 ha	18	11	44	-	-	10	10	30	40	20
	gereformeerd	147	1	69	1	-	103	15	28	31	26
	chr.gereform.	19	5	68	-	-	14	14	29	36	21
	Ned.hervormd	108	32	7	1	-	44	16	32	34	18
	ov.kerkgen.	3	67	-	-	-	2	-	100	-	-
	geen kerkgen.	19	53	16	-	-	13	23	23	54	-
C	totaal	82	5	18	12	11	38	42	21	26	11
D	totaal	44	7	7	2	2	18	50	25	25	-

Tabel VIII-2

ABONNEMENTEN OP VAK- EN DAGBLADEN

	Aantal geabonneerden in de beroepsgroep		
	A en B	C	D
Aantal geënquêteerden	296	82	44
Geabonneerd op:			
landbouwbladen			
alleen bladen van de standorganisatie	78	16	4
alleen andere landbouwbladen	67	16	3
beide groepen bladen	96	9	3
dagbladen			
Nieuwsblad van het Noorden	112	19	16
Nieuwe Prov.Gron.Courant	106	17	11
Gereformeerd Gezinsblad	10	4	1
Fries Dagblad	11	-	1
Friese Koerier	2	1	1
Het Vrije Volk	5	4	-
Trouw	2	-	-
Leekster Courant	168	52	18
Grootegaster Courant	179	50	22
Drachtster Courant	13	3	2
Kollumer Courant	16	1	3
alleen streekbladen	48	34	12
alleen gewestelijke bladen	44	7	13
beide groepen bladen	203	39	17
geen dagbladen	1	2	2

Tabel IX-1

DE BEDRIJVEN ≥ 1 HA EN DE CULTUURGROND
1910 - 1955

Gebied	Jaar	Aantal bedrijven	% bedrijven in de grootteklasse					Opp. cult.-grond in ha	Gem. bedrijfsgrootte in ha
			1-5 ha	5-10 ha	10-20 ha	20-30 ha	≥ 30 ha		
Gemeente Grootegast	1910	635	61	14	14	6	5	5100	8,0
	1921	749	57	21	12	7	3	5275	7,0
	1930	807	55	23	14	5	3	5619	7,0
	1947	801	51	24	17	6	2	5959	7,4
	1950	803	53	26	15	5	1	5526	6,9
	1955	770	50	26	17	6	2	5502	7,1
Landbouwgebied Zuidelijk Westerkwartier	1910	2130	61	16	12	6	5	15984	7,5
	1921	2436	58	19	14	6	3	17712	7,3
	1930	2604	55	22	15	5	3	18508	7,1
	1947	2595	52	22	18	6	2	19478	7,5
	1950	2597	54	24	16	4	2	18368	7,1
	1955	2498	50	26	17	5	2	18342	7,3
Provincie Groningen	1910	12869	43	13	16	11	17	189619	14,7
	1921	13387	42	16	16	11	15	191373	14,3
	1930	13489	41	15	17	11	16	196503	14,6
	1947	13142	37	15	20	12	16	201703	15,3
	1950	13050	37	17	20	11	15	190743	14,6
	1955	12599	34	18	21	12	15	189479	15,0

Bijlage IX

BIJLAGE BIJ HOOFDSTUK III E.a

Bedrijfsgrootte-structuur

Een overzicht van de ontwikkeling van het aantal bedrijven en de oppervlakte cultuurgrond wordt in tabel IX-1 gegeven. Uit deze tabel blijkt, dat het aantal bedrijven van 1 ha en groter in de gemeente Grootegast tussen 1910 en 1930 is toegenomen, waarna het aantal vrijwel constant bleef tot 1950. Daarna trad een kleine daling in. De cijfers over het landbouwgebied tonen hetzelfde beeld. (Zie ook grafiek 14A.)

Het verloop van het aantal bedrijven per grootteklasse is voor de gemeente en het landbouwgebied ook ongeveer gelijk. Er kan een vermindering geconstateerd worden van het aantal kleine en zeer grote bedrijven, terwijl de bedrijven tussen 5 en 20 ha in aantal zijn toegenomen. De oppervlakte cultuurgrond is tot 1947 steeds toegenomen, waarna een daling intrad.

De bovenstaande gegevens hebben betrekking op de hele gemeente Grootegast, waarvan het gebied van onderzoek deel uitmaakt. Er kan wel worden aangenomen dat het ruilverkavelingsgebied Zijlroe ongeveer dezelfde ontwikkeling heeft doorgemaakt. De gemiddelde bedrijfsgrootte van alle bedrijven met meer dan 1 ha grond ligt in het blok iets boven het gemeentelijke gemiddelde, zoals dat uit de landbouwtelling 1955 van het Centraal Bureau voor de Statistiek blijkt. (7,6 ha tegen 7,1 ha gemeten maat. Dat is ± 90% van de kadastrale maat.) In Lutjegast/Grootegast liggen de meeste grotere bedrijven vooral langs de Abel Tasmanweg, in het Westerzand en in het z.g. Dorp bij Strobos.

VERANDERINGEN IN

	Aantal bedrijven						Aantal be-	
	totaal	met oppervlakte sinds overneming					totaal	met koo
		alleen vergroot	gelijk gebleven	vergr. + verkl.		alleen verkleind		
				vnl. vergroot	vnl. verkleind			
Groepen A en B:								
Opende	150	72	48	13	4	13	85	27
Doezum	53	17	30	3	-	3	20	3
Lutjegast/Grootegast	93	31	56	2	1	3	33	9
Zijlroe	296	120	134	18	5	19	138	39
100% eigendom	88	28	44	6	2	8	34	24
≥ 50-100% eigendom	81	47	20	9	1	4	56	13
≥ 50-100% gepacht	43	24	13	2	2	2	26	2
100% gepacht	84	21	57	1	-	5	22	-
Ongehuwd, of geen kinderen	44	16	23	1	-	4	17	6
Alle kinderen < 15 jr.	85	25	51	2	2	5	27	3
Kinderen < en ≥ 15 jr.	74	34	29	4	2	5	38	11
Alle kinderen ≥ 15 jr., niet alle ≥ 25 jr.	54	26	17	8	1	2	34	11
Alle kinderen ≥ 25 jr.	39	19	14	3	-	3	22	8
Groep C	82	28	47	4	-	3	32	13
Groep D	44	15	24	2	-	3	17	9

Tabel IX-2

)E BEDRIJFSGROOTTE

lrijven sinds overneming vergroot					Aantal bedrijven sinds overneming verkleind					
ıls voornaamste oorzaak hiervan					totaal	met als voornaamste oorzaak				
)acht	pacht-beëin-diging	erven	van vorige bedrijf	ont-gin-ning		ver-koop	pacht-beëin-diging	ver-pach-ten	ont-eige-ning	split-sing
45	4	6	3	-	17	2	9	2	3	1
14	1	-	2	-	3	-	2	1	-	-
16	3	2	3	-	4	-	3	1	-	-
75	8	8	8	-	24	2	14	4	3	1
-	4	6	-	-	10	2	5	1	2	-
35	2	1	5	-	5	-	4	-	-	1
19	2	1	2	-	4	-	2	2	-	-
21	-	-	1	-	5	-	3	1	1	-
10	-	1	-	-	4	-	1	2	1	-
16	2	2	4	-	7	-	5	-	1	1
23	1	2	1	-	7	-	5	1	1	-
15	3	2	3	-	3	1	1	1	-	-
11	2	1	-	-	3	1	2	-	-	-
15	-	1	2	1	3	1	1	-	1	-
4	-	3	1	-	3	2	-	1	-	-

BIJLAGE BIJ HOOFDSTUK III E.b

Tabel X-1

EIGENDOM-PACHTVERHOUDINGEN

	Aantal bedrijven	Bedrijven met de grond							Opp. grond in ha	% grond	
		geheel in eigendom	≥50% in eigendom		> 50% gepacht		geheel gepacht			in eigendom	gepacht
		aantal	aantal	w.v. gebouwen gepacht	aantal	w.v. gebouwen in eigendom	aantal	w.v. gebouwen eigendom			
A 1 - 5 ha	61	46	23	-	15	15	16	3	198	66	34
en 5 - 10 ha	111	26	30	-	13	13	31	3	805	52	48
B 10 - 15 ha	56	18	25	-	21	14	36	-	700	39	61
15 - 20 ha	31	29	32	6	10	6	29	-	529	56	44
20 - 25 ha	19	26	32	-	16	11	26	-	417	50	50
≥ 25 ha	18	39	22	-	6	-	33	-	577	57	43
Totaal	296	30	27	1	15	12	28	2	3226	51	49
C totaal	82	50	23	-	9	9	18	6	222	68	32
D totaal	44	84	6	-	5	5	5	-	120	90	10

Bijlage XI

BIJLAGE BIJ HOOFDSTUK III E.c

Tabel XI-1

VERKAVELINGSTOESTAND

		Aantal bedrijven	Aantal bedrijven met ...kavels						Gem.kavelgrootte in ha
			1	2	3	4	5	≥ 6	
A en B	Opende	150	22	44	36	23	17	8	3,24
	Doezum	53	17	18	11	4	1	2	4,42
	Lutjegast/ Grootegast	93	20	29	18	12	8	6	4,71
	Zijlroe	296	59	91	65	39	26	16	3,86
	1 - 5 ha	61	20	30	8	3	-	-	1,70
	5 - 10 ha	111	20	32	30	16	8	5	2,59
	10 - 15 ha	56	11	9	14	9	8	5	3,87
	15 - 20 ha	31	6	5	7	6	4	3	5,08
	20 - 25 ha	19	1	9	3	1	3	2	6,62
	≥ 25 ha	18	1	6	3	4	3	1	9,61
C	Zijlroe	82	36	29	10	6	1	-	1,44
D	Zijlroe	44	27	8	8	-	-	1	1,66

Bijlage XII

BIJLAGE BIJ HOOFDSTUK III E.d

Het bedrijfstype en de varianten daarop

Een eerste indruk van het bedrijfstype wordt gegeven in de tabellen XII-1 en XII-2, die een beeld geven van het gebruik van de cultuurgrond en de veebezetting op bedrijven van verschillende oppervlakte. De verschillen tussen bedrijven van verschillende grootte zijn maar klein. De melkveebezetting op de kleinste bedrijven is iets dichter dan op de grotere bedrijven.

Het weinige bouwland, dat voorkomt wordt vooral in Opende aangetroffen.

Tabel XII-1

INDELING EN GEBRUIK VAN DE CULTUURGROND

		Aantal bedrijven	Opp. cult.-grond in ha	% cult.grond in gebruik als			% bouwland beteeld met			% gemaaid v/h grasland
				grasl. + k.w.	bouwland	tuingrond	granen	aardappelen	voederbieten	
A en B	Opende	150	1345	87	13	-	60	31	9	107
	Doezum	53	469	97	3	-	60	30	10	114
	Lutjegast/ Grootegast	93	1081	93	7	0	50	37	13	108
	Zijlroe	296	2895	91	9	0	57	33	10	112
	1-5 ha	61	170	92	7	1	26	48	26	131
	5-10 ha	111	722	93	7	-	56	30	14	115
	10-15 ha	56	626	92	8	-	60	30	10	115
	15-20 ha	31	478	90	10	-	64	27	9	110
	20-25 ha	19	376	91	9	-	62	31	7	113
	≥ 25 ha	18	523	87	13	-	53	39	8	99
C	Zijlroe	82	194	95	5	-	39	34	27	115
D	Zijlroe	44	105	96	4	-	41	40	19	81

Tabel XII-2

VEESTAPEL

	Aantal melkkoeien			Aantal st.jongvee per 100 melkkoeien	Aantal kippen		Aantal mestvarkens		Aantal fokzeugen	
	totaal	per bedrijf	per 100 ha grasland + k.w.		totaal	per bedrijf	totaal	per bedrijf	totaal	per bedrijf
A en B Opende	1487	9,9	127	88	7844	52	400	2,67	80	0,53
Doezum	548	10,3	121	91	2681	51	69	1,30	63	1,19
Lutjegast/ Grootegast	1253	13,6	125	93	3803	41	93	1,00	68	0,73
Zijlroe	3288	11,1	125	90	14328	48	562	1,90	211	0,71
1-5 ha	269	4,4	173	74	3877	64	88	1,44	20	0,33
5-10 ha	874	7,9	130	88	4959	45	189	1,70	99	0,89
10-15 ha	727	13,0	127	88	3305	59	180	3,21	18	0,32
15-20 ha	507	16,4	118	95	1018	33	40	1,30	37	1,19
20-25 ha	429	22,6	125	93	692	36	55	2,89	27	1,42
≧ 25 ha	482	26,8	106	98	477	27	10	0,56	10	0,56
C Zijlroe	251	3,1	137	77	2123	26	135	1,65	26	0,31
D Zijlroe	103	2,3	102	69	1954	44	95	2,16	13	0,30

Op grond van de overweging dat een verdere uiteenrafeling van de tamelijk grote groep gelijkvormige bedrijven voor een beter inzicht gewenst is, is gezocht naar een aantal criteria waarmee deze nadere onderscheiding zou kunnen worden aangebracht. Deze criteria moesten uiteraard uit de ten dienste staande gegevens op eenvoudige wijze voor elk bedrijf kunnen worden berekend. In eerste instantie is de verhouding tussen bouwland en grasland als zodanig gekozen. Vervolgens is de intensiteit van de rundveehouderij beschouwd, terwijl als derde criterium het al of niet voorkomen van aanvullende produktierichtingen (varkens en/of kippen) is genomen.

Voor het bouwland gold de overweging dat de bedrijven, waar meer veevoeder wordt gewonnen dan in het eigen bedrijf kan worden benut, een afzonderlijk te bekijken groep vormen.

De intensiteit van de melkveehouderij is het belangrijkste kengetal op weidebedrijven. Het moet dus van belang zijn voor het onderscheiden van verschillende groepen weidebedrijven na te gaan of men met een intensief of extensief weidebedrijf heeft te maken.

Aanvullende produktierichtingen worden op weidebedrijven geacht van enige betekenis te zijn als minstens ± 10% van het arbeidsinkomen door deze richtingen wordt geleverd. Op grond van gegevens uit bedrijfsboekhoudingen kan gesteld worden dat dit criterium overeenkomt met 10% van de totale arbeidsbehoefte in standaarduren. Dit laatste kengetal is namelijk op grond van de enquêtegegevens voor elk bedrijf te berekenen, hetgeen niet geldt voor het inkomen.

In onderstaande tabel is een overzicht gegeven van de verschillende groeperingen die binnen het weidebedrijfstype konden worden aangebracht met behulp van de genoemde drie criteria.

Tabel XII-3

VARIANTEN OP HET WEIDEBEDRIJFSTYPE

Code	% bouwland van de cultuurgrond	Aantal melkkoeien per 100 ha grasland + kunstweide	% arbeidsbehoefte voor varkens en/of kippen in st.u.	Aantal bedrijven
b	≥ 25	-	-	15
chl	10 - 25	≥ 140	≥ 10	13
dhl	< 10	≥ 140	≥ 10	20
cgl	10 - 25	110 - 140	≥ 10	8
dgl	< 10	110 - 140	≥ 10	19
dfl	< 10	< 110	> 10	7
chm	10 - 25	≥ 140	< 10	26
dhm	< 10	≥ 140	< 10	52
cgm	10 - 25	110 - 140	< 10	22
dgm	< 10	110 - 140	< 10	56
cfm	10 - 25	< 110	< 10	15
dfm	< 10	< 110	< 10	43

Elke variant is door codeletters aangeduid.

Over de aldus ingedeelde bedrijven zijn in tabel XII-4 per grootteklasse verschillende gegevens opgenomen. Voor elke variant is daaruit een "gemiddeld" bedrijfsplan (veebezetting, oppervlakte grond, arbeidsbezetting, arbeidseffect, enz.) af te lezen. De spreiding over de grootteklassen is aanzienlijk. Wanneer de veronderstelling juist is, dat hier voorkomende weidebedrijven gekarakteriseerd worden door de verhouding tussen bouw- en grasland, de intensiteit van de melkveehouderij en de aanvullende produktierichtingen,

BEDRIJFSTYPEVARIANTEN

Variant	Grootteklasse in ha	Aantal bedrijven	Aantallen per bedrijf: melkkoeien	mestvarkens	fokzeugen	leghennen	stuks kleinvee	werkpaarden	Oppervlakte per bedrijf in ha: bouwland	grasland	cultuurgrond	Arbeidsaanbod per bedr.	Aantal ha cult.-grond per v.a.k.	Arbeidseffect in st.u. per ha	Aantal bedrijven met ..... meewerkende zoons: geen	één	meer	Aantal meew. zoons per 10 bedr.
chl	1- 5	9	5	2,1	0,6	96	6,1	0,2	0,41	2,11	2,52	1,11	2,27	2046	9	-	-	-
	5-10	3	8	5,7	1,3	80	7,2	0,3	0,95	5,33	6,28	1,47	4,28	2538	2	1	-	3,3
	10-15	1	15	61,-	-	70	23,8	1,-	2,50	9,40	11,90	2,50	4,76	3234	-	1	-	10,-
	totaal	13	6	7,5	0,7	90	7,7	0,3	0,70	3,41	4,11	1,30	3,17	2351	11	2	-	1,5
dhl	1- 5	13	5	2,5	0,6	130	8,-	0,4	0,02	2,93	2,95	1,08	2,73	2319	12	1	-	0,8
	5-10	7	11	4,4	2,3	100	8,8	1,1	0,07	6,44	6,51	1,31	4,98	3315	5	2	-	2,9
	totaal	20	7	3,2	1,2	120	8,3	0,7	0,04	4,15	4,19	1,16	3,62	2712	17	3	-	1,5
cgl	1- 5	1	4	-	1,-	76	4,8	1,-	0,50	2,90	3,40	1,20	2,83	1746	1	-	-	-
	5-10	3	6	2,3	1,-	114	7,5	0,7	0,98	4,82	5,80	1,51	3,83	2172	3	-	-	-
	10-15	3	12	17,7	0,3	218	17,2	1,7	1,75	9,53	11,28	2,18	5,17	3089	1	1	1	10,-
	20-25	1	19	-	3,-	275	16,8	4,-	4,-	14,45	18,45	2,45	7,53	3900	-	-	1	20,-
	totaal	8	10	7,5	1,-	169	12,-	1,5	1,59	7,55	9,14	1,84	4,96	2832	5	1	2	6,3
dgl	1- 5	4	3	11,5		90	8,3	0,5	-	2,43	2,43	1,26	1,92	1498	4	-	-	-
	5-10	13	8	3,7	1,8	137	9,9	1,1	0,16	6,19	6,35	1,32	4,82	2909	11	2	-	1,5
	10-15	1	13	-	-	180	9,-	2,-	-	11,-	11,-	1,70	6,47	3570	-	1	-	10,-
	20-25	1	21	35,-	-	6	11,-	3,-	-	18,-	18,-	1,70	10,59	5065	1	-	-	-
	totaal	19	8	6,8	1,2	123	9,6	1,1	0,11	6,27	6,38	1,35	4,74	2818	16	3	-	1,6
dfl	1- 5	2	2	-	-	68	3,4	0,5	-	3,00	3,00	0,85	3,53	1367	1	1	-	5,-
	5-10	2	6	-	4,-	72	7,6	0,5	-	6,55	6,55	1,05	6,24	2850	2	-	-	-
	10-15	2	12	21,5	-	85	11,4	-	0,45	12,28	12,73	1,66	7,67	3569	1	1	-	5,-
	15-20	1	17	-	6,-	117	11,9	2,-	-	16,-	16,-	2,30	6,96	3314	-	-	1	20,-
	totaal	7	8	6,1	2,-	81	8,1	0,6	0,13	8,52	8,65	1,35	6,43	2949	4	2	1	5,7
chm	1- 5	3	4	0,7	-	12	0,8	0,7	0,36	2,51	2,87	0,81	3,55	2114	1	2	-	6,7
	5-10	13	8	1,2	0,4	27	2,1	1,-	1,15	4,99	6,14	1,42	4,33	2611	9	2	2	4,6
	10-15	6	15	0,7	-	80	4,2	1,5	1,69	9,86	11,55	1,71	6,77	3592	4	2	-	3,3
	15-20	3	22	-	0,7	5	0,9	1,3	2,73	13,55	16,28	2,67	6,11	2969	1	1	1	10,-
	20-25	1	26	2,-	-	50	3,2	1,-	3,90	17,80	21,70	2,90	7,48	3560	1	-	-	-
	totaal	26	11	0,9	0,3	36	2,4	1,1	1,47	7,31	8,78	1,61	5,44	2955	16	7	3	5,-

dhm	1- 5	17	5	-	0,3	21	1,3	0,9	0,09	3,04	3,13	1,03	3,03	2030	13	4	-	2,4
	5-10	18	9	1,1	0,6	27	2,3	1,-	0,25	5,70	5,95	1,36	4,37	2625	12	3	3	5,-
	10-15	10	18	1,1	0,3	58	3,6	1,5	0,30	11,17	11,47	1,76	6,54	3743	4	5	1	7,-
	15-20	2	21	2,-	3,5	12	4,8	3,-	0,32	14,03	14,35	2,63	5,47	3286	-	1	1	15,-
	20-25	3	29	5,7	3,3	40	7,2	3,3	0,25	19,02	19,27	2,28	8,44	4813	2	-	1	6,7
	≥25	2	31	1,5	0,5	51	3,6	3,-	1,20	21,70	22,90	1,92	11,93	5772	1	1	-	5,-
	totaal	52	12	1,1	0,7	32	2,7	1,3	0,25	7,58	7,83	1,45	5,39	3151	32	14	6	5,-
cgm	1- 5	1	3	-	-	10	0,5	-	0,55	2,33	2,88	0,60	4,80	2548	1	-	-	-
	5-10	6	8	2,2	0,8	12	2,2	1,2	1,17	6,08	7,25	1,65	4,39	2247	3	3	-	5,-
	10-15	3	11	2,-	-	22	1,8	1,7	1,30	9,11	10,41	1,27	8,22	3794	2	1	-	3,3
	15-20	5	15	2,4	0,2	45	3,2	2,-	2,31	12,75	15,06	1,89	7,97	3790	3	2	-	4,-
	20-25	3	21	1,3	1,3	-	1,8	2,7	2,78	17,22	20,-	2,34	8,53	3713	1	1	1	10,-
	≥25	4	27	2,8	-	37	2,8	3,5	3,83	22,94	26,77	2,78	9,62	4035	2	-	2	10,-
	totaal	22	150	2,1	0,5	24	2,3	2,-	2,12	12,42	14,54	1,91	7,63	3460	12	7	3	0,6
dgm	1- 5	5	4	-	-	10	0,5	0,2	0,13	2,82	2,95	0,95	3,11	1513	5	-	-	-
	5-10	23	8	1,9	0,6	19	2,2	1,2	0,19	6,68	6,87	1,48	4,63	2401	18	4	1	2,6
	10-15	10	14	0,4	0,2	27	1,7	1,7	0,28	11,04	11,32	1,47	7,70	3655	8	2	-	2,-
	15-20	9	18	1,-	0,9	34	2,9	1,8	0,58	14,91	15,49	2,08	7,44	3516	5	4	-	4,4
	20-25	6	24	1,5	1,-	37	3,3	2,2	0,63	19,16	19,79	2,67	7,42	3394	4	1	1	5,-
	≥25	3	37	-	-	10	0,5	3,-	0,77	30,57	31,34	3,06	10,23	4288	1	1	1	10,-
	totaal	56	14	1,2	0,5	24	2,1	1,5	0,34	11,05	11,39	1,74	6,54	3102	41	12	3	3,2
cfm	1- 5	1	-	-	-	-	-	1,-	0,20	1,40	1,60	1,65	0,97	315	-	1	-	10,-
	5-10	4	6	0,5	-	6	0,5	1,3	0,88	5,89	6,77	1,25	5,43	2341	2	2	-	5,-
	10-15	2	10	3,-	-	65	4,3	2,-	2,18	9,05	11,23	2,10	5,35	2424	-	1	1	15,-
	15-20	5	12	0,4	1,2	20	2,3	2,-	2,65	13,24	15,89	2,18	7,27	2735	4	1	-	2,-
	20-25	2	18	-	-	10	0,5	2,5	3,48	17,18	20,66	2,23	9,28	3581	-	2	-	10,-
	≥25	1	22	-	-	40	2,-	3,-	3,85	26,20	30,05	3,10	9,69	3779	-	-	1	20,-
	totaal	15	11	0,7	0,4	21	1,7	1,9	2,14	11,32	13,46	1,95	6,89	2726	6	7	2	7,3
dfm	1- 5	1	3	-	-	8	-	1,-	-	3,10	3,10	1,40	2,21	1092	1	-	-	-
	5-10	16	6	0,2	0,5	18	1,5	0,9	0,05	6,69	6,74	1,21	5,57	2310	13	3	-	1,9
	10-15	14	10	1,9	0,4	28	2,4	1,1	0,35	11,01	11,36	1,43	7,94	3324	11	2	1	2,9
	15-20	5	15	5,-	1,2	47	5,2	2,-	0,20	15,11	15,31	1,72	8,90	3721	2	2	1	8,-
	20-25	1	17	-	2,-	-	2,-	1,-	0,30	19,10	19,40	1,85	10,49	3634	-	1	-	10,-
	≥25	6	24	0,5	1,5	22	2,8	3,-	1,50	26,07	27,57	2,39	11,53	4284	4	2	-	3,3
	totaal	43	11	1,3	0,7	24	2,4	1,4	0,37	11,98	12,35	1,52	8,10	3248	31	10	2	3,2

blijkt uit deze grote spreiding over de grootteklassen dat de oppervlakte niet karakteristiek is in dit verband. Van de drie criteria is het vooral de intensiteit van de veehouderij, die van betekenis is. Over de oorzaken van de grote spreiding in dit kengetal (cijfers van minder dan 60 melkkoeien per 100 ha tot meer dan 220 komen voor!) is weinig met zekerheid te zeggen, zonder in individuele bedrijfsstudie te vervallen. De vakkennis van de boer en zijn financiële positie zullen hierbij misschien van betekenis zijn.

In tabel XII-4 zijn ter toelichting nog gegevens opgenomen over het aantal meewerkende zoons op de bedrijven. Doordat in verscheidene grootteklassen het aantal bedrijven maar klein is, zijn de cijfers slecht te vergelijken. In de meeste groeperingen treffen wij, vooral op de grotere bedrijven, meer dan één meewerkende zoon aan. Het is duidelijk dat het meewerken van zoons van grote invloed is op de hoogte van het arbeidsaanbodcijfer. Beide gegevens moeten dan ook in samenhang met elkaar worden gelezen.

BIJLAGE BIJ HOOFDSTUK III E.d

Bedrijfsvoering en bedrijfsoutillage Allereerst is een uitvoerige documentatie opgenomen van alle tijdens de enquête verzamelde landbouwtechnische gegevens. In het navolgende zullen de belangrijkste aspecten van dit cijfermateriaal worden toegelicht.

1. Graslandgebruik

Zoals al werd vermeld neemt het grasland het grootste deel van de cultuurgrond in beslag. Het grasland moet ook het grootste deel van de wintervoeding voor de koeien leveren.

Hoewel 42% van de A- en B-bedrijven over een elektrisch weide-afrasteringsapparaat beschikt, zijn er toch niet veel bedrijven, waar een intensief beweidingssysteem wordt toegepast. Slechts op 22% van de bedrijven kleiner dan 10 ha en op 10% van de grotere bedrijven past men een omweidingssysteem van hoogstens 6 dagen toe. Aan dagrantsoenbeweiding wordt praktisch niet gedaan.

Het conserveren van het wintervoer geschiedt grotendeels nog op de oude beproefde manier. Slechts 14% van de boeren is in het bezit van hooiruiters. Deze worden echter, afhankelijk van het weer, slechts voor een gedeelte van de hooioogst gebruikt. Hetzelfde geldt voor de silo's die op 24% van de bedrijven voorkomen. Niet alleen gebruiken lang niet alle bezitters van silo's bij het inkuilen een opzetstuk, maar bovendien wordt vaak in silo's volgens de warme methode ingekuild, zodat het enige voordeel van de silo dan nog bestaat uit het verminderen van randverliezen.

Het onderstaande staatje geeft een overzicht van de inkuilmethoden, toegepast op de A- en B-bedrijven:

inkuilen met toevoeging	2%
voordroogkuil	10%
warme methode	85%
met silo, met opzetstuk	20%
met silo, zonder opzetstuk	4%

De enige moderne methode van inkuilen die enige verbreiding heeft gekregen is de voordroogkuil. Gewoonlijk betreft het hier ook weer een gedeelte van het op de betrokken bedrijven geproduceerde kuilvoer. Zoals uit het bovenstaande staatje blijkt, wordt op 3% van de A- en B-bedrijven geen gras ingekuild. Op de C-bedrijven is dit 14% en op de D-bedrijven 32%. Aan grasdrogen wordt weinig meer gedaan. Op slechts 4% van de bedrijven kwam dit nog voor.

Op het gebied van het graslandgebruik is er weinig of geen verschil tussen de drie dorpen. Intensieve beweidingssystemen komen het meest op de kleine bedrijven in Opende voor, terwijl het gebruik van hooiruiters en betere inkuilmethoden in de beide andere delen iets veelvuldiger werden aangetroffen.

Dat de wintervoedingwinning onvoldoende is voor de aangehouden veestapel blijkt wel uit het feit, dat op 65% van de A- en B-bedrijven gewoonlijk elk jaar ruwvoeder bijgekocht wordt. Meestal zijn dit saprijke produkten zoals pulp en aardappelvezels, die dus de weinig verbouwde voederbieten vervangen. Op enkele bedrijven werd in 1957 ook nog hooi bijgekocht. Dit bijkopen van ruwvoeder komt in Opende het minst voor, namelijk op 52% van de bedrijven, waarschijnlijk omdat daar wat meer bouwland is, zodat de eigen voederwinning iets ruimer kan zijn.

Uit beschikbare gegevens van het grondonderzoek kan men een indruk krijgen van de bemestingstoestand van het grasland. Hierbij moet wel in het oog worden gehouden dat geenszins vaststaat dat de bemonsterde percelen een gemiddeld beeld van de streek vormen. De kalktoestand is in het algemeen wel in orde. Slechts 1% van de grondmonsters bleek een te lage p_H.KCl te hebben, terwijl deze in 8% van de gevallen matig was. Ook de fosforvoorraden in de grond zijn meestal voldoende tot hoog. Met het kaligetal is het op het zandgrasland iets minder gunstig gesteld, op 25% van de bemonsterde percelen was dit te laag. Daarentegen was op 11% het K-getal te hoog. In de kleigraslandpercelen is de kalivoorraad meestal hoog genoeg. Hier was in slechts 4% van de gevallen het K-gehalte te laag en in 26% te hoog. Deze hoge K-waarden maken in vele gevallen het gevaar van kopziekte niet denkbeeldig.

2. Het rundvee

Het aantal melkkoeien, dat op de A- en B-bedrijven per 100 ha grasland en kunstweide wordt gehouden is 125. Dit aantal ligt op de bedrijven kleiner dan 10 ha hoger dan op de grotere. Ook de C-bedrijven hebben in het algemeen een dichte veebezetting (137). Op de D-bedrijven ligt de dichtheid lager. Deze komen toch nog aan ruim 1 melkkoe per ha grasland. Daar het rundvee en dan vooral de melkopbrengst de voornaamste inkomstenbron is, moeten hier natuurlijk zoveel mogelijk melkkoeien worden aangehouden. Toch bestaat de indruk, dat vooral de kwaliteit van het vee nog wel kan worden verbeterd. Zo is 40% van de A- en B-bedrijven en zelfs meer dan 90% van de C-bedrijven niet bij de melkcontrole aangesloten. Dit betreft vooral de kleinere bedrijven. Voor deze bedrijven is de controle vrij duur; er moet voor een bepaald minimumaantal koeien

worden betaald en op vele kleine bedrijven komt men niet aan dit aantal toe. Behalve deze oorzaken worden nog als redenen, waarom men niet bij de melkcontrole was aangesloten genoemd, dat controle geen nut had, omdat toch de fabriek het vetgehalte publiceert, of zelfs dat de controle onbetrouwbaar is. De grote betekenis van de melkcontrole voor de individuele selectie in het bedrijf wordt dus nog niet algemeen ingezien. Dit geldt hier te meer, daar bijna iedereen kalveren van eigen veestapel aanhoudt. Vooral in Doezum is het percentage niet-aangeslotenen hoog, ook onder de bedrijven van 10 ha en groter.

Ook het gebruik maken van de k.i. is nog niet erg verspreid. Slechts 30% van de landbouwers is aangesloten bij de k.i.-vereniging; voor de C-bedrijven is dit 18% en voor de D-bedrijven 9%. Daarnaast is nog 7% lid van een stierenvereniging. 63% is dus op een eigen stier of die van een andere particulier aangewezen. Gezien de bedragen, die momenteel voor een prima dekstier worden betaald, kunnen dit nooit dieren van de beste kwaliteit zijn. In Opende is op dit gebied de situatie nog het best. Daar is 45% aangesloten bij de k.i.

Op het gebied van de veeverbetering door eigen aanfok, hetgeen toch altijd nog de goedkoopste methode is, kan wel het een en ander gebeuren.

Er wordt vrij veel jongvee aangehouden en zoals al is opgemerkt, praktisch alleen van eigen aanfok. Op de geënquêteerde A- en B-bedrijven worden per 100 melkkoeien 45 kalveren en 45 pinken aangetroffen.

Hoewel de aanfok grotendeels op de bedrijven zelf geschiedt, wordt er natuurlijk nog wel vee aangekocht. Op 62% van de bedrijven werd aangegeven, dat dit weleens voorkwam. Slechts 11% koopt vee aan van stamboekstallen, terwijl 8% zowel van stamboek- als van gewone stallen koopt. Er is niet nagegaan hoeveel geënquêteerde veehouders lid zijn van het rundveestamboek, maar uit het bovenstaande blijkt wel, dat het aantal leden niet hoog is.

Tenslotte iets over het abortusonderzoek. Dit is in dit gebied al enige jaren aan de gang. Toch bleken velen niet te weten hoe dit onderzoek gedaan wordt. Velen hadden wel vernomen dat hun veestapel melkvrij was, maar daar hield de kennis mee op. Uiteindelijk bleek 59% van de A- en B-bedrijfshoofden niet goed op de hoogte te zijn. Voor de C-bedrijven was dit percentage 71, voor de D-bedrijven 73. Hier stond Lutjegast/Grootegast er het slechtst voor met 63,74 en 83%. Een intensievere voorlichting over het abortusonderzoek is dan ook zeker op haar plaats, wil het de goede resultaten opleveren, die het zeker verdient.

Resumerende kan gesteld worden dat er zowel wat het graslandgebruik als wat de veestapel betreft nog wel het een en ander kan worden verbeterd. Een intensieve voorlichting op deze punten, die bedrijfstechnisch het belangrijkste zijn, is zeker op haar plaats.

3. Bouwlandgebruik

Het bouwland neemt op de bedrijven een zeer ondergeschikte plaats in. Toch is er op 62% van de A- en B-bedrijven nog een grotere of kleinere oppervlakte bouwland. Het percentage C-bedrijven met bouwland is veel lager (32) en voor de D-bedrijven is het 23. De voornaamste produkten die verbouwd worden zijn granen, aardappelen en voederbieten.

Op de meeste bedrijven met bouwland wordt geregeld door de N.A.K. goedgekeurd zaaizaad en pootgoed gebruikt. (Zie tabel XIII-1.)

Tabel XIII-1

GEBRUIK VAN GOEDGEKEURD ZAAIZAAD EN POOTGOED

	Aantal bedrijven met bouwland				
	totaal	met door de N.A.K. goedgekeurd			
		zaaizaad		pootgoed	
		elk jaar nieuw	niet elk jaar nieuw	elk jaar nieuw	niet elk jaar nieuw
A en B	185	100	32	99	54
C	25	12	-	12	6
D	10	7	-	6	1

Het zelf selecteren en groen rooien van pootgoed komt niet zoveel voor, slechts op 40 van de geënquêteerde bedrijven. Ook zijn er maar weinig bedrijven, waar gebruik wordt gemaakt van de coöperatieve poterbewaarplaats in Doezum. In totaal bleken 25 geënquêteerde boeren hierin een of meer aandelen te hebben.

Het toepassen van chemische onkruidbestrijding heeft vooral plaats op de grotere bedrijven. Daarnaast worden natuurlijk nog wel andere bespuitingen en bestuivingen uitgevoerd voor ziektebestrijding en bijvoorbeeld tegen de coloradokever.

In verband met de betrekkelijk geringe oppervlakte bouwland is er tijdens de enquête niet diep op dit onderdeel van het bedrijf ingegaan. De indruk bestaat, dat de boeren in dit gebied zich in de eerste plaats veehouder voelen en dat het bouwland in vele gevallen sterk naar het tweede plan wordt gedrongen.

De bemestingstoestand van het bouwland is minder goed dan die van het grasland. 21% van de bemonsterde bouwlandpercelen bleek een te lage p_H.KCl te hebben en 36% een matige. In meer dan de helft van de gevallen was de kalktoestand dus niet in orde. Ook het kaligetal was vaak te laag (7%) of matig (26%), evenals het P-citroencijfer. Dit laatste was in 6% van de gevallen laag, terwijl 16% als matig werd gekwalificeerd.

4. Mechanisatie

Zoals reeds eerder is opgemerkt heeft het bouwland slechts een geringe betekenis. Speciale machines en werktuigen voor de bewerking van het bouwland komen op de bedrijven dan ook niet veel voor. Wel zijn er op verscheidene bedrijven nog kleinere bouwlandwerktuigen, zoals ploegen en eggen, maar de grotere machines ontbreken bijna geheel. Zo is op slechts 5% van de bedrijven een zaaimachine in gebruik en op 3% een wiedmachine. Ook de kunstmeststrooier die toch ook op het grasland kan worden gebruikt, komt niet veel voor (8%). Uiteraard werden deze grotere machines praktisch alleen op de grotere bedrijven aangetroffen.

De situatie op het gebied van de werktuigen voor graslandverzorging en hooiwinning ligt uiteraard anders. Een maaimachine komt op 67% van de bedrijven voor, 6% van de bedrijven heeft bovendien een maaibalk aan de trekker. Een gecombineerde harkkeerder wordt op 74% van de bedrijven gebruikt, terwijl 24% over een sleephark beschikt, 43% gebruikt ook een hooischudder. Op vele kleinere bedrijven ontbreken deze werktuigen. De grote werktuigen voor het interne transport komen niet zoveel voor, 4% heeft een hooiblazer, 7% een transporteur en 2% een hooigrijper. Ook hier betreft het merendeels grotere bedrijven en dan nog hoofdzakelijk in Lutjegast/Grootegast.

De weidesleep (55%) en de kettingegge (46%) zijn iets minder verbreid dan de hooibouwwerktuigen. Hetzelfde geldt voor de gierverspreider (57%).

De luchtbandenwagen heeft een grote verspreiding gevonden (64%). 70% beschikt ook nog over andere wagens.

Het vervoer van de gier geschiedt in de meeste gevallen in een open houten bak. Op 35% van de bedrijven beschikt men over een giertank, terwijl een vierde deel van de boeren een

Tabel XIII- 2

BEDRIJFSVOERING EN BEDRIJFSINRICHTING

Kengetallen	Groepen A en B									Groep C	Groep D
	totaal	Opende	Doezum	Lutjegast-Grootegast	grootteklasse <10 ha	grootteklasse ≥10 ha	arbeidseffect in st.u. per ha < 2700	arbeidseffect in st.u. per ha 2700 - 3500	arbeidseffect in st.u. per ha ≥ 3500		
Aantal bedrijven	296	150	53	93	172	124	121	81	94	82	44
Graslandgebruik											
% bedrijven:											
's zomers de koeien op stal	7	10	4	5	11	2	13	4	3	16	20
inscharing: bij anderen	24	21	28	26	32	12	30	25	15	26	7
van anderen	3	3	2	4	3	3	2	5	3	2	7
beweiding: dagrantsoen	5	5	6	3	6	2	9	-	2	5	2
omweiding in hoogstens 6 dagen	17	21	13	14	22	10	20	16	15	12	7
gebruik elektrische weideafrastering	42	49	26	40	45	37	45	44	36	32	20
gebruik hooiruiters: dakruiters	7	4	11	9	6	7	4	7	10	4	-
driepootruiters	7	6	2	11	4	10	7	7	6	4	2
inkuilen: met toevoeging	2	2	-	3	2	2	2	-	3	2	-
voordroogkuil	10	5	19	14	7	15	5	12	15	1	2
warme methode	85	90	79	81	87	83	87	88	81	83	66
met silo: met opzetstuk	4	3	8	3	3	5	3	5	3	2	2
zonder opzetstuk	20	15	26	25	23	17	20	23	18	9	5
grasdrogen	4	1	8	6	2	6	2	2	9	-	-
Ruwvoederaankopen:											
gewoonlijk elk jaar	65	52	81	76	68	60	63	64	68	51	52
in seizoen 1957-1958 aangekocht: pulp	50	39	70	56	51	48	44	53	54	38	39
aardappelvezels	28	19	23	44	24	33	20	28	37	12	11
hooi	3	2	6	3	4	2	7	1	-	6	2
Bouwlandgebruik:											
% bedrijven met bouwland	62	76	34	57	55	73	60	67	62	32	23
dat chemische onkruidbestrijding toepast	22	27	15	18	13	35	19	26	23	5	2
dat door de N.A.K. goedgekeurd zaaizaad koopt:											
elk jaar	34	49	15	20	29	40	31	41	32	15	16
niet elk jaar	11	10	6	15	5	19	8	10	15	-	-
dat door de N.A.K. goedgekeurd pootgoed koopt:											
elk jaar	33	47	19	19	28	41	31	42	29	15	14
niet elk jaar	18	18	8	25	17	20	20	12	21	7	2
met eigen selectie en groen rooien van pootgoed	14	11	6	23	10	19	14	12	14	2	-
dat gebruik maakt van coöp. poterbewaarplaats	8	11	9	3	3	15	6	11	10	1	2

Rundvee:											
aantal melkkoeien: totaal	3288	1487	548	1253	1143	2145	756	952	1580	251	103
per 100 ha cultuurgrond	113	111	117	114	120	106	115	116	110	129	98
per 100 ha grasland + kunstweide	125	127	121	122	138	118	126	130	120	137	102
per bedrijf	11,1	9,9	10,3	13,5	6,6	17,3	6,2	11,8	16,8	3,1	2,3
per 100 melkkoeien: aantal kalveren	45	45	47	45	46	45	48	44	45	46	33
aantal pinken	45	43	42	48	39	48	41	43	47	31	36
% bedrijven dat: kalveren van eigen veestapel aanhoudt:											
volledig	96	95	98	96	94	98	92	98	100	83	66
gedeeltelijk	2	2	2	3	3	1	4	1	–	7	5
vee aankoopt van: gewone stallen	43	43	43	43	44	43	43	44	44	44	59
stambockstallen	11	9	15	13	12	10	8	10	16	2	–
beide	8	11	9	3	8	8	7	9	10	5	2
aangesloten is bij: k.i.	30	45	17	14	30	31	32	32	27	18	9
stierenvereniging	7	5	25	2	7	8	7	7	7	10	5
niet bij controlevereniging is aangesloten	40	37	53	38	55	19	60	30	22	91	84
redenen: te weinig koeien	9	11	4	8	15	1	17	5	1	63	59
te duur	10	7	15	11	13	6	13	7	7	5	7
zelf controle	4	3	6	5	6	2	7	2	3	4	–
controle geen nut	4	3	8	2	4	3	2	9	1	4	2
controle niet betrouwbaar	1	1	–	–	1	1	1	1	–	1	–
geen reden opgegeven	12	10	21	12	17	6	20	5	10	15	16
niet bekend is met uitslag abortusonderzoek	59	59	53	63	62	55	55	65	59	71	73
Varkens:											
% bedrijven met: mestvarkens	28	25	32	30	27	30	24	27	34	26	20
fokzeugen	30	28	40	28	28	32	21	40	34	15	7
aantal mestvarkens per bedrijf: alle bedrijven	2,3	3,1	1,3	1,5	1,9	2,9	1,6	2,8	2,8	1,7	2,2
bedrijven met mestvarkens	8,2	12,4	4,1	4,9	7,0	9,6	6,6	10,1	8,2	6,8	10,7
aantal fokzeugen per bedrijf: alle bedrijven	0,7	0,5	1,2	0,7	0,7	0,7	0,4	1,0	0,8	0,2	0,4
bedrijven met fokzeugen	2,4	1,9	3,0	2,6	2,4	2,3	2,2	2,6	2,3	1,7	6,0
% bedrijven dat in 1957 mestvarkens afleverde: 1 x	9	10	13	5	9	10	11	10	6	–	–
2 x	8	8	8	9	9	7	7	6	12	10	5
>2 x	25	25	36	19	27	22	26	32	18	17	7

BEDRIJFSVOERING EN BEDRIJFSINRICHTING

Kengetallen	Groepen A en B: totaal	Opende	Doezum	Lutjegast-Grottegast	grootteklasse <10 ha	grootteklasse ≥10 ha	arbeidseffect in st.u. per ha < 2700	2700 - 3500	≥ 3500	Groep C	Groep D
Kippen:											
% bedrijven met: leghennen	79	74	79	87	78	81	74	79	85	52	70
≥ 50 leghennen	34	41	34	24	36	31	35	31	36	18	30
aantal leghennen per bedrijf: alle bedrijven	39	46	40	26	42	34	40	32	43	19	36
bedrijven met leghennen	49	62	51	30	54	42	54	41	51	36	51
Werkpaarden:											
% bedrijven met: 1 werkpaard	53	54	55	51	68	32	60	56	43	20	20
2 werkpaarden	22	20	23	25	8	41	10	27	33	4	-
> 2 "	9	9	6	14	1	23	2	9	20	-	2
fokmerries	26	22	25	32	15	40	12	31	38	2	2
Bedrijfsgebouwen: % bedrijven met automatische drinkwatervoorziening: volledig	36	32	28	47	20	58	17	43	54	7	7
gedeeltelijk	7	5	9	9	3	11	4	9	9	1	-
waarvoor gebruikt: leidingwater	13	16	-	14	8	19	11	9	18	7	7
ander water	30	21	38	42	16	51	11	43	45	1	-
met niet-automatische drinkwatervoorziening met: leidingwater	7	7	8	5	8	6	9	6	5	6	5
put, pomp	43	55	47	25	60	21	63	37	26	76	84
sloot	6	1	8	14	8	4	6	5	6	10	5
aanvoer met: emmer	48	53	53	39	69	21	71	41	27	91	93
drinkgoot	15	15	19	14	10	23	12	16	19	6	-
aangesloten op: telefoon	10	10	4	14	3	19	4	12	16	10	9
eletriciteitsnet	64	61	58	73	62	67	67	60	67	52	59
met krachtstroomaansluiting	20	15	30	24	10	34	12	21	31	6	2
waterleiding: met eigen install.	23	26	11	24	20	27	22	21	24	11	18
	18	13	25	23	8	33	7	17	33	1	2

Stalruimte:											
rundvee: % bedrijven met Friese stal	95	97	94	94	96	94	95	96	95	93	89
andere stal	4	3	6	6	4	6	5	4	5	7	11
met stalling: melkkoeien in bijgebouw	29	34	25	23	23	36	21	28	38	17	16
jongvee in bijgebouw	57	57	53	60	48	71	46	62	68	20	16
met ruimte voor kalveren in de boerderij	52	43	51	67	46	60	40	56	55	38	25
varkens: in boerderij	7	10	11	1	10	4	7	11	4	10	5
in bijschuur	44	41	45	48	43	46	42	42	49	18	11
beide	3	3	8	-	3	3	2	5	2	2	2
kippen: houten hokken	9	10	6	10	10	8	7	6	14	16	5
stenen hokken	10	13	9	5	10	10	13	7	7	9	9
hout/steen	16	18	13	13	15	17	12	17	18	12	11
combinaties	10	14	9	4	13	6	11	11	9	2	9
Bewaring:											
hooi: ≥ 75% in boerderij	76	72	85	78	73	81	74	78	78	52	61
≥ 75% in boerderij en/of kapberg	7	10	2	6	8	6	5	9	10	16	5
gier: in kelder	47	37	45	65	36	62	33	60	54	26	11
in put	33	40	34	23	40	25	38	28	32	41	32
in kolk	10	14	11	4	13	7	17	4	7	15	18
mest: op mestplaat	21	15	26	28	9	38	9	25	33	4	-
werktuigen: voldoende ruimte	54	43	62	67	47	64	50	53	60	16	11
voldoende droog: ja	67	59	72	78	63	73	60	72	72	17	11
matig	8	11	6	5	5	14	3	10	14	1	-
Werktuigen:											
% bedrijven											
met in eigendom: trekker	6	5	2	10	1	12	1	6	12	2	-
stationaire verbrandings-motor	6	3	2	14	-	15	-	6	15	1	-
elektromotor	19	15	17	26	8	35	5	22	34	1	-
trekkermaaibalk	6	3	2	12	3	10	-	11	9	1	-
maaimachine	63	55	72	69	51	78	44	69	81	7	2
gecombineerde harkkeerder	71	66	72	78	56	92	50	77	94	11	7
sleephark	24	18	32	30	17	34	15	28	33	6	5
hooischudder	42	33	55	51	22	72	19	42	73	4	5
hooiblazer	4	3	-	10	-	10	-	4	11	-	2
transporteur	7	3	4	16	2	14	-	7	16	-	-
hooigrijper	2	1	6	2	1	5	1	2	4	-	-
weidesleep	53	58	57	44	44	67	39	58	68	12	2
kettingegge	43	35	42	56	30	61	31	46	55	11	5

Tabel XIII-2 (2e vervolg)

BEDRIJFSVOERING EN BEDRIJFSINRICHTING

Kengetallen	Groepen A en B									Groep C	Groep D
	totaal	Opende	Doezum	Lutjegast-Groottegast	grootteklasse <10 ha	grootteklasse ≥10 ha	arbeidseffect in st.u. per ha < 2700	arbeidseffect in st.u. per ha 2700 - 3500	arbeidseffect in st.u. per ha ≥ 3500		
Werktuigen: (vervolg)											
% bedrijven met in eigendom: gierverspreider	55	59	53	48	46	67	43	57	68	11	5
luchtbandenwagen	69	67	70	72	58	84	48	83	84	13	7
andere wagen	70	67	77	69	61	81	62	70	79	12	10
giertank	34	27	28	49	24	48	21	38	48	5	2
motorgierpomp	23	21	13	32	12	39	9	27	38	4	-
ploeg	66	73	57	58	55	81	53	73	76	11	2
zaadegge	53	59	45	49	41	71	44	54	65	9	2
onkruidegge	34	39	21	33	25	47	27	37	39	2	-
cultivator	27	33	21	24	13	48	17	27	43	2	2
zaaimachine	3	1	-	8	-	7	1	1	7	-	-
wiedmachine	3	2	-	6	-	7	-	1	9	-	-
rugspuit	7	3	6	14	3	12	3	6	12	-	-
kunstmeststrooier	8	9	4	11	1	19	-	10	18	-	-
melkmachine	19	17	13	24	2	41	2	22	36	2	-

% bedrijven met in mede-eigendom:	stationaire elektromotor	1	-	4	1	1	2	1	1	1	-	-
	maaimachine	3	4	4	2	3	3	3	6	1	1	-
	gecomb. harkkeerder	2	3	4	-	2	2	2	5	-	1	-
	sleephark	0	1	-	-	-	1	-	1	-	-	2
	hooischudder	1	1	6	-	1	2	1	2	1	2	2
	weidesleep	2	3	4	-	2	2	2	4	1	-	-
	kettingegge	3	3	6	-	2	3	2	5	1	2	-
	gierverspreider	2	3	4	1	2	2	3	2	1	2	-
	luchtbandenwagen	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
	giertank	1	1	4	-	1	2	1	2	-	-	-
	motorgierpomp	2	2	4	-	1	3	1	2	2	-	-
	ploeg	0	1	-	-	-	1	-	1	-	-	-
	zaadegge	1	1	-	-	1	1	1	1	-	-	-
	onkruidegge	1	1	-	1	-	2	-	1	1	-	-
	cultivator	4	6	4	2	3	6	4	6	3	-	-
	zaaimachine	2	3	2	-	1	3	-	1	4	-	-
	rugspuit	1	1	2	1	1	2	1	-	2	-	-
	kunstmeststrooier	2	3	2	-	1	2	1	2	2	-	-
% bedrijven met gebruik van anderen:	maaimachine	1	1	2	-	1	1	1	-	1	-	-
	gecomb. harkkeerder	1	1	2	-	1	1	1	-	1	-	-
	hooischudder	0	1	-	-	1	-	1	-	-	-	-
	weidesleep	0	1	-	-	1	-	1	-	-	-	-
	luchtbandenwagen	0	1	-	-	1	-	1	-	-	-	-
	giertank	0	1	-	-	1	-	1	-	-	-	-
	ploeg	1	1	2	-	1	1	1	-	1	-	-
	zaadegge	1	1	2	-	1	1	1	-	1	-	-
	onkruidegge	0	-	2	-	-	1	-	-	1	-	-
	cultivator	1	1	2	-	1	1	1	-	1	-	-

motorgierpomp gebruikt.

Melkmachines komen op 19% van de bedrijven voor. Er zijn 4 bedrijven beneden 10 ha waar een melkmachine is. Op de bedrijven van 10 ha en groter is het percentage met melkmachine 41.

De trekkracht wordt in dit gebied in het algemeen nog door paarden geleverd. Op slechts 6% van de geënquêteerde A- en B-bedrijven bleek een trekker aanwezig te zijn. Hoewel in het kader van dit rapport niet op de rentabiliteit van de grotere machines in kan worden gegaan is het toch wel duidelijk, dat op vele grotere bedrijven een rendabele mechanisatie mogelijk is en de mechanisatiegraad dus nog kan worden opgevoerd.

Men moet in het oog houden, dat de gegeven cijfers gemiddelden zijn. Op de kleine bedrijven is de situatie veel minder dan hierboven is voorgesteld. Deze kleine bedrijven zouden vaak met voordeel gezamenlijk werktuigen kunnen exploiteren. Dat dit in het blok nog niet veel voorkomt, toont onderstaande tabel.

Tabel XIII-3

GEZAMENLIJKE EXPLOITATIE VAN ENKELE WERKTUIGEN

Gezamenlijke exploitatie	% bedrijven	
	< 10 ha	≥ 10 ha
Maaimachine	3	3
Gecombineerde harkkeerder	2	2
Weidesleep	2	2
Kettingegge	2	3
Cultivator	3	6
Rooimachine	1	3
Kunstmeststrooier	1	2

Het gezamenlijk gebruiken van werktuigen komt dus op bedrijven van 10 ha en groter nog meer voor dan op de kleine bedrijven.

5. De paarden

In het algemeen wordt de benodigde trekkracht op de bedrijven door het paard geleverd. Op 84% van de bedrijven worden een of meer werkpaarden gehouden. Op vele van de kleine bedrijven heeft de boer zelf geen paard. Men is dan aangewezen op voermanswerk of burenhulp. Vooral dit laatste komt nogal eens voor. Het paardenwerk op een klein bedrijf wordt dan door een grotere boer gedaan, hetgeen wordt verrekend

door terughelpen. Op 9% van de bedrijven beneden 10 ha wordt meer dan een paard gehouden. Voor de bedrijven van 10 ha en groter is dit 64%.

Aan fokken wordt niet zoveel gedaan. Op 26% van de bedrijven bleek een fokmerrie voor te komen. Dit is in hoofdzaak het geval op de grotere bedrijven. Van de 76 bedrijven met een fokmerrie is 2/3 deel boven de 10 ha. Het paardenfokken komt het meest voor in Lutjegast/Grootegast.

6. De varkens en kippen

Op 28% van de bedrijven worden fokzeugen gehouden en op 30% mestvarkens. Hieruit blijkt reeds dat de varkens in dit gebied van weinig betekenis zijn. Op de bedrijven waar fokzeugen worden gehouden is het gemiddelde aantal 2,4. Voor de mestvarkens is dit cijfer 8,2. Zoals op de zandgronden doorgaans wordt gevonden, komen er op de grote bedrijven iets meer varkens voor dan op de kleine. Slechts een kwart van de bedrijven levert vaker dan twee maal per jaar mestvarkens af.

Met de kippen is het hetzelfde beeld. Hoewel op 79% van de bedrijven kippen worden gehouden betreft dit heel vaak kleine aantallen. Slechts 34% van de bedrijven heeft meer dan 50 kippen.

Deze weinig belangrijke rol van de varkens en kippen maakt het onnodig er hier dieper op in te gaan. Op vele kleinere bedrijven zou, wat de arbeidsbezetting betreft, zeker veel meer aan deze produktierichtingen kunnen worden gedaan. Men treft de geringe belangstelling voor varkens en kippen echter overal in het noordelijke zandgebied aan. Een verandering in de opvatting van de boeren ten opzichte van varkens en kippen kan hierin pas wijziging brengen.

7. Bedrijfsgebouwen

Op een weidebedrijf zijn de bedrijfsgebouwen weinig minder belangrijk dan de cultuurgrond. Gedurende bijna de helft van het jaar staat het vee op stal, het wintervoer is in of bij de gebouwen opgeslagen, kortom het werk wordt bijna geheel in de boerderij of op het erf verricht. Het is noodzakelijk aandacht te besteden aan de kwaliteit en de inrichting van de bedrijfsgebouwen.

De ouderdom van de bedrijfsgebouwen varieert sterk, zoals uit het overzicht van de bedrijven naar ouderdom van de gebouwen blijkt.

Tabel XIII-4

OUDERDOM VAN DE BEDRIJFSGEBOUWEN

	Aantal bedrijfsgebouwen	% boerderijen gebouwd in de periode			
		na 1940	1920-1940	1900-1919	vóór 1900
A en B	296	7	29	32	32
C	80	14	26	30	30
D	44	7	34	34	23

In Lutjegast/Grootegast zijn de boerderijen het oudst. Een overzicht van de situatie met betrekking tot de bedrijfsgebouwen is moeilijk te verkrijgen. In tabel XIII-5 is een poging gedaan een summier overzicht van de verschillende soorten gebouwen op de bedrijven te verkrijgen.

Tabel XIII-5

BEDRIJFSGEBOUWEN

	% bedrijven in de beroepsgroepen		
	A en B	C	D
Geen bedrijfsgebouwen	-	2	-
Alleen boerderij	18	56	48
Met 1 schuur: veeschuur	6	5	5
andere schuur	54	29	41
Met 2 schuren: 2 veeschuren	0	-	2
1 veeschuur + 1 andere schuur	4	1	-
2 andere schuren	14	6	-
Met ≥ 3 schuren: w.v. 1 veeschuur	0	-	2
w.v. 2 veeschuren	1	-	-
alleen andere schuren	3	1	2

Wat hier veeschuren zijn genoemd zijn in lang niet alle gevallen schuren met echte stallen. Vaak betreft het alleen improvisorisch geschapen stalruimte voor melkkoeien of jongveestallen. De functies van de andere schuren zijn velerlei. Sommige doen dienst als hooibergplaats, in andere zijn var-

kenshokken. Ook zijn er heel kleine schuurtjes onder, waar alleen wat turf kan of werktuigen kunnen worden opgeborgen. In deze tabel zijn stookhokken en kippenhokken buiten beschouwing gelaten.

Een overzicht van de vele verbouwingen die plaats hadden, geeft tabel XIII-6.

Tabel XIII-6

VERBOUWINGEN AAN BEDRIJFSGEBOUWEN

	Aantal boerderijen, waar werd verbouwd				
	totaal	stallen		schuurruimte vergroot	dak vernieuwd e.d.
		geheel vernieuwd	verbeterd		
A en B	109	14	58	31	6
C	26	5	13	5	3
D	12	1	7	3	1
Totaal	147	20	78	39	10

Bijna 2/3 deel van de veranderingen aan de A- en B-bedrijven werd na 1940 uitgevoerd. Vooral veel stallen zijn na de oorlog verbeterd. Natuurlijk zijn deze verbouwingen meest aan oudere boerderijen verricht. Toch zijn bij 20% van de boerderijen die tussen 1920 en 1940 zijn gebouwd, intussen verbeteringen aangebracht, in enkele gevallen al voor de oorlog. Van de vóór 1900 gebouwde boerderijen is 48% verbouwd. Een zelfde percentage verbouwingen kwamen voor op de tussen 1900 en 1920 gebouwde boerderijen.

Praktisch alle rundveestallen zijn van het Friese type. In het geheel werden slechts 14 stallen van het Hollandse type aangetroffen. Ook de nieuwe stallen zijn in het algemeen Fries, wel een bewijs, dat men hier aan dit type de voorkeur geeft. Waarschijnlijk geeft men aan dit staltype vooral op traditionele gronden de voorkeur, want vele geënquêteerden hadden nooit van een ander staltype gehoord.

Lang niet alle boerderijen bleken groot genoeg om 's winters al het vee te kunnen bergen. Tabel XIII-7 geeft een overzicht van de bedrijven, waar rundvee in de bijgebouwen wordt gestald.

Tabel XIII-7

STALLING VAN RUNDVEE IN DE BIJGEBOUWEN

		Aantal bedrijven	% bedrijven waar men in bijgebouwen stalt		
			melkvee	jongvee	kalveren
A en B	< 10 ha	172	23	48	54
	≧ 10 ha	124	36	71	40
	totaal	296	29	57	48
C	totaal	82	17	20	62
D	totaal	44	16	16	75

Het gebrek aan stalruimte komt dus op de grotere bedrijven het meest naar voren. In deze bijgebouwen betreft het heel vaak geïmproviseerde stallen, waar de koeien zo goed en zo kwaad als het gaat zijn ondergebracht. Dat bijvoorbeeld een hygiënische melkwinning hier in het gedrang komt, spreekt vanzelf. Varkens- en kippenhokken zijn slechts bij uitzondering goed ingericht.

Het belangrijkste voedermiddel waar bewaarruimte voor aanwezig moet zijn is het hooi. Dit produkt immers moet onderdak bewaard worden, wil men de verliezen zoveel mogelijk beperken. De enquête leerde, dat op 83% van de bedrijven het hooi voor driekwart of meer onderdak kan worden bewaard, hetzij in het boerderij of in een kapberg. Bij 7% van de geënquêteerde A- en B-bedrijven bleek een kapberg aanwezig te zijn. Uit het bovenstaande blijkt wel dat toch een flink gedeelte van het hooi buiten moet staan, omdat er in de boerderij of schuur geen plaats voor is. Er zijn zelfs bedrijven bij, waar al het hooi 's winters buiten staat.

Ook de gierbewaring laat nog wel wat te wensen over. De wijze, waarop deze toegepast wordt, is voor de A- en B-bedrijven:

in kelder	47%
in put	33%
in kolk	10%
geen bewaring	10%

De gierkelders zijn in het algemeen niet groot. In de putten en kolken treden tijdens de bewaring uiteraard grote verliezen op. Bovendien laat men op 10% van de bedrijven de gier

zonder meer weglopen.

Het aantal bedrijven met een mestplaat is ook niet hoog. 79% van de A- en B-bedrijven bewaart de stalmest gewoon op de grond.

Ook de bewaring van de werktuigen laat nog wel het een en ander te wensen over. Op 46% van de bedrijven bleek men niet over voldoende ruimte te beschikken. Er zijn bedrijven bij waar kostbare werktuigen in alle seizoenen buiten staan. Een derde deel van de boeren gaf te kennen de werktuigen niet voldoende droog te kunnen bewaren.

Uit het bovenstaande blijkt wel, dat ook op het gebied van de bewaring van produkten en werktuigen de toestand nog verre van gunstig is. Vooral als na de verkaveling de mogelijkheden van mechanisatie nog groter worden, moet aan dit laatste aandacht worden besteed.

Tenslotte nog een aantal opmerkingen over waterleiding en elektriciteitsvoorziening, twee belangrijke punten zowel voor het bedrijf als voor de huishouding.

23% van de A- en B-bedrijven heeft een aansluiting op het openbare net, terwijl nog eens 18% een eigen installatie heeft. Vooral op de grotere bedrijven heeft men voor het vee een automatische drinkwatervoorziening; deze installaties komen ook voor op bedrijven waar geen waterleidingaansluiting is. Het drinkwater voor het vee wordt dan opgepompt of uit de sloot gehaald.

De bedrijven zonder waterleidingaansluiting en automatische drinkwatervoorziening hebben veelal een zeer gebrekkige outillage voor de drenking van het vee gedurende de stalperiode. Dit brengt dus veel werk mee en ook de hygiëne van mens en dier (de melkwinning) laat daardoor te wensen over.

Met de elektriciteitsvoorziening is het iets beter gesteld. 64% van de bedrijven is op het net aangesloten. De aansluitingen liggen vooral langs de belangrijkste wegen, verschillende boerderijen die wat verder van de weg af liggen zijn echter soms niet op het net aangesloten. 20% van de bedrijven, uiteraard vooral de grotere, heeft een krachtstroomaansluiting.

Bijlage XIV

BIJLAGE BIJ HOOFDSTUK III E.d
EN HOOFDSTUK III E.f

Het gebruik van indices (schaaltechniek)

In het rapport is enkele malen gebruik gemaakt van indices voor het meten van hoedanigheden. Dit betrof de zogenaamde index voor het peil van de bedrijfsvoering (ook te beschouwen als de mate waarin aanbevolen landbouwmethoden worden toegepast) en de index voor de bedrijfsleiderscapaciteiten.

In deze bijlage zal op de aan de opstelling en het gebruik van deze indices verbonden problematiek nader worden ingegaan. Daartoe zullen eerst enige algemene opmerkingen worden gewijd aan de methodiek; vervolgens zullen de respectieve schalen worden behandeld en tenslotte zullen enkele details van de uitgevoerde berekeningen worden meegedeeld.

Bij het opstellen van indices gaat het er in het algemeen om een aantal direct meetbare hoedanigheden om te zetten in een kwantitatieve aanduiding van een niet direct meetbare hoedanigheid. Een aantal gegevens wordt samengevat in één kwantitatieve variabele. Deze gegevens of kenmerken ("items" in de Angelsaksische literatuur) worden gerangschikt langs een "continuum", dat wil zeggen zij vormen een reeks gradaties in hetgeen de index wil meten. Men dient zich er nu van te overtuigen dat zo'n "continuum" bestaat en dat de gekozen of beschikbare "items" alle op dat "continuum" betrekking hebben en ervoor representatief zijn. Deze stap vereist een goed doordachte visie op de te meten grootheid. Met andere woorden: men dient het gezochte begrip zo goed mogelijk te analyseren en het vervolgens te definiëren.

Vervolgens gaat men de gekozen of beschikbare "items" tot een schaal samenvoegen. In dit geval is het eenvoudige type optelschaal gebruikt, dit is het best bruikbaar voor ons doel. Er zijn namelijk verschillende schaalvormen, waarop hier niet verder behoeft te worden ingegaan.

De schaal moet daarna op reliabiliteit (betrouwbaarheid) en validiteit (geldigheid) worden getoetst. Het eerste betekent dat de schaal bij elke toepassing constant dezelfde resultaten oplevert. Het tweede dat de schaal werkelijk meet hetgeen zij bedoelt te meten. Er zijn verschillende methoden ontwikkeld om deze toetsingen uit te voeren.

Het principe van de optelschaal is zeer simpel: alle in de schaal opgenomen gegevens worden in een cijfer uitge-

drukt. De som van deze cijfers, de totale score, is de index, de gezochte maat voor de niet-direct meetbare hoedanigheid.

Het voordeel van dit schaaltype is zijn eenvoud. Het nadeel is dat er onvoldoende zekerheid bestaat, dat het gemeten begrip eendimensionaal is. Er kunnen, met andere woorden, andere niet direct waar te nemen aspecten hebben meegespeeld in de schaal. Men zal in veel gevallen over dit bezwaar kunnen heenstappen als men zich bij de definiëring van het begrip, dat men wil meten, deze meerdimensionaliteit bewust is en haar aanvaardt. De ontwikkelde methoden om dit bezwaar te ondervangen (Guttmanschalen b.v.) zijn hier vooralsnog niet toegepast.

De index voor het peil van de bedrijfsvoering

De index bedoelt vast te leggen, in welke mate bedrijfsvoering van de boeren voldoet aan de eisen, die daaraan door de voorlichtingsdiensten, rekening houdend met de regionale situatie, mogen worden gesteld. Dit is aldus geïnterpreteerd dat de uit de enquête voor elke boer beschikbare gegevens, die een indicatie zijn voor de mate waarin men bepaalde door de voorlichtingsdiensten aanbevolen methoden heeft toegepast, werden uitgekozen en gewaardeerd. Men zou de index dus ook een index van de toepassing van aanbevolen methoden kunnen noemen. Een toepassing van deze index op andere boeren en streken van het land is niet gewenst, omdat immers de keuze van de gegevens afgestemd is op de regionale situatie.

In overleg met deskundigen van de R.L.V.D. zijn de navolgende zeven beschikbare gegevens in een schaal voor het peil van de bedrijfsvoering gebracht. De toegekende cijfers (gewichten) werden eveneens in overleg met deze dienst vastgesteld.

1.	Deelnemend aan k.i.	3
	Lid van een stierenvereniging	1
	Geen van beide	0
2.	Deelnemend aan melkcontrole	2
	Niet deelnemend aan melkcontrole	0
3.	Gebruik van silo's met opzetstuk	2
	Idem zonder opzetstuk	1
	Niet gebruikmakend van silo's	0
4.	Gebruik van elektrische weide-afrastering	1
	Niet gebruikmakend van elektr. weide-afrastering	0
5.	Omweidingssysteem toepassend	3
	Geen omweidingssysteem toepassend	0
6.	Hooiruiters gebruikend	3
	Geen hooiruiters gebruikend	0
7.	Inkuilen met toevoeging	2
	Warme kuilmethode toepassend	1
	Niet inkuilen	0

Geen der bekende methoden om de betrouwbaarheid te toetsen was te gebruiken. Dit was in het onderhavige geval geen groot bezwaar omdat voor de feitelijke gegevens, waarover het hier gaat, op logische gronden mag worden aangenomen dat zij voldoende betrouwbaar zijn. Een hernieuwde meting van deze index bij dezelfde boeren zal hetzelfde beeld opleveren.

De geldigheid kon in de eerste plaats getoetst worden aan het oordeel van de deskundigen. In de tweede plaats werd een "item-analysis" uitgevoerd. Hiertoe wordt voor elk der zeven gegevens de z.g. "discriminative power" berekend. Deze grootheid bepaalt in welke mate het desbetreffende "item" in staat is boeren met een hoge totale score te onderscheiden van die met een lage. Zie tabel XIV-1.

Tabel XIV-1

RESULTAAT VAN "ITEM-ANALYSIS"

"Item"	"Discriminative power"
1	2,18
2	1,64
3	0,35
4	0,56
5	1,88
6	1,20
7	0,23

De d.p. van de "items" 3, 4 en 7 is volgens de literatuur te laag. Deze "items" moeten derhalve vervallen. Door de gewichten voor elk "item" opnieuw te bezien kan de d.p. worden verhoogd. Het "item" kan dan in de schaal worden behouden. Er werd een nieuwe schaal voor het peil van de bedrijfsvoering opgesteld:

1. deelnemend aan k.i.	3
lid van een stierenvereniging	1
geen van beide	0
2. deelnemend aan melkcontrole	2
niet deelnemend aan melkcontrole	0
3. gebruik van elektrische weide-afrastering	2
niet gebruikmakend van elektr. weide-afrastering	0
4. omweidingssysteem toepassend	3
geen omweidingssysteem toepassend	0
5. hooiruiters gebruikend	3
geen hooiruiters gebruikend	0

Voor de "items" in deze schaal is de "discriminative power" opnieuw berekend (zie tabel XIV-2).

Tabel XIV-2

RESULTAAT VAN TWEEDE "ITEM-ANALYSIS"

"Item"	"Discriminative power"
1	2,15
2	1,42
3	1,65
4	1,81
5	1,11

Deze d.p.'s zijn zodanig dat men mag stellen dat deze schaal consistent is, hetgeen wil zeggen, dat de "items" voldoende relevant zijn voor het "continuum". De validiteit is hiermee voldoende getoetst.

Daar tijdens de uitvoering van het onderzoek de betrokken assistent van de R.L.V.D. op ons verzoek alle boeren, die hij kende een waarderingscijfer voor hun bedrijfsvoering had gegeven, bestond de mogelijkheid de correlatie te berekenen tussen dit oordeel van de assistent en de onafhankelijk daarvan door ons voor elke boer berekende index. Het oordeel van de assistent varieerde van 1 voor een "slechte boer" tot 5 voor een "goede boer". De correlatie tussen de index en het oordeel van de assistent bedroeg 0,47 (voor 243 boeren van wie een oordeel bekend was). Een dergelijke correlatie met een onafhankelijk gegeven, dat ongeveer hetzelfde bedoelt te meten als de door ons gedefinieerde index, wordt gunstig geacht. De validiteit van de index wordt hierdoor voldoende bevestigd.

<u>De index voor de bedrijfsleiders-capaciteiten</u>

Deze index wil meten in hoeverre de boer voldoet aan enkele "voorwaarden", dat wil zeggen de capaciteit heeft om tot een goede bedrijfsvoering te komen. Bedoeld zijn de voorwaarden die volgens het oordeel van de voorlichtingsdiensten, rekening houdend met de regionale situatie, mogen worden gesteld.

Het gaat om de capaciteit om een goede boer te <u>kunnen</u> zijn. Of de boer een goede boer <u>is</u> in de ogen van de voorlichtingsdienst, hangt af van wat hij doet: dus zijn bedrijfsvoering, die in de index voor het peil van bedrijfsvoering is gemeten.

Men kan stellen dat wanneer een boer de capaciteiten heeft om tot een goede bedrijfsvoering te komen, er een kans is dat dit ook gebeurt. Men kan zich echter ook indenken dat een boer met goede capaciteiten (in de zin van de voorlichtingsdienst, hetgeen betekent veel contact, landbouwbladen, onderwijs, een boekhouding voerend, enz.) toch geen blijk geeft van een goede bedrijfsvoering (toepassing van door de voorlichtingsdienst aanbevolen werkwijzen). Goede capaciteiten kunnen tot goede prestaties leiden, doch dit behoeft niet altijd het geval te zijn.

Het moet dus wel zinvol geacht worden deze index samen te stellen. Ook deze index is alleen in de plaatselijke situatie bruikbaar en heeft vooralsnog geen algemene geldigheid.

Wederom in overleg met de voorlichtingsdienst zijn de volgende "items" gekozen en gewaardeerd.

1. Contact met de assistent van de voorlichtingsdienst:	> 10 x per jaar	4
	10-3 x per jaar	3
	1-2 x per jaar	1
	geen	0
2. Lid van stands- of vakorganisatie		2
Geen lid		0
3. Ontvangt landbouwbladen (niet bedoeld worden de organen van standsorganisaties)		2
Ontvangt geen enkel landbouwblad		0
4. Boekhouding bijgehouden door:	een boekhoudbureau	3
	gezinslid of zelf	2
Geen boekhouding		0
5. Gevolgd onderwijs:	h.l.s. en/of h.b.s.	4
	m.l.s. en/of ulo	3
	l.l.s.	2
	a.l.c.	1
	geen	0

Ook deze index is niet op reliabiliteit getoetst. De validiteit werd getoetst door een "item-analysis" toe te passen. De uitkomsten hiervan (zie tabel XIV-3) waren bevredigend, zodat de opgestelde schaal ongewijzigd gehandhaafd werd.

Tabel XIV-3

RESULTAAT VAN "ITEM-ANALYSIS"

"Item"	"Discriminative power"
1	2,21
2	1,63
3	1,54
4	1,00
5	1,16

Blijkens de uitkomsten in tabel 18 van het rapport geeft de index een logisch beeld van de bedrijfsleiderscapaciteiten. De validiteit wordt hierdoor bevestigd.

Details van de met de indices uitgevoerde berekeningen

In het rapport zijn rekenkundig gemiddelde totale scores van diverse groepen boeren (leeftijdsgroepen, bedrijfsgrootteklassen) vermeld. Deze totale scores vertonen een vrij grote spreiding (zie tabel XIV-4).

Tabel XIV-4

SPREIDING IN DE SCORES

Index voor het peil van bedrijfsvoering		Index voor de bedrijfsleiderscapaciteiten	
totale score	aantal A-en B-boeren	totale score	aantal A- en B-boeren
0	56	0 - 1	8
1 - 2	65	2 - 3	42
3 - 4	46	4 - 5	41
5 - 6	48	6 - 7	75
7 - 8	49	8 - 9	75
9 - 10	19	10 - 11	36
11 - 13	9	12 - 15	12
	292		289

De index voor het peil van de bedrijfsvoering en de index voor de bedrijfsleiderscapaciteiten bleken slechts matig gecorreleerd te zijn (r = 0,44). Blijkbaar is dus de samenhang tussen capaciteit en prestatie niet groot; dit blijkt

althans niet uit de hier gebruikte gegevens, waaraan echter nog enkele onvolkomenheden kleven.

Er is overwogen of het arbeidseffect een maatstaf voor de capaciteit van de boer zou kunnen zijn, zodat de index voor de bedrijfsleiderscapaciteiten aan dit gegeven zou kunnen worden getoetst. Het arbeidseffect is echter vermoedelijk een te beperkte maat voor deze capaciteit, zoals die hier wordt opgevat, daar het alleen iets zegt over de wijze waarop de boer in staat is gebleken zijn arbeidsbehoefte aan zijn arbeidsaanbod (of omgekeerd) aan te passen.

De correlatie tussen het arbeidseffect en de index voor bedrijfsleiderscapaciteiten bedroeg 0,33. Tabel 18 in het rapport liet zien dat de gemiddelde score voor boeren met een zeer hoog arbeidseffect lager was dan voor boeren met een meer "normaal" arbeidseffect. Nader onderzoek zou moeten uitwijzen wat de oorzaak van deze verschillen zou kunnen zijn.

De index voor de bedrijfsleiderscapaciteiten is berekend voor de onderscheidene varianten in bedrijfstype. De uitkomsten van deze berekening zijn vermeld in tabel XIV-5.

Tabel XIV-5

INDEX VOOR DE BEDRIJFSLEIDERSCAPACITEITEN

Bedrijfstype-variant	Aantal bedrijven	Index (rek.gemidd.)
b	14	7,9
chl	13	5,0
dhl	19	5,6
cgl	8	7,1
dgl	19	7,4
dfl	6	7,7
chm	25	7,6
dhm	52	5,8
cgm	22	7,4
dgm	56	7,3
cfm	13	6,2
dfm	42	6,7

Bijlage XV

BIJLAGE BIJ HOOFDSTUK III E.e

Arbeidsaanbod en arbeidsbezetting

Een volledig overzicht van alle geconstateerde vormen van arbeidsbezetting met de bijbehorende spreiding in het arbeidsaanbod in v.a.k. geeft tabel XV-1.

Tabel 15 van het rapport is een uittreksel uit dit overzicht dat de belangrijkste en meest voorkomende groepen weergeeft, samen 74% van de bedrijven omvattend.

Uit het overzicht blijkt dat in het geheel slechts 22 bedrijven een arbeidsbezetting van 1 persoon met een arbeidsaanbod tussen 0,8 en 1,2 v.a.k. hebben. Dit zou men de echte eenmansbedrijven kunnen noemen.

Evenzo zijn er slechts 6 echte tweemansbedrijven (vader + zoon; 1,8 - 2,2 v.a.k.). Echte vader-zoon-bedrijven zijn er 19 met een arbeidsaanbodvariatie van 1,0 tot 2,0.

Tabel XV-2 geeft een analyse naar bedrijfsgrootte en leeftijd van de 83 bedrijven met een arbeidsbezetting van boer + vrouw of dochter.

Tabel XV-2

BEDRIJVEN MET EEN ARBEIDSBEZETTING VAN BOER + VROUW OF DOCHTER

		Alle bedrijven	Bedrijven, waar arbeid door bedrijfshoofd + echtgen. of dochter wordt geleverd
Aantal bedrijven		296	83
% bedrijven	1 - 5 ha	21	30
	5 - 10 ha	37	49
	10 - 15 ha	19	21
	≥ 15 ha	23	-
% bedrijfshoofden	< 35 jr.	11	20
	35 - 45 jr.	20	36
	45 - 55 jr.	32	28
	55 - 65 jr.	29	15
	≥ 65 jr.	8	1

ARBEIDSAANBOD EN ARBEIDSBEZETTING

Arbeidsbezetting		Aantal bedrijven met een arbeidsaanbod van ... v.a.k.													Totaal-aantal be-drijven
		< 0,8	0,8 – 1,0	1,0 – 1,2	1,2 – 1,4	1,4 – 1,6	1,6 – 1,8	1,8 – 2,0	2,0 – 2,2	2,2 – 2,4	2,4 – 2,6	2,6 – 2,8	2,8 – 3,0	≥3,0	
Uitsluitend gezin van bedrijfshoofd															
1 pers.	bedrijfshoofd	10	2	18											30
	zoon		1	1											2
2 pers.	bedrijfshoofd + zoon			5	2	1	5	5	1						19
	bedrijfshoofd + echtgen. of dochter		8	27	40	8									83
	zoon + dochter				1										1
3 pers.	bedr.hoofd + 2 zoons					1	1	1		1			1	2	7
	bedr.h. + zoon + echtg. of dochter		1	6	3	5	5	4	4	4					32
	bedr.h. + echtg. + dochter	1	2	4	3	2		1							13
	vrouw + 2 zoons					1									1
4 pers.	bedrijfshoofd + 2 zoons + echtg. of dochter								1	4		2		1	8
	bedrijfshoofd + zoon + echtg. + dochter						3	1	2	4	1				11
5 pers.	bedr.h. + 3 zoons + echtg.of dochter												2		2
	bedr.h. + 2 zoons + echtg. + dochter								1		1			1	3
Met vreemde arbeidskrachten, alsmede															
1 pers.	bedrijfshoofd		1	5	3	2	2	9	1					1	24
2 pers.	bedr.h. + zoon				2	1		1		1	1			1	7
	bedr.h. + echtg. of dochter			2	8	2	1	6	5	1	1	1		5	32
3 pers.	bedr.h. + zoon + echtg.								1					1	2
	bedr.h. + echtg. + dochter				1	2			1						4
	2 zoons + dochter										1				1
Met inwonende andere familieleden, alsmede															
	bedrijfshoofd		1	2	1	1	1	1	2						9
	bedr.h. + echtgenote							1			1				2
	bedr.h. + vreemde arbeidskrachten									1	1				2
	bedr.h. + zoon + vreemde arb.kr.							1							1
Alle bedrijven		11	16	70	64	26	18	31	19	16	7	3	3	12	296

De berekening van het arbeidseffect

Afgezien van het bouwplan en de veebezetting wordt de benodigde hoeveelheid arbeid op landbouwbedrijven in hoofdzaak bepaald door de arbeidsefficiency (arbeidstempo, arbeidsmethoden en arbeidsverdeling), de mechanisatiegraad en de produktie-omstandigheden. Onder de produktie-omstandigheden kan men onder meer verstaan de grondsoort, de verkaveling en ontsluiting, de waterbeheersing, de inrichting van de gebouwen en de bedrijfsgrootte. Deze omstandigheden zijn natuurlijk medebepalend voor de mechanisatiegraad en beïnvloeden ook direct de arbeidsefficiency.

De "genormeerde" arbeidsbehoefte op een bedrijf wordt bepaald door de arbeid, die per jaar voor de verschillende gewassen en diersoorten nodig is, te sommeren. Bij de bepaling van deze arbeidsbehoefte wordt uitgegaan van een onder de gegeven omstandigheden doelmatige en rationele aanwending van de arbeid; dus een redelijk arbeidstempo, een rationele werkmethode, een doelmatige arbeidsverdeling alsmede een deel onvermijdelijke leegloop. Er worden dus z.g. arbeidsnormen vastgesteld. Voor vergelijking van bedrijven, die onder nagenoeg overeenkomstige externe produktie-omstandigheden werken (hetgeen in een beperkt gebied als het onderhavige mag worden verondersteld), worden voor alle bedrijven dezelfde normen gebruikt. Deze normen werden ontleend aan een groep goedgeleide bedrijven en als het ware tot standaard verheven. De tot standaard verheven arbeidsnormen worden "standaarduren" (st.u.) genoemd. De arbeidsbehoefte op een bedrijf, gemeten in standaarduren geeft derhalve de gestandaardiseerde of genormaliseerde arbeidsbehoefte aan.

Tabel XV-3

ARBEIDSNORMEN

Arbeidsbehoefte in st.u. per ha voor		
Grasland:	bemesten en verzorgen	60
	hooien	80
	inkuilen	75
	gras drogen	30
Bouwland:	granen	215
	aardappelen	575
	voederbieten	725
Tuinbouw		1500
Arbeidsbehoefte in st.u. per stuk voor		
Veestapel:	melkkoeien (handmelken)	250
	(machinemelken)	200
	zeugen (incl. biggen)	74
	mestvarkens	24
	leghennen (incl. opfok)	3,7
	werkpaarden	175
	schapen	10

In dit onderzoek zijn arbeidsnormen gebruikt, die zijn ontleend aan L.E.I.-rapport No. 282. (Kostprijs van de melk op de gemengde bedrijven op de zandgronden.) Zie tabel XV-3. Er moet op worden gewezen dat de arbeidsbehoeftenorm voor melkkoeien verschillend is voor koeien die met de hand en die met de machine worden gemolken. De onderlinge vergelijkbaarheid van de arbeidseffectcijfers voor bedrijven waar met de hand wordt gemolken en waar met de melkmachine wordt gewerkt zou onmogelijk zijn geworden als voor alle melkkoeien één arbeidsbehoeftenorm zou zijn gebruikt.

De gebruikte normen (st.u.) komen naar het oordeel van deskundigen in dit gebied vrij goed overeen met werkelijk gewerkte uren op het gemiddelde goed geleide bedrijf naar de toestand van 1958. Wanneer dit inderdaad juist is zal het gevonden cijfer voor de totale arbeidsbehoefte in st.u. ook gelden voor de totale arbeidsbehoefte in werkuren. Hoewel voor de hantering van het begrip standaarduur als maat voor de arbeidsbehoefte niet strikt noodzakelijk, is deze omstandigheid toch bijzonder makkelijk voor de leesbaarheid van de cijfers.

Naast de arbeidsbehoefte is het arbeidsaanbod van betekenis. De diverse soorten arbeidskrachten dienen hiertoe eerst onderling vergelijkbaar te worden gemaakt. Daarvoor wordt gebruik gemaakt van het begrip "volwaardige arbeidskracht", v.a.k., waaronder wordt verstaan een mannelijke arbeidskracht in de volproduktieve leeftijd, die het gehele jaar op het bedrijf werkt. De andere arbeidskrachten zijn tot v.a.k. te herleiden door eventuele reducties toe te passen voor de leeftijd en voor de tijd die zij op het bedrijf hebben gewerkt.

Het arbeidsaanbod is in procenten van 1 v.a.k.:

mannen:	17 jaar en jonger	70
	18 en 19 jaar	90
	20 - 59 jaar	100
	60 - 69 jaar	70
	70 jaar en ouder	10
vrouwen:	voor elk werkuur	10

Tijdens de enquête aangetroffen duidelijke afwijkingen van deze normen zijn zoveel mogelijk in rekening gebracht; bij de omrekening van de arbeidsbezetting in v.a.k. zijn zij dus soepel toegepast onder inachtneming van bijzondere afwijkingen. Op alle geënquêteerde bedrijven samen bedroeg de totale omvang van de correctie - 0,77%. Op 12% van alle bedrijven waren correcties nodig.

Om de nog te bespreken berekening van het arbeidseffect te kunnen interpreteren zou het gemakkelijk zijn als de werkelijke werkuren van het arbeidsaanbod bekend waren. Daartoe zouden dus v.a.k. in st.u. (of werkuren: zie hiervoor) moeten kunnen worden omgerekend. Dit is een vrij hachelijke zaak. Men kan stellen dat een v.a.k. in deze streek 3000 st.u. = werkuren (op een gemiddeld goed geleid bedrijf) werkt, doch dit cijfer is eigenlijk niet voldoende door onderzoek getoetst.

Het resultaat van de arbeid op een bedrijf wordt gemeten door de arbeidsbehoefte per bedrijf te delen door het arbeidsaanbod. Het aldus berekende arbeidseffect geeft dus aan het aantal, via arbeidsnormen, omgerekende produktie-eenheden dat een man bedient. Wanneer het arbeidseffect laag ligt, dan wil dat zeggen dat een arbeidskracht in vergelijking met goed geleide bedrijven (waaraan immers de arbeidsnormen ontleend zijn) een gering aantal produktie-eenheden bedient. Verschillen in arbeidseffect tussen bedrijven of groepen bedrijven in een beperkt gebied met gelijksoortige produktie-omstandigheden kunnen aanleiding zijn om deze bedrijven uiteenlopend te beoordelen. Het arbeidseffect wordt dus uitgedrukt in een aantal st.u. per v.a.k. Dit getal zal rondom 3000 kunnen liggen. Mag nu geconcludeerd worden, dat op een bedrijf waar een arbeidseffect van 3000 st.u./v.a.k. behaald wordt de aanwezige arbeidskrachten 3000 werkuren maken en dus aan de norm van een gemiddeld goed geleid bedrijf voldoen? Men dient met een dergelijke conclusie uit het arbeidseffectcijfer voor individuele bedrijven zeer voorzichtig te zijn. In het algemeen lenen de arbeidseffectcijfers zich het best voor vergelijking van groepen in relatieve zin. Het toekennen van absolute waarde aan de cijfers en ook het gebruik in de zin van st.u. = werkuren dient zeer voorzichtig te geschieden.

In tabel XV-4 is voor verschillende arbeidsaanbodklassen het gemiddelde arbeidseffect berekend.

Tabel XV-4

ARBEIDSAANBOD EN ARBEIDSEFFECT
(A- en B-bedrijven)

Grootte van arbeidsaanbod per bedrijf in v.a.k.	Aantal bedrijven	Gemidd. bedrijfsgrootte in ha	Arbeidsbehoefte per ha cultuurgrond	Arbeidseffect in st.u. per v.a.k.
< 0,9	16	3,9	555	2768
0,9 - 1,1	42	5,8	539	2850
1,1 - 1,4	92	7,2	555	2998
1,4 - 1,6	25	10,3	483	3020
1,6 - 1,9	31	11,7	513	3099
1,9 - 2,1	33	14,6	451	3026
≥ 2,1	57	20,1	460	3172

Tabel XV-5

KENMERKEN VAN BEDRIJVEN MET EEN LAAG, GEMIDDELD EN HOOG ARBEIDSEFFECT

	Arbeidseffect		
	< 2700 st.u./v.a.k.	2700-3500 st.u./v.a.k.	≥ 3500 st.u./v.a.k.
Aantal bedrijven totaal	121	81	94
< 10 ha	108	43	21
≥ 10 ha	13	38	73
Gemiddelde bedrijfsgrootte in ha	6,1	11,2	16,8
Arbeidsaanbod in v.a.k. per bedrijf	1,47	1,66	1,70
Arbeidsaanbod per 100 ha cult.gr. in v.a.k.	26,9	16,4	11,1
Arbeidsbehoefte in st.u. per ha	538	506	466
Arbeidsaanbod geleverd door ....in % van het totale arbeidsaanbod per bedrijf: bedrijfshoofd en echtgenote	68	61	59
meewerkende zoons	21	21	17
andere familieleden	7	6	4
vreemde arbeidskrachten	4	12	20
Gemiddelde leeftijd bedrijfshoofd (jr.)	52	49	49
% bedrijven waar de arbeidsbezetting bestaat uit:			
gezinsleden en vreemde arbeidskr.	15	27	42
bedrijfshoofd alleen met evt. zijn vrouw	37	39	34
bedrijfshoofd met één zoon	26	22	12
bedrijfshoofd met meer zoons	8	4	8
bedrijfshoofd met andere gezinsleden	14	8	4
% bedrijven naar faze in gezinscyclus:			
ongehuwd	7	14	3
gehuwd, geen kinderen	12	1	5
alle kinderen < 15 jaar	16	32	43
kinderen < en ≥ 15 jaar	27	23	24
alle kinderen ≥ 15 jr. nog niet alle ≥ 25 jaar	22	20	12
alle kinderen ≥ 25 jaar	16	10	13
Intensiteit veebezetting (melkkoeien per 100 ha grasland)	126	130	120
% bedrijven dat gebruik maakt van trekker	1	6	12
melkmachine	2	22	36
Gemiddelde index voor bedrijfsleiderscapaciteiten: bedrijven < 10 ha	5,3	6,3	7,5
bedrijven ≥ 10 ha	7,8	8,1	8,0
alle bedrijven	5,5	7,2	7,9
Gemiddelde index voor peil van bedrijfsvoering: bedrijven < 10 ha	3,9	3,9	4,1
bedrijven ≥ 10 ha	4,8	4,7	4,0
alle bedrijven	4,0	4,2	4,1

Hier moet op het verschil tussen arbeidsaanbod en arbeidsbezetting worden gewezen: deze arbeidsaanbodklassen laten nog een grote variatie in de arbeidsbezetting toe. Welke combinatie van samenwerken het beste resultaat oplevert is nog niet te zeggen. Wel mag de conclusie uit deze tabel luiden dat op twee-v.a.k.-bedrijven een betere arbeidsproduktiviteit wordt bereikt dan op één-v.a.k.-bedrijven. De één-v.a.k.-bedrijven hebben weliswaar een intensiever bouwplan, doch zijn gemiddeld kleiner in oppervlakte. Men heeft niet voldoende kunnen intensiveren om op de kleinere oppervlakte toch een behoorlijk resultaat te verkrijgen.

Tabel 17 van het rapport geeft dezelfde gegevens doch gescheiden voor bedrijven met een hoog, dan wel laag arbeidseffect. Daaruit komt bovenstaande conclusie nog scherper naar voren.

Voor de drie arbeidseffectklassen (laag, gemiddeld en hoog) zijn een groot aantal kengetallen berekend. Deze getallen liggen ten grondslag aan de slotbeschouwing op blz. 50 van het rapport. Zie tabel XV-5.

Gezien de beperkingen verbonden aan het gebruik van de individuele arbeidseffectcijfers is afgezien van een wiskundige bewerking en zijn de onderzochte kengetallen eenvoudig rekenkundig gemiddeld voor de drie arbeidseffectgroepen (derhalve geen correlatieberekening, enz.).

Bijlage XVI

BIJLAGE BIJ HOOFDSTUK III F

De toestand van woning en huishouding

Bij het onderzoek naar de toestand van woning en huishouding moest een geheel nieuwe werkwijze worden ontworpen. Men zou hierbij twee wegen kunnen bewandelen. In de eerste plaats zou door middel van een enquête een groot aantal gegevens over huishouding en woning kunnen worden verzameld. Deze gegevens zouden dan per individueel bedrijf gebruikt kunnen worden door degenen die het voorlichtingswerk doen (de streekverbeteringscommissie).

Voor de voorbereiding van de ruilverkaveling en voor een globaal inzicht in de situatie als geheel zijn echter geen individuele gegevens nodig. Daarom is hier een poging gedaan door middel van enkele indices een aantal aspecten van woning en huishouding te typeren.

De vraagstelling bij de enquête was helaas niet volledig afgestemd op deze opzet. Ten gevolge hiervan bleek het slechts mogelijk een drietal begrippen te onderscheiden. Voor elk dezer begrippen werd een index berekend. In het navolgende zullen de te bespreken aspecten van woning en huishouding worden genoemd:

1. de gezinsruimte;
2. de huishoudruimte;
3. de huishoudelijke outillage.

De eerste twee aspecten kunnen worden samengevat in het begrip: ruimte in de woning.

Bij het opstellen van de index voor de ruimte in de woning is uitgegaan van de eisen, die men aan de woning mag stellen zowel met het oog op de gezinsruimte als de ruimte nodig voor het voeren van de huishouding. In de woning kan men namelijk onderscheiden:

1. gezinsruimte (woonruimte, slaapruimte, ruimte voor sanitaire voorzieningen);
2. huishoudruimte (ruimte om te koken e.d., ruimte om de gezinswas te doen).

De gezinsruimte werd iets hoger gewaardeerd dan de huishoudruimte; bij de gezinsruimte zijn namelijk alle gezinsleden direct betrokken. Ruimte voor berging van voorraden e.d. moest helaas wegens gebrek aan gegevens buiten beschouwing blijven.

Bij het opstellen van de index voor de outillage is uitgegaan van de outillage, die aan de huidige normen voor tijds- en arbeidsbesteding voldoet.

Uitdrukkelijk moet worden vermeld dat de indices slechts een indicatie geven van de aanwezige woonruimte en de huishoudelijke outillage. Over de kwaliteit van de vertrekken (b.v. afmetingen) en de ligging van de vertrekken ten opzichte van elkaar zijn geen gegevens bekend. De indices geven hierover dan ook geen enkele informatie. Ook de kwaliteit van de bewoning en de gebruikswijze van de huishoudelijke outillage blijven buiten beschouwing.

Index voor de gezinsruimte

1. Woonruimte:

woon- en/of mooie kamer aanwezig (voldoende)	9
alleen woonkeuken aanwezig (matig)	5
geen woon- en/of mooie kamer noch woonkeuken aanwezig (onvoldoende)	1

2. Slaapruimte:

voldoende) zie toelichting (	9
onvoldoende) zie toelichting (	1

3. Ruimte voor sanitaire voorzieningen

w.c. binnenshuis + bad/douche aanw. (voldoende)	7
w.c. binnenshuis, geen bad/douche aanw. (matig)	4
w.c. buitenshuis + bad/douche aanw. (matig)	
w.c. buitenshuis, geen bad/douche aanw. (onvold.)	2

De maximaal te bereiken score is 25 (hetgeen wil zeggen dat aan de norm is voldaan); minimaal is de score 4.

De score voor de slaapruimte werd in een schaal van 9 tot 1 als volgt berekend. Het aantal slaapkamers dat aanwezig was is betrokken op het aantal, dat volgens de norm voor het desbetreffende gezin aanwezig zou moeten zijn, waarna met 9 is vermenigvuldigd. Het aantal slaapkamers dat volgens de norm aanwezig moet zijn is afhankelijk van de gezinssamenstelling:

a. voor de ouders of het echtpaar	1 slaapkamer
b. voor 3 kinderen jonger dan 10 jaar	1 slaapkamer
c. voor 2 kinderen tussen 10 en 18 jaar van hetzelfde geslacht	1 slaapkamer
d. voor 1 kind ouder dan 18 jaar	1 slaapkamer
e. voor elk inwonend familielid, inwonend echtpaar of inwonende arbeidskracht	1 slaapkamer.

Is het leeftijdsverschil tussen 2 kinderen van hetzelfde geslacht, behorend tot de categorieën b en c drie jaar of minder, dan kunnen deze volgens de norm met één slaapkamer volstaan. Voor elk geënquêteerd gezin is afzonderlijk berekend

hoeveel slaapkamers er volgens de norm moesten zijn. Stel dit zouden er drie zijn in een bepaald geval. Er waren twee slaapkamers aanwezig. De score voor de slaapruimte is dan 2/3 x 9 = 6. In voorkomende gevallen is steeds naar beneden op een heel getal afgerond.

Index voor de huishoudruimte

1. Kookruimte:

werk-, eet- of woonkeuken aanwezig (voldoende)	6
alleen bijkeuken aanwezig (matig)	4
geen woon-, werk-, eet- of bijkeuken aanwezig (onvoldoende)	2

2. Ruimte voor de gezinswas

ruimte binnenshuis in de woning (voldoende)	6
ruimte binnenshuis in bedrijfsgedeelte (matig)	4
ruimte buitenshuis (onvoldoende)	2

De maximaal te bereiken score is 12 (d.w.z. aan de norm is voldaan); minimaal is de score 4.

Index voor de ruimte in de woning

Deze index is de som van de index voor gezinsruimte en ruimte in de woning. De maximaal te bereiken score is 37; minimaal is de score 8.

Index voor de huishoudelijke outillage

Daar de score, die voor de huishoudelijke outillage behaald kan worden afhankelijk is van het al of niet bezitten van waterleiding en/of elektriciteit zijn de geënquêteerden in drie groepen ingedeeld. Voor elke groep is een afzonderlijke index samengesteld. Deze groepen zijn:
I woningen met elektriciteit en waterleiding;
II woningen met alleen elektriciteit;
III woningen zonder elektriciteit en waterleiding.
(Woningen met alleen waterleiding kwamen niet voor.) De index voor de geënquêteerden uit groep I omvat:

1. Outillage om te koken
   (flessen)gasstel of -fornuis of elektrisch fornuis of elektrisch komfoor (voldoende) 4
   geen van deze apparaten (onvoldoende) 2

2. Warmwatervoorziening
   elektrische boiler of (flessen)gasgeiser (voldoende) 4
   dompelaar of industriebrander (matig) 3
   geen van deze apparaten (onvoldoende) 2

3. Wasmachine
   mechanisch aangedreven wasmachine (voldoende) 4
   handwasmachine (matig) 3
   geen wasmachine (onvoldoende) 2

4. Wringer of centrifuge
   elektrische wringer of centrifuge (voldoende) 4
   handwringer (matig) 3
   geen van deze apparaten (onvoldoende) 2

5. Naaimachine
   elektrische naaimachine (voldoende) 4
   hand- of trapnaaimachine (matig) 3
   geen naaimachine (onvoldoende) 2

6. Strijkijzer
   elektrisch strijkijzer (voldoende) 4
   kachel- of gasstrijkijzer (matig) 3
   geen strijkijzer (onvoldoende) 2

7. Stofzuiger
   stofzuiger (voldoende) 4
   geen stofzuiger (onvoldoende) 2

Maximaal te behalen score is 28; minimaal 14. De index voor de geënquêteerden uit groep II is gelijk aan die voor groep I, alleen de boiler of gasgeiser wordt weggelaten. De maximale score is dus 27, de minimale blijft 14.

In de index voor de geënquêteerden uit groep III zijn alle elektrische apparaten vervallen alsmede de boiler of gasgeiser. De maximaal te behalen score is hier derhalve 21. De minimale score is 14.

Voor het toetsen van de ontworpen indices zijn geen mogelijkheden gevonden. Nader onderzoek zal moeten uitwijzen of met deze methode verder gewerkt kan worden.

De met de aldus samengestelde indices uitgevoerde berekeningen zijn in tabel 19 op blz. 54 van het rapport samengevat. De spreiding rondom de gemiddelden was zeer groot (zie tabel XVI-1).

Tabel XVI-1

WONINGEN EN HUISHOUDINGEN DIE AAN DE NORM VOLDOEN

	% woningen en huishoudingen met een max.score						
	gezins-ruimte	huis-houd-ruimte	ruimte in de woning	huish.outillage			Aantal geënquêteerden
				met el. en w.	alleen met el.	zonder el. en w.	
Opende	2	14	2	-	2	11	188
Doezum	4	14	1	-	-	4	73
Lutjegast/ Grootegast	2	25	1	-	2	3	105
Zijlroe	3	17	1	-	1	7	366

Het gebrek aan slaapruimte was oorzaak van het lage percentage gevallen, dat aan de norm voor gezinsruimte voldeed. De ruimte voor het doen van de gezinswas ontbrak ook in vele gevallen. Daardoor voldeden zo weinig woningen aan de norm voor de huishoudruimte.

Er bleek enige overeenstemming te bestaan tussen de behaalde scores voor de ruimte in de woning en het oordeel van de enquêteur over de bewoonbaarheid van de woningen. Dit laatste was uiteraard een lekenoordeel gebaseerd op een korte indruk tijdens de enquête (zie tabel XVI-2). De enquêteurs hebben ook een oordeel gegeven over de wijze van bewoning. Hoewel de eigenschappen van de huisvrouw hierbij een grote rol spelen kan een ruime behuizing een nette woning bevorderen en een kleine behuizing een slordige. Een aanwijzing voor de juistheid van deze stelling leverden de in tabel XVI-2 weergegeven cijfers.

Tabel XVI-2

HET OORDEEL VAN DE ENQUETEUR OVER DE BEWOONBAARHEID EN DE WIJZE VAN BEWONING

-	Gezins-ruimte (rek.gemidd.)	Huishoud-ruimte (rek.gemidd.)	Ruimte in de woning (rek.gemidd.)	Aantal geënquêteerden
Bewoonbaarheid: goed	19	10	29	171
matig	16	9	25	126
slecht	15	9	23	63
Wijze van bewoning: netjes	18	10	29	266
matig	16	9	25	77
slordig	15	9	23	18

In de index voor de ruimte in de woning is met de gezinsgrootte reeds rekening gehouden, daar de normwoning voor gezinnen van verschillende grootte niet gelijk is. Niettemin is gebleken dat de score voor de gezinsruimte voor de grotere gezinnen iets lager ligt dan voor de kleinere. De slaapruimte is doorgaans onvoldoende. De ruimte in de woning bleek op bedrijven van uiteenlopende oppervlakte gemiddeld weinig verschillen te vertonen.

Merkwaardig genoeg bleek er ook weinig verschil in de score voor de ruimte in de woning en de ouderdom van de woning te bestaan. De woningen, die na 1920 verbouwd zijn, hadden een iets hogere index voor de gezinsruimte. Dit wordt verklaard, doordat de verbouwingen voornamelijk ten doel hadden de slaapruimte te vergroten.

Een interessante samenhang bestond er tussen de score voor de ruimte in de woning en de waarde van de woning (dit laatste gegeven is beschikbaar voor een aantal geënquêteerden dank zij de medewerking van de Rijksconsulent voor Grond- en Pachtzaken, zie bijlage XVII). In tabel XVI-3 zijn de gevonden cijfers vermeld.

Tabel XVI-3

WAARDE VAN DE WONING EN RUIMTE IN DE WONING

Waarde van de woning	Index ruimte in de woning (rek.gem.)	Aantal geënquêteerden
< 2500 gld	24	21
2500-5000 gld	26	59
5000-7500 gld	29	19
≥ 7500 gld	32	7

Men denkt bij de interpretatie van de index voor huishoudelijke outillage in eerste instantie aan bepaalde eigenschappen van de huisvrouw, zoals leeftijd, opleiding en lidmaatschap van een plattelandsvrouwenorganisatie. Er bleek echter geen duidelijk verband te bestaan tussen deze kenmerken van de huisvrouw en de index voor de huishoudelijke outillage. Er zal tussen deze aspecten ongetwijfeld een bepaalde samenhang bestaan,doch met de hier gevolgde meetmethode is deze niet aan het licht te brengen. Het leek voor de hand te liggen een zekere correlatie te verwachten tussen de (materiele) welstand en de score voor de huishoudelijke outillage. Dit eerste begrip is echter moeilijk te meten. In tabel XVI-4 is een tweetal indicaties voor de welstand in verband ge-

bracht met de score voor de outillage, namelijk het percentage eigen vermogen en de grootte van het bedrijf in ha. De samenhang is echter niet duidelijk. Wel is er een verschil te constateren tussen de beroepsgroep D en de overige groepen. De huishoudelijke outillage van de geënquêteerden uit groep D is minder.

Tabel XVI-4

INDEX VOOR HUISHOUDELIJKE OUTILLAGE

		Score huishoud. outill. (rek. gemidd.)			Aantal geënquêteerden
		woningen met el. en waterleiding	woningen alleen met el.	woningen zonder waterl. en elektr.	
% eigen vermogen van het balanstotaal (alleen voor beroepsgroepen A en B)	100	21	20	16	74
	90 - 100	21	20	17	22
	80 - 90	21	21	17	24
	70 - 80	-	21	17	19
	< 70	21	21	18	24
Oppervlakte in ha (alle beroepsgr.)	< 10	20	20	17	259
	10 - 20	22	21	17	74
	≥ 20	22	23	17	33
	A en B	21	21	17	255
	C	21	20	17	78
	D	19	19	15	33
Norm (= maximale score)		28	27	21	-

Woningverbetering

Tijdens de enquête is met een aantal mensen het vraagstuk van de slechte woningtoestanden besproken. Enkele vragen over dit onderwerp waren in de vragenlijst opgenomen. De bedoeling was alleen de bewoners van de slechte woningen (volgens opgave van het gemeentebestuur) hierbij te betrekken. Deze opzet is niet geheel geslaagd. Niettemin zijn naar aanleiding van deze vragen een aantal indrukken opgedaan, waarvan in het navolgende verslag wordt uitgebracht.

Slechte woningen komen vooral veel voor bij de C- en de D-bedrijven. Toch is er ook een respectabel aantal woningen van bedrijfshoofden op de A- en de B-bedrijven in slechte staat. Het betreft hier voornamelijk oude woningen, waarvan

het bedrijfsgedeelte ook oud is. Er komen echter nog vrij veel woningen op de lijst voor, die niet ouder zijn dan 25-34 jaar. Slechte woningen worden in verhouding iets meer bij eigenaren dan bij pachters aangetroffen.

Uit de beantwoording van de vragen blijkt, dat velen, wier huis op de lijst staat, toch wel tevreden zijn met hun woning. Dit verschijnsel doet zich vooral in de D-groep voor en in Lutjegast-Grootegast ook in de A- en de B-groepen. De meeste mensen stellen geen hoge eisen aan hun woning en vinden wat ze hebben nog goed genoeg. Het feit, dat het hier meestal eigendommen betreft, wat dus "vrij wonen" inhoudt, speelt hierbij een rol.

De bezwaren tegen de slechte woningen hadden in hoofdzaak betrekking op de slaapgelegenheden (bedsteden) en de ouderdom van de huizen. Dit laatste brengt vaak bezwaren mee zoals "vochtig", "lekke daken", "niet tochtvrij". Ook werd de woning nogal eens te klein geoordeeld of werd ontbreken van de nodige bergruimte genoemd.

Er is aan de bewoners van de slechte woningen gevraagd wat hun mening was over de nieuwbouw, waarbij dan gedoeld werd op de woningwetwoningen, die in Grootegast gebouwd zijn. Hierover waren de opinies zeer verdeeld; het varieerde van "mij krijgen ze nog niet met een stok in zoiets" tot "prachtwoningen". Talrijke ondervraagden vonden de huren voor dit soort woningen veel te hoog. Een bedrag van ongeveer vijf gulden per week werd redelijk geacht. Andere geopperde bezwaren waren: de weinige vrijheid in het dorp en het ontbreken van een grote tuin bij huis. Velen meenden dat het erf en de tuin bij een nieuw huis ongeveer 10-20 are groot moeten zijn. Het is moeilijk om uit de op deze vragen gegeven antwoorden gevolgtrekkingen te maken, omdat slechts weinigen op dit onderwerp zijn ingegaan. Een landbouwer kan de woning niet los van de bedrijfsgebouwen zien, dus voor het overgrote deel van de geënquêteerden deed de vraag over de woningwetwoningen weinig ter zake. Immers ook de meeste grondgebruikers op de C- en D-bedrijven voelen er niet voor om met het landbouwbedrijf op te houden.

De bekendheid met de mogelijkheden van overheidssubsidie bij nieuwbouw van woningen was nog lang niet overal doorgedrongen. Vooral veel C-bedrijfshoofden hadden hiervan nooit gehoord. De animo om hierop een beroep te doen was niet groot. In totaal heeft slechts een twintigtal geënquêteerden positief op deze vraag gereageerd. Daar bij deze antwoorden verder weinig commentaar is gegeven kan niet precies worden nagegaan, wat hiervan de reden is. Enkele malen werd opgemerkt dat de vele voorwaarden, waaraan dan moet worden voldaan, de bouw onnodig duur maken. Anderen wilden ook financiële hulp

bij het verbouwen van de bedrijfsgebouwen, omdat zij verbetering hiervan belangrijker vonden dan van de woning.

Aan mensen van 60 jaar en ouder is gevraagd naar hun oordeel over het wonen in een bejaardencentrum en over het gaan rentenieren in het dorp. Vooral voor het bejaardencentrum was de animo erg klein. Slechts één ondervraagde vond dit een mooie plaats om de oude dag door te brengen, terwijl een ander verzuchtte dat hij wel financieel gedwongen zou zijn om naar het "armenhuis" te gaan. Ook voor het "gaan rentenieren in het dorp" waren er maar weinig liefhebbers. Verschillenden zouden dit wel een mooie oplossing vinden ("beter dan inwonen"), als ze er de middelen maar voor hadden.

In het voorgaande werd vermeld dat de enquêteurs bij wijze van proef een oordeel over de bewoonbaarheid van de woningen hebben gegeven. In hiernavolgende tabel is aangegeven in hoeverre dit "lekenoordeel" overeenstemt met de beoordeling door het gemeentebestuur. Het blijkt dat er wel enige overeenstemming bestaat. De conclusie uit de proef moet echter toch zijn dat bij een enquête onvoldoende gelegenheid bestaat een behoorlijke indruk van de woningtoestanden te verkrijgen.

Tabel XVI-5

OORDEEL VAN DE ENQUÊTEURS OVER DE BEWOONBAARHEID IN VERBAND MET GEMEENTELIJK WONINGONDERZOEK

	Aantal geënquêteerden	Beoordeling gemeentelijk woningonderzoek									
		slechte woningen					overige woningen				
		aantal	oordeel enquêteur				aantal	oordeel enquêteur			
			goed	matig	slecht	geen		goed	matig	slecht	geen
A en B	296	73	10	33	29	1	223	134	74	10	5
C	82	40	3	15	21	1	42	25	14	3	-
D	44	21	4	6	11	-	23	13	8	1	1

Bijlage XVII

BIJLAGE BIJ HOOFDSTUK III G

De vermogenspositie

In eerste instantie zijn die gegevens verzameld, die nodig zijn om een globale balans (staat van bezittingen en schulden) op te stellen. Deze gegevens zijn per bedrijf afzonderlijk bewerkt. Wanneer omtrent een der balansposten van een bepaald bedrijf geen cijfers bekend waren of verkregen konden worden, moest derhalve dat bedrijf voor de verdere bewerking afvallen.

De gegevens voor de balansposten zijn uit drie bronnen afkomstig. Deze werkwijze heeft achteraf bezien het grote bezwaar meegebracht dat de nauwkeurigheid van de verschillende gegevens op één balans sterk uiteen kan lopen. De bronnen waren namelijk: de enquête voor wat betreft uitstaande gelden, spaargelden en schulden (hypotheken en andere leningen); de Rijksconsulent voor Grond- en Pachtzaken voor wat betreft de waardering van grond en gebouwen en tenslotte is de waarde van de uit de enquête bekende veestapel en de inventaris berekend met behulp van normen, die in gebruik zijn bij het L.E.I. In tabel XVII-1 is een overzicht gegeven van het aantal bedrijven dat in de berekeningen is betrokken. Zoals blijkt zijn door allerlei omstandigheden vrij veel bedrijven afgevallen.

Tabel XVII-1

BEDRIJVEN WAARVAN EEN BALANS IS OPGEMAAKT

	Aantal geënquêteerde A- en B-bedrijven (a)	Aantal bedrijven met balans (b)	b in % van a
Opende	150	99	66
Doezum	53	24	45
Lutjegast/Grootegast	93	40	43
1 - 5 ha	61	38	62
5 - 10 ha	111	65	59
10 - 15 ha	56	23	41
15 - 20 ha	31	17	55
20 - 25 ha	19	12	63
≥ 25 ha	18	8	44
Zijlroe	296	163	55

Tabel XVII-2

GEMIDDELDE BALANSEN VAN A- EN B-BEDRIJVEN

Opende 99 bedrijven			
a	19.890	f	505
b	11.754	g	2.274
c	2.080	h	586
d	1.215	j	701
e	420	y	31.293
x	35.359	x	35.359
y in % van x = 88			
ha=4662			

Doezum 24 bedrijven			
a	18.828	f	625
b	10.644	g	2.614
c	1.743	h	42
d	458	j	1.020
e	83	y	27.455
x	31.756	x	31.756
y in % van x = 91			
ha = 4802			

Lutjegast/Grootegast 40 bedrijven			
a	40.293	f	1.635
b	19.531	g	6.520
c	3.799	h	777
d	3.668	j	875
e	735	y	58.219
x	68.026	x	68.026
y in % van x = 86			
ha = 4655			

< 10 ha 103 bedrijven			
a	13.856	f	657
b	7.637	g	2.178
c	1.348	h	196
d	535	j	492
e	155	y	20.008
x	23.531	x	23.531
y in % van x = 85			
ha = 5108			

10-20 ha 40 bedrijven			
a	26.019	f	363
b	16.240	g	2.100
c	3.053	h	775
d	2.650	j	1.344
e	940	y	44.320
x	48.902	x	48.902
y in % van x = 91			
ha = 3794			

≥ 20 ha 20 bedrijven			
a	55.216	f	1.475
b	27.042	g	8.295
c	4.766	h	1.500
d	3.750	j	725
e	550	y	79.329
x	91.324	x	91.324
y in % van x = 87			
ha = 4255			

Alle grootteklassen 163 bedrijven			
a	21.912	f	685
b	12.128	g	2.909
c	2.186	h	498
d	1.448	j	729
e	396	y	33.249
x	38.070	x	38.070
y in % van x = 87			
ha = 4681			

Zuivere eigenaars 39 bedrijven			
a	32.614	f	805
b	8.664	g	4.782
c	1.234	h	103
d	1.326	j	585
e	487	y	38.050
x	44.325	x	44.325
y in % van x = 86			
ha = 7103			

Zuivere pachters 59 bedrijven			
a	2.292	f	271
b	13.425	g	316
c	2.648	h	508
d	1.758	j	436
e	424	y	19.016
x	20.547	x	20.547
y in % van x = 93			
ha = 2137			

a = waarde grond en gebouwen
b = waarde veestapel
c = waarde inventaris
d = tegoeden bij spaarinstellingen
e = beleggingen buiten het bedrijf
x = balanstotaal

f = hypotheek van familie
g = hypotheek van anderen
h = lening van familie
j = lening van anderen
y = vermogen
x = balanstotaal

y in % van x = eigen vermogen in % van het balanstotaal

ha = balanstotaal per ha = hoeveelheid kapitaal per ha

De belangrijkste reden van het ontbreken van gegevens wordt gevormd door het weigeren van antwoorden bij de "financiële rubriek" tijdens de enquête.

De representativiteit van het materiaal is hierdoor uiteraard vrij ernstig aangetast, zoals ook al blijkt uit de tabel XVII-1. Bovendien bestond de indruk dat vooral balansen zijn uitgevallen, waarop enige grote getallen hadden moeten prijken (schulden, maar ook bezittingen). Het is niet te beoordelen in hoeverre de verkregen resultaten hierdoor gecorrigeerd zouden moeten worden.

In tabel XVII-2 is een overzicht opgenomen van de gemiddelde balansen van een aantal groepen bedrijven.

Het kengetal voor het eigen vermogen is nog berekend voor groepen bedrijven die naar een aantal bijzondere aspecten zijn ingedeeld. Ook uit deze gegevens is echter slechts weinig concreet inzicht te putten.

Tabel XVII-3

EIGEN VERMOGEN

		Aantal A- en B-bedrijven	Eigen vermogen in % van balanstotaal
Aantal jaren dat het bedrijfshoofd reeds zelfstandig is	≥ 30 jr.	40	92
	29-10 jr.	78	86
	< 10 jr.	45	85
Bedrijf overgenomen			
van ouders		69	87
van vreemden		69	88
Ouderdom van de bedrijfsgebouwen	≥ 50 jr.	80	88
	25-49 jr.	72	87
	10-24 jr.	7	89
	< 10 jr.	4	78
Bedrijven waarvan een balans berekend is		163	87

Naarmate men langer boer is lijkt het percentage eigen vermogen iets toe te nemen. In welke mate dit verschijnsel, dat op zichzelf nogal voor de hand ligt, voorkomt is echter aan de hand van deze cijfers niet te beoordelen.

Bijlage XVIII

BIJLAGE BIJ HOOFDSTUK IV C.c

De animo voor bedrijfsvergroting

Tijdens de enquête is de animo voor bedrijfsvergroting in ruilverkavelingsverband gepeild. Daartoe zijn aan alle bedrijfshoofden met 4½ - 10 ha grond een aantal vragen over dit onderwerp gesteld.

De vragen over bedrijfsvergroting stonden op een bijlage, die niet met de vragenlijst aan de te enquêteren personen was toegezonden. Men kon dus niet van tevoren zijn gedachten hierover laten gaan. Dit gold althans in het begin van de enquête, want later bleek, dat praktisch overal bekend raakte wat er gevraagd werd. Toen begonnen ook geënquêteerden met minder dan 4½ ha grond zelf over bedrijfsvergroting te praten. Waar dit het geval was, zijn de desbetreffende antwoorden ook genoteerd en in deze bijlage verwerkt. Op deze bedrijven ging het initiatief dus van de boer uit.

Aan de uitkomsten van dit onderzoekje kan slechts een beperkte waarde worden toegekend. Van tevoren was over vergroting en over verplaatsing van bedrijven in het gebied nog praktisch niet gesproken en voor velen is de ruilverkaveling nog weinig concreet. In het beperkte kader van de enquête konden ook onmogelijk alle kanten van dit moeilijke onderwerp worden belicht.

Het is zeer de vraag of de geënquêteerden wel voldoende hebben beseft wat een vergroting van het bedrijf met bijvoorbeeld 5 ha of het betrekken van een nieuwe boerderij elders in het gebied inhoudt. Velen zullen in hun gedachten niet verder gekomen zijn dan: "Het zou wel mooi zijn er een paar hectaren bij te hebben" zonder aan bijvoorbeeld de investeringen, die het een en ander zullen vergen (meer vee, werktuigen, enz.) voldoende aandacht te besteden. Bovendien is het wel zeker dat over enige jaren als met de uitvoering zal worden begonnen, de meningen heel anders zullen liggen.

In tabel XVIII-1 wordt een overzicht gegeven van het aantal grondgebruikers, dat bedrijfsvergroting wenst.

Tabel XVIII-1

BEDRIJFSVERGROTING

		Grondgebruikers met bedrijven van			
		1-4½ ha		4½-10 ha	
		aantal	aantal dat bedrijfs-vergroting wenst	aantal	aantal dat bedrijfs-vergroting wenst
Opende	A en B	30	12	64	47
	C	38	7	6	5
	D	26	-	3	2
Doezum	A en B	9	2	20	15
	C	15	6	4	4
	D	7	1	2	-
Lutjegast/ Grootegast	A en B	12	2	37	25
	C	16	5	3	1
	D	4	-	2	-
Zijlroe	A en B	51	16	121	87
	C	69	18	13	10
	D	37	1	7	2

Behalve in de D-groep bestaat er een behoorlijke belangstelling voor bedrijfsvergroting. Er zijn enige oudere bedrijfshoofden onder, die voor zichzelf geen vergroting meer wensen, maar gaarne hun zoon een wat groter bedrijf over zouden doen. Een vrij groot aantal bedrijfshoofden in de C-groep zou gaarne wat meer land willen hebben om een volledig bestaan in het landbouwbedrijf te hebben.

Grafiek XVIII-1 geeft een overzicht van de gewenste bedrijfsgrootte. De voorkeur gaat uit naar bedrijven van 8, 10 of 12 ha (zie de stippellijnen). In de groep met bedrijven beneden 4½ ha gaan de wensen meestal niet verder dan 8 ha. Dat deze vragen met een zekere werkelijkheidszin beantwoord zijn, blijkt wel uit het feit, dat de meest gewenste vergrotingen tussen 2 en 5 ha liggen. Er werden geen wensen geuit die onmogelijk te realiseren zijn.

Er is aan de bedrijfshoofden die wel wilden vergroten gevraagd of zij hun huidige werktuigeninventaris voldoende achten voor het vergrote bedrijf. In de grootteklasse van 4½-10 ha antwoordde iets minder dan de helft in de A- en B-

groepen hierop bevestigend, in de C-groep 40%. Anderen verwachtten, dat zij vooral meer hooibouwwerktuigen zouden moeten aanschaffen. Ook werd in dit verband enige malen een melkmachine genoemd. Ruim de helft van de bedrijfshoofden, die voor bedrijfsvergroting voelden, was er ook van overtuigd dat hun huidige bedrijfsgebouwen voldoende groot zouden zijn. Waar dit niet het geval was zouden de uitbreidingen vooral neerkomen op vergroting van de veestallen en van de tasruimte. Hieruit blijkt wel, dat voor velen bedrijfsvergroting financiële consequenties zou hebben. En zoals al is opgemerkt, het is de vraag of allen zich daarvan voldoende bewust zijn geweest bij de beantwoording van dit gedeelte van de vragen.

In tabel XVIII-2 wordt een overzicht gegeven van de verplaatsingswensen binnen de grenzen van het blok.

Tabel XVIII-2

BEDRIJFSVERPLAATSING BINNEN HET BLOK

		Aantal bedrijfshoofden met 4½-10 ha grond, dat bedrijfsvergroting wenst			
		totaal	en dat wil gaan: naar nieuwe boerderij elders in het blok	en dat wil gaan: naar een andere boerderij in naaste omgeving	en dat geen verplaatsing wenst
Opende	A en B	47	31	5	11
	C	5	4	1	-
	D	2	2	-	-
Doezum	A en B	15	10	1	4
	C	4	3	-	1
	D	-	-	-	-
Lutjegast/ Grootegast	A en B	25	14	1	10
	C	1	1	-	-
	D	-	-	-	-
Zijlroe	A en B	87	55	7	25
	C	10	8	1	1
	D	2	2	-	-

In Lutjegast/Grootegast is de animo voor verplaatsing iets kleiner dan in de andere delen van het blok. Overigens zijn er blijkbaar liefhebbers genoeg voor een nieuwe boerderij. Maar ook hierbij geldt dat het de vraag is of men zich van de financiële consequenties, die bedrijfsverplaatsing meebrengt, wel voldoende bewust is.

Er blijkt ook enige belangstelling voor verplaatsing naar de nieuwe polders te bestaan. Enkele geënquêteerden gaven uit zichzelf te kennen wel voor een bedrijf in de Noordoostpolder of in een andere polder te voelen.

GRAFIEK 18-1

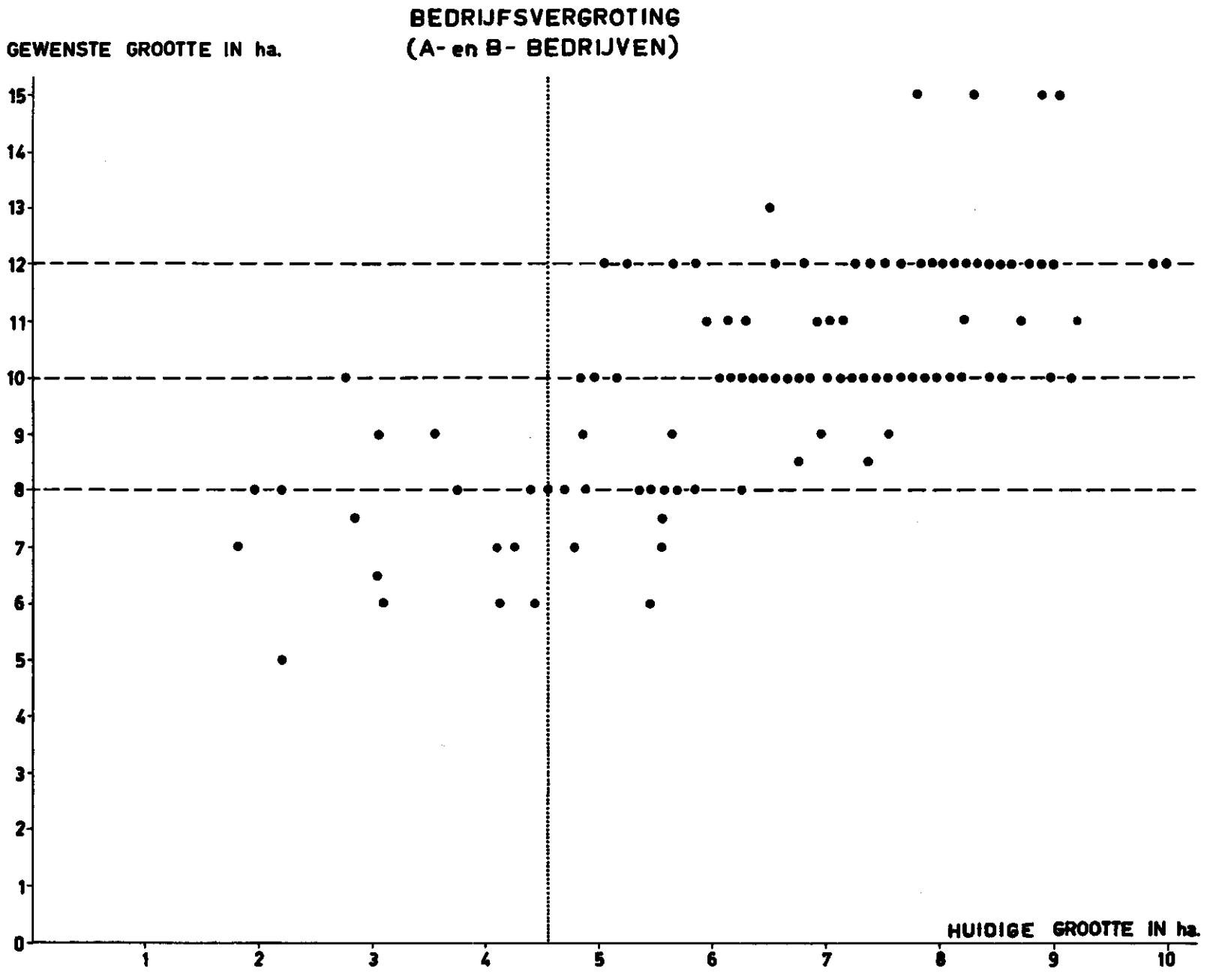
BEDRIJFSVERGROTING
(A- en B- BEDRIJVEN)
GEWENSTE GROOTTE IN ha.
HUIDIGE GROOTTE IN ha.
0
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15

Bijlage XIX

BIJLAGE BIJ HOOFDSTUK IV C.c

De opstelling van elf bedrijfsmodellen

Door de vijf variabele grootheden (de kwaliteit van de bedrijfsleiding, de hoeveelheid geïnvesteerd kapitaal, de hoeveelheid beschikbare arbeidskracht, het produktieplan en de oppervlakte grond) vast te leggen wordt een bedrijfsmodel volledig beschreven. Op blz. 70 van het rapport werd gesteld, dat het mogelijk is de grootte van de laatstgenoemde variabele te berekenen uitgaande van de vastgelegde vier eerstgenoemde, wanneer de arbeidsbehoefte per ha gegeven is. Voor de arbeidsbehoefte per ha, die bij de opstelling van de elf bedrijfsmodellen als omrekeningsfactor is gehanteerd, zijn normen gebruikt. Deze zijn ontleend aan het L.E.I.-kostprijsrapport voor melk (No. 282, bijlage I) van de Friese weidebedrijven. Dit impliceert dat het niveau, waarop de vier eerstgenoemde variabelen zijn vastgelegd, te vergelijken is met dat van Friese weidebedrijven. Dit niveau ligt hoger dan voor de gemengde bedrijven op het zand. Men kan dus stellen dat de Friese weidebedrijven ten voorbeeld gesteld zijn aan de gevormde bedrijfsmodellen. Wanneer bedrijven volgens het bedrijfsmodel gerealiseerd worden na de ruilverkaveling in Zijlroe, zullen dit bedrijven zijn die te vergelijken zijn met de huidige bedrijven in Friesland. De grote verschillen liggen vooral op het terrein van de arbeidsaanwending, de mechanisatiegraad en de gebouwenoutillage. Deze factoren zijn van invloed op de hoogte van de arbeidsbehoeftenormen. De volgende normen zijn gebruikt:

		uren per ha/stuk
grasland:	bemesten en verzorgen	70
	hooien	50
	inkuilen	50
	gras drogen	25
	vers vervoederen	100
bouwland:	granen	215
	aardappelen	575
	voederbieten	725
melkkoeien (met melkmachine)		150
zeugen met biggen		74
mestvarkens		24
kippen (incl. opfok)		3,7
werkpaarden		100
schapen		10

De modellen zijn berekend met een arbeidsaanbod van 2 v.a.k. Het jaarlijkse arbeidsaanbod van 1 v.a.k. op Friese weidebedrijven kan gesteld worden op 3200 uren. De arbeidsbehoeftenormen zijn dus nagenoeg gelijk te stellen met werkelijke werkuren. Dit betekende, dat elk model een totale arbeidsbehoefte van ± 6400 uren moest hebben.

De omrekening van 6400 uren in een bepaalde oppervlakte en een bepaalde veebezetting had plaats met behulp van vorengenoemde normen. De onderlinge verhouding van de arbeidsbehoefte voor de verschillende onderdelen van het produktieplan zoals die in de bestaande bedrijfstypevarianten werd gevonden fungeerde daarbij als verdeelsleutel. Dit betekende derhalve dat de bestaande bedrijfstypevarianten wat betreft veebezetting, verhouding tussen bouwland en grasland en relatieve betekenis van varkens en kippen in de bedrijfsmodellen gehandhaafd bleven.

De verschillen tussen de varianten zijn zo groot dat het verantwoord leek niet méér varianten tot een model om te rekenen. Met andere woorden: een bedrijf met bijvoorbeeld een verhouding tussen bouwland en grasland van 1 : 1 is in dit gebied niet reëel, ook niet na de ruilverkaveling en dus heeft het geen zin hiervan een model te berekenen.

Het resultaat van de modelberekeningen is in tabel XIX-1 volledig weergegeven. Ter illustratie van de betekenis, die aan het gebruik van de Friese arbeidsbehoeftenormen moet worden toegekend, is voor elk model het arbeidseffect in uren per v.a.k. op twee wijzen berekend. In de eerste plaats met de normen van de Friese weidebedrijven. Deze arbeidseffecten liggen dus, zoals de bedoeling was, alle rondom 3200 uren per v.a.k. In de tweede plaats zijn voor de bedrijfsmodellen arbeidseffectcijfers berekend met behulp van de normen, die in het rapport gebruikt zijn (zie bijlage XV). Het arbeidseffectcijfer met deze normen ligt van 17 tot 26% boven datgene, berekend met de normen voor het Friese weidebedrijf. Door deze scherper gestelde normen in de bedrijfsmodellen toe te passen wordt dus aangenomen, dat de bedrijven na de ruilverkaveling 17 à 26% "efficiënter" gaan werken ten gevolge van verhoogde mechanisatie, verbeterde gebouwen, enz.

De tabel laat eveneens een vergelijking toe tussen de thans bestaande bedrijven (ingedeeld naar bedrijfstypevarianten) en de voorgestelde modellen. Het blijkt dat de modellen een oppervlaktevergroting ten opzichte van de bestaande bedrijven te zien geven, variërend van 33% tot 180%. Deze verschillen zijn vooral toe te schrijven aan verschillen in

Tabel XIX-1

BEDRIJFSMODELLEN VAN TWEEMANSBEDRIJVEN

Bedrijfs-type-variant	Oppervlakte in ha			Aantal							Bouwland in % van cult.gr.	% grasland gemaaid
	grasland +kunstw.	bouwland	cultuur-grond	melk-koeien	mest-varkens	fok-zeugen	leg-hennen	werk-paarden	schapen	klein-vee 1)		
chl	9,52	1,98	11,50	17	21	2	250	1	-	21,5	17	128
chm	13,44	2,69	16,13	21	2	1	65	1	1	4,9	17	118
cgl	12,48	2,56	14,04	16	12	2	275	1	-	19,8	18	105
cgm	16,60	2,76	19,36	20	3	1	30	1	-	3,5	14	104
cfm	19,08	3,45	22,53	18	1	1	30	1	1	2,8	15	95
dhl	11,60	0,11	11,71	20	9	3	330	1	1	23,5	1	116
dhm	15,36	0,49	15,85	24	2	1	60	1	1	4,7	3	128
dgl	14,94	0,25	15,19	18	15	3	275	1	1	21,8	2	120
dgm	18,63	0,55	19,18	23	2	1	40	1	3	3,7	3	114
dfl	18,19	0,28	18,47	17	13	4	175	1	2	17,1	2	107
dfm	21,60	0,67	22,27	20	2	1	45	1	5	3,9	3	100

Bedrijfs-type-variant	Aantal per 100 ha cultuurgrond					Aantal melkk. p.100 ha gr.l.+k.w.	Arbeidseffect in st.u./v.a.k.		Oude in % van nieuwe norm	Bestaande bedrijven					
	mest-varkens	fok-zeugen	leg-hennen	klein-vee 1)	melk-koeien		nieuwe normen	oude normen		aantal	gemidd. grootte in ha	arbeids-aanbod p.bedr.	arbeids-eff. in st.u/v.a.k.	vergroting van opp.vl. in ha	vergroting van opp.vl. in %
chl	183	17	2174	187	148	179	3177	3725	117	13	4,11	1,30	2351	7,39	180
chm	12	6	403	30	130	156	3201	3911	122	26	8,78	1,61	2955	7,35	84
cgl	85	14	1959	141	114	128	3207	3773	118	8	9,14	1,84	2832	4,90	54
cgm	15	5	155	18	103	120	3187	3885	122	22	14,54	1,91	3460	4,82	33
cfm	4	4	133	12	80	94	3207	3857	121	15	13,46	1,95	2726	9,07	67
dhl	77	26	2818	192	171	172	3153	3783	120	20	4,19	1,16	2712	7,52	179
dhm	13	6	379	29	151	156	3169	3999	126	52	7,83	1,45	3151	8,02	102
dgl	99	20	1810	144	118	120	3253	3911	120	19	6,38	1,35	2818	8,81	138
dgm	10	5	209	19	120	123	3227	4046	125	56	11,39	1,74	3102	7,79	68
dfl	70	22	974	93	92	93	3165	3806	120	7	8,65	1,35	2949	9,82	114
dfm	9	4	202	18	90	93	3143	3871	123	43	12,35	1,52	3248	9,92	80

1) 1 st. kleinvee = 1 fokzeug = 3 mestvarkens = 20 kippen.

het gemiddelde arbeidsaanbod op de bestaande bedrijven alsmede aan verschillen in arbeidseffect. In de nieuwe modellen zijn deze grootheden immers alle gelijk.

De beoordeling van de bruikbaarheid van de gegeven bedrijfsmodellen voor het bedrijfsvergrotingsplan laten wij gaarne aan anderen over. Wel moet er nog op worden gewezen dat in deze modellen zeker niet de maximale arbeidsrationalisatie en oppervlaktevergroting is ingebouwd. Zo zijn de bedrijfsmodellen alle nog met een werkpaard uitgerust gedacht. Invoering van een trekker zou een arbeidsbesparing opleveren, die, zo deze voor vergroting van de veestapel en de oppervlakte grond zou worden aangewend, ± 2 koeien en ± 2 ha zou schelen. Er is overigens ook geen rekening gehouden met de allernieuwste technieken op veehouderijgebied die arbeidsbesparende en dus bedrijfsvergrotende tendenzen hebben (bijvoorbeeld doorloopmelkstal). De rechtstreekse arbeidsbesparende gevolgen van de ruilverkaveling zijn eveneens niet expliciet aangebracht, doch verdisconteerd in de toepassing van de arbeidsnormen voor het Friese weidebedrijf. Mogelijk zullen een zeer sterke kavelconcentratie en ontsluitingsverbetering nog een extra arbeidsbesparing kunnen opleveren.

De modellen mogen niet als starre aanwijzingen worden opgevat. Het is mogelijk door een betrekkelijk kleine verschuiving in het produktieplan van het ene model in het andere te "stappen" (vergelijk bijvoorbeeld cgm met dgl: méér varkens en kippen en iets minder bouwland; de totale oppervlakte verschilt ± 4 ha). De bedoeling van de bedrijfsmodellen is vooral om aan te tonen, dat door een doelgerichte aanpassing van het produktieplan bij een bepaalde bedrijfsgrootte toch een redelijk bedrijf kan worden opgezet. Deze aanpassing moet de boer kunnen uitvoeren. Adviezen op bedrijfseconomisch en arbeidstechnisch terrein van de landbouwvoorlichtingsdienst zullen daarbij van groot nut kunnen zijn.

Bijlage XX

RESULTATEN VAN EEN UITGEVOERDE FACTORANALYSE
(door dr. ir. G.Hamming)

Bij het onderzoek zijn per bedrijf een groot aantal gegevens verzameld. Het was daardoor mogelijk een betrekkelijk groot aantal kengetallen per bedrijf te berekenen. Verscheidene van deze kengetallen zijn in het rapport op tal van plaatsen als klasse-indelingsmaatstaf gebruikt (bedrijfsgrootte (oppervlakte), arbeidseffect, arbeidsbehoefte voor varkens en kippen, leeftijd van de boer, enz.).

Met de methode der factoranalyse is het mogelijk talrijke samenhangen tussen dergelijke bedrijfskengetallen op te sporen, te onderscheiden en in zekere zin te kwantificeren. Een speciaal voordeel van deze methode is, dat meer dan twee kengetallen tegelijkertijd in hun samenhang kunnen worden beoordeeld. Er behoeft hier uiteraard niet op de theoretische achtergronden van deze methode te worden ingegaan.

Een aantal kengetallen, waarvan vermoed werd dat zij in onderlinge samenhang de belangrijkste verschillen tussen de bedrijven zouden belichten, zijn aan een factoranalyse onderworpen. De resultaten daarvan zijn in tabel XX-1 weergegeven.

Tabel XX-1 bevat zeven cijferkolommen, genummerd van 1 t/m 7. Iedere kolom geeft een complex van samenhangen weer, dat wil zeggen één variatiemogelijkheid of bewegingspatroon, dat zich in een aantal variabelen uit. Even belangrijk is dan dat dit bewegingspatroon zich in een aantal andere variabelen niet uit. Een nadere bespreking van de verschillende kolommen zal dit duidelijker maken.

Wij richten onze aandacht eerst op kolom 1; deze kolom laat een variatiepatroon zien, waarbij het arbeidseffect in sterke mate is betrokken. Tegelijk met het arbeidseffect bewegen een aantal andere variabelen op en neer, namelijk arbeidsbezetting (ha per v.a.k.), eigen arbeid per ha, bedrijfsoppervlakte en aantal standaarduren per bedrijf. In zwakke mate schommelen ook de leeftijd van de boer en het gevolgde onderwijs mee.

Het is niet voldoende, te zien welke variabelen zich in onderlinge samenhang op en neer bewegen; wij moeten ook nog letten op de bewegingsrichting. Wanneer de variabelen met een plusteken groter worden, dan worden de variabelen met een minteken kleiner, voor zover zij variëren volgens het besproken bewegingspatroon.

Tabel XX-1

BINDINGSPERCENTAGES AAN ZEVEN BEWEGINGSPATRONEN

Kengetal	Bindingspercentage							Som
	1	2	3	4	5	6	7	
1. arbeidseffect	85+	13+	.	.	.	.	.	98
2. aantal st.u. per ha	.	79-	.	.	.	6+	4-	89
3. aantal ha per v.a.k.	48+	46+	.	.	.	.	.	94
4. meewerkende gezinsleden in v.a.k. per ha	22-	56-	.	.	.	3+	.	81
5. meewerkende gezinsleden in v.a.k. per bedrijf	.	.	88+	.	.	.	.	88
6. gezins-v.a.k. per totale v.a.k.	.	28-	.	49-	5-	.	.	82
7. bedrijfsgrootte in ha	21+	50+	21+	3+	2+	.	.	97
8. aantal st.u. per bedrijf (b.st.u.)	32+	18+	27+	14+	5+	.	.	96
9. st.u. akkerbouw in % van b.st.u.	.	.	.	.	88+	.	.	88
10. st.u. varkens en kippen in % van b.st.u.	.	18-	.	.	.	79+	.	97
11. st.u. grasland per st.u. rundvee	.	10+	.	.	.	.	83+	93
12. ha gemaaid per koe	.	.	.	.	.	.	66+	66
13. st.u. grasland in % van b.st.u.	.	17+	.	.	10-	15-	55+	97
14. st.u. rundvee in % b.st.u.	.	.	.	.	30-	31-	32-	93
15. st.u. melkkoeien per st.u. rundvee	.	4+	.	.	.	.	3-	7
16. onderwijs van de boer	6+	.	9+	.	.	.	.	15
17. leeftijd van de boer	6-	.	4+	.	.	.	.	10

Tenslotte moeten wij erop letten welke variabelen aan de besproken beweging niet meedoen. Deze variabelen zijn in de kolommen door een punt aangegeven. Kolom 1 laat dus zien, dat er een gemeenschappelijke beweging mogelijk is in arbeidseffect, arbeidsbezetting en bedrijfsgrootte bij gelijkblijvende intensiteit van het grondgebruik, gelijkblijvend aanbod van eigen arbeidskrachten en gelijkblijvende verhoudingen tussen de produktierichtingen.

Een gemeenschappelijke beweging wordt natuurlijk ergens door veroorzaakt. In ons geval zal het arbeidseffect wel het gevolg zijn van de arbeidsbezetting; de arbeidsbezetting wordt in kolom 1 weer veroorzaakt door de bedrijfsoppervlakte. Zo zien wij in een kolom een gehele oorzakenketen: bedrijfsoppervlakte ⟶ arbeidsbezetting ⟶ arbeidseffect. Deze oorzakenketen realiseert zich onder de genoemde nevenvoorwaarden. Een grotere bedrijfsoppervlakte leidt tot een minder dichte arbeidsbezetting, omdat het arbeidsaanbod per bedrijf gelijk blijft; een minder dichte arbeidsbezetting leidt tot een beter arbeidseffect, omdat de intensiteit van het grondgebruik niet verandert in kolom 1.

Kolom 1 laat dus de mogelijkheid zien, dat het aantal ha per v.a.k. toeneemt, terwijl de intensiteit van het grondgebruik op een gegeven niveau gehandhaafd blijft; dit leidt tot een gunstiger arbeidseffect. Kolom 2 laat een andere mogelijkheid zien: Het is mogelijk dat veranderingen in de arbeidsbezetting grotendeels gecompenseerd worden door wijzigingen in de intensiteit van het grondgebruik. Een dichte arbeidsbezetting leidt tot een intensief grondgebruik en andersom. Kolom 2 laat dus een andere oorzakenketen zien.

Wat gebeurt er nu, indien wij de arbeidsbezetting wijzigen? Deze wijziging zal invloed hebben op het arbeidseffect. Er zijn evenwel twee ketens waarlangs de invloed kan lopen: door kolom 1 en door kolom 2. Indien het gevolg gezocht wordt langs de keten van kolom 1, dan zal een dichtere arbeidsbezetting leiden tot een slechter arbeidseffect en een minder dichte arbeidsbezetting tot een beter arbeidseffect. Bij dit alles zal de intensiteit van het grondgebruik gelijk blijven. Wanneer daarentegen het gevolg gezocht wordt langs de keten van kolom 2, dan zal een dichtere arbeidsbezetting in de eerste plaats leiden tot intensiever grondgebruik, zodat het arbeidseffect veel minder daalt; een minder dichte arbeidsbezetting leidt dan tot een extensiever grondgebruik, zodat het arbeidseffect minder stijgt.

Het is niet voldoende het bestaan van verschillende oorzakenketens aan te tonen; wij moeten ook nog weten hoe belangrijk de verschillende ketens zijn. Dit wordt aangegeven door

de bindingspercentages, die in de tabel zijn vermeld. Zo zien wij dat wijzigingen in het arbeidseffect voor 85% worden bereikt langs de keten van kolom 1 en voor 13% langs de keten van kolom 2. Daarentegen zoekt een wijziging in de arbeidsbezetting haar gevolg in even sterke mate langs keten 2 als langs keten 1 (het verschil tussen 46% en 48% is niet belangrijk). Keten 1 is dus veel efficiënter dan keten 2.

Deze conclusie dringt zich nog meer op indien wij op een meer verwijderde oorzaak letten, de bedrijfsoppervlakte. Variaties in bedrijfsoppervlakte zoeken voor 50% hun gevolg volgens keten 2 en voor slechts 21% volgens keten 1. Toch is de uiteindelijke invloed op het arbeidseffect volgens keten 1 veel sterker, omdat deze keten veel rendabeler is indien men bedrijfsvergroting hanteert als middel om het arbeidseffect te verbeteren. Dit betekent tevens dat keten 1 veel gevaarlijker is voor het arbeidseffect indien de bedrijven om de een of andere reden kleiner worden.

Wij willen nu nauwkeuriger nagaan welke de structuur is van keten 2. Een vergroting van de oppervlakte leidt tot een geringer percentage gezinsarbeidskrachten. Aangezien het aantal van deze arbeidskrachten per bedrijf niet varieert, moet de totale hoeveelheid arbeidskrachten zich dus iets uitbreiden. Dit neemt niet weg, dat de dichtheid van de arbeidsbezetting afneemt. De gedeeltelijke aanpassing van het aantal arbeidskrachten gaat gepaard met een gedeeltelijke aanpassing van de intensiteit van het grondgebruik: een groter bedrijf heeft de neiging extensiever te zijn. Deze extensivering komt tot uiting in een andere onderlinge verhouding van de produktierichtingen: op de extensievere bedrijven zijn er naar verhouding minder varkens en kippen, terwijl het grasland een belangrijkere plaats inneemt. Per eenheid grasland zijn er bovendien iets minder koeien; er is ook nog een zeer zwakke tendens het melkvee te vervangen door jongvee of mestvee. Al deze aanpassingen zijn slechts gedeeltelijk, zodat uiteindelijk op het grotere bedrijf toch een beter arbeidseffect wordt bereikt. Opmerkelijk is dat onderwijs en leeftijd bij dit alles van geen belang zijn.

In de kolommen 1 en 2 is het aantal meewerkende gezinsleden van geen belang. Kolom 3 laat zien dat variaties in de omvang van het meewerkende gezin praktisch volledig worden gecompenseerd door variaties in de bedrijfsgrootte. Een bedrijf van 15 ha, waarop 3 gezinsleden werken, is in Zijlroe dus te vergelijken met een bedrijf van 10 ha, waarop 2 gezinsleden werken. Door deze keten heeft 21% van de variatie in bedrijfsoppervlakte geen enkele invloed op het arbeidseffect.

Kolom 4 laat zien dat een vergroting van het aantal standaarduren per bedrijf ertoe kan leiden dat iets meer vreemd personeel wordt gebruikt, zodat een gunstige invloed op het arbeidseffect achterwege blijft.

De kolommen 5, 6 en 7 beschrijven de variaties in de bedrijfsstructuur. In kolom 5 zien wij de tegenstelling tussen akkerbouw en rundveehouderij; in kolom 6 de tegenstelling tussen enerzijds varkens en kippen en rundveehouderij anderzijds, in kolom 7 de variatie in het aantal koeien per ha grasland. Wij zien dat al deze verschillen met de overige kengetallen weinig te maken hebben volgens deze bewegingspatronen. Slechts in kolom 2 vonden wij een bescheiden samenhang.

Tenslotte geeft de laatste kolom van de tabel (som) aan in welke mate de aanwezige spreiding in het desbetreffende kengetal samenhangt met de in deze tabel opgenomen andere kengetallen. De som kan niet meer zijn dan 100%. De beschrijving van de samenhangen is voor de meeste variabelen dan ook behoorlijk volledig. Met name geldt dit voor het arbeidseffect, de intensiteit van het grondgebruik, de arbeidsbezetting, de grootte van het meewerkende gezin, de bedrijfsoppervlakte het aantal standaarduren per bedrijf en de verdeling van de produktierichtingen. Het is de moeite waard erop te letten dat de leeftijd van de boer en het door hem gevolgde onderwijs praktisch geen samenhang met de andere variabelen vertoonden.

In het bovenstaande zijn enkele oorzakenketens beschreven en de onderlinge verhouding van hun belangrijkheid voor de verschillende variabelen is aangegeven. Aan het slot willen wij erop wijzen, dat dit de belangrijkheidsverhouding is in het onderzochte materiaal. Het is zeer waarschijnlijk dat deze verhouding door voorlichting kan worden gewijzigd. Er moet dan op gewerkt worden, dat bedrijfsvergroting gecompenseerd wordt door extensivering en evenmin aanleiding geeft tot het aantrekken van te veel vreemd personeel.